ISSN 2091 2013

हाम्रो पुरुषार्थ

त्रैमासिक

किरण पुस्तकालय
तम्घास, गुल्मी

सम्मेलनको कार्यक्रम हेर्दै पुस्तकालयका अध्यक्ष नरप्रसाद श्रेष्ठ र प्रमुख अतिथि माननीय कमलराज श्रेष्ठ

पुस्तकालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष नरप्रसाद श्रेष्ठ र ५ नं. प्रदेशका माननीय सभासद् कमलराज श्रेष्ठ

जानकी साहित्य पुरस्कारबाट पुरस्कृत श्री सूब सेन र पुस्तकालयविद् श्री इन्दिरा दली

हाम्रो पुरुषार्थ

(त्रैमासिक)

❑ वर्ष : ४५ ❑ अङ्क : ४ ❑ सम्पूर्णाङ्क : ७८ ❑ साउन-असोज, २०७५

सम्पादक

शशि पन्थी

सह–सम्पादक

दीन पन्थी

सहायक सम्पादक

भेषबहादुर कुँवर

भुवनप्रसाद अर्याल

सहयोगी मण्डल

गोपाल पन्थी

राधा पन्थी

हिमकला राना

ईश्वर वि.क.

प्रकाशक

किरण पुस्तकालय

तम्घास, गुल्मी (फो.नं. ०७९-५२०२८७)

सम्पर्क फोन नं.: ०७९-५२०२६०, ५२०४८३

मो.नं.: ९८५११४८८०७, ९७४७००२०७९, ९८४७५०६२८८

E-mail:hamropurushartha@gmail.com, shashipanthi9@gmail.com

मूल्य रू. ५०।-

कम्प्युटर सेटिङ्ः ईश्वर वि.क.,विशाल श्रेष्ठ

मुद्रण : सुशिला प्रिन्टर्स, गुल्मी ०७९-५२०४५०

E-Mail : spgulmi33@gmail.com

आवरण : ५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनका अतिथिहरू ।

sf7df8f}+k|tlglw

डा. दुर्गाप्रसाद अर्याल
फोन नं. ०१-४८२०५९७

डा. लक्ष्मीकान्त पन्थी
फोन नं. ०१-४८२०२२१

गोविन्दप्रसाद पोखरेल
फोन नं. ९८४१८४९६६६

भानुभक्त मरासिनी
फोन नं. ९८४१७१३३३६

धुवराज पन्थी
फोन नं. ०१४२७८६५१

कृष्णप्रसाद भण्डारी'मुमुक्षु'
फोन नं. ९८५६०३२४७७

kfNkf k|tlglw

कमल खत्री
फोन नं. ९८४७३०८९०८

¿kGb]xL k|tlglw

गोपाल पन्थी
फोन नं. ९८५७०३३३३८

रुरु शर्मा
फोन नं. ९८४७०९३०११

कविता पन्थी
फोन नं. ९८४७०३३९२४

माधव गौतम
फोन नं. ९८५१०१३२८१

lrtjg k|tlglw

पूर्णप्रसाद अधिकारी
फोन नं. ०५६-५२८१६०

bfª k|tlglw

अर्जुनप्रसाद भट्टराई
फोन नं. ९८६८६३०४६१

kfv/f k|tlglw

शङ्कर ज्ञवाली
फोन नं. ९८५६०३१४४४

ljb]z k|tlglw

डा. मणिलाल शर्मोपाध्याय
के. २२/१८ पञ्चगङ्गाघाट
वाराणसी, उत्तरप्रदेश, भारत
फोन नं. ००९१५४२२४१९९०६

शंकरप्रसाद शास्त्री
गढी केन्ट, घुच्चुपानी रोड, अनारवाला
देहरादून, उत्तराखण्ड, भारत
फोन नं. ००९१९९९७२०७४८४

महेन्द्रकुमार लम्साल
लेनकास्टर स्ट्रीट-२२
सिड्नी, अस्ट्रेलिया
फोन नं. ०६१४१२००१७६९

विष्णु शर्मा
पी. डब्लू. डी. कोलोनी
डिफू, कर्बी एङ्गलोङ्, आसाम, भारत
फोन नं. ००९१३६७१२७३१८५

हरिनारायण सापकोटा
७१९-सेमेका एभेन्यू, १ आर, रिजवुड, क्वीन्स, जिप्कोड-११३८५, न्यूयोर्क, अमेरिका
फोन नं. १-३४७-५१०-२७७१

✍ **सम्पादकीय**

पुस्तक र पुस्तकालय

- अजरामर हुन्छन् अक्षरहरू । हामी मान्छे बन्छौं अक्षरबाट । अक्षरले हामी सभ्य भयौं, नैतिक भयौं, ज्ञानी भयौं । हाम्रा ज्ञानहरू अक्षरबाट बगेका छन् स्वर्गङ्गा झैं । हाम्रा शरीरहरू क्षर छन् । हाम्रा कृतिहरू अक्षर छन् । हाम्रा ज्ञान, कला, प्रविधि अक्षर छन् । संसारमा सदैं जानेछन् ती पुस्तापुस्तासम्म अक्षरमा ।

- अक्षरहरू अडिन्छन् पुस्तकमा । ज्ञानसागर छचल्किन्छ–पुस्तकमा । हामीले वेद पढ्यौं, बुद्ध पढ्यौं, कृष्ण पढ्यौं, व्यास पढ्यौं, वाल्मीकि पढ्यौं–पुस्तकमा । हामीले होमर पढ्यौं, श्रीहर्ष पढ्यौं, रुसो पढ्यौं, मार्क्स पढ्यौं–पुस्तकमा । जहाँ पुस्तक छन्, त्यहाँ ज्ञान छ । जहाँ ज्ञान छ, त्यहाँ सुखशान्ति छ । पुस्तकबाट सम्पूर्ण ज्ञान आयो सरेर । ज्ञान साँचेर राख्नुपर्छ । सुनभन्दा बहुमूल्य हुन्छ ज्ञान ।

- पुस्तकहरू ज्ञानका स्रोत हुन् । जोगाएर राख्नुपर्छ पुस्तकहरू । पुस्तकहरू पढिनुपर्छ–ज्ञानको तिर्खा मेट्न । पुस्तकहरू जहाँ राखिन्छन्, पुस्तकहरू जहाँ पढिन्छन्–त्यसलाई पुस्तकालय भन्छौं हामी । मानवसभ्यताका प्रतीक हुन्छन् पुस्तकालयहरू । जहाँ पुस्तकालय छैनन्–त्यहाँ सभ्यता छैन ।

- **'समृद्ध पुस्तकालय : सुदृढ समाज'** अहिलको नारा हो हाम्रो । सुदृढ समाज हुनको लागि समृद्ध पुस्तकालय हुनुपर्छ । पर्याप्त पुस्तकहरू भएको, राम्रो व्यवस्था भएको, पढ्नेहरूलाई सुविधा भएको, युगानुकूल उपकरणले सुसज्जित हो–समृद्ध भनेको । समृद्ध पुस्तकालय बनाउनुपर्छ–सुदृढ समाज बनाउन । ज्ञानी, दक्ष, नीतिज्ञ नागरिक भएमा सुदृढ समाज बन्छ ।

- देशविकासका कुरा गर्छौं हामी । विकासको अर्थ हाँस्नु र फुल्नु हो । जहाँ नागरिकहरू प्रसन्न र प्रफुल्ल हुन्छन्–त्यो राष्ट्र विकसित हुन्छ । विकासका सूचकहरू भौतिक मात्र हुँदैनन् आत्मिक, नैतिक, सांस्कृतिक पनि हुन्छन् । मान्छेका ज्ञान, विज्ञान, कला, शिल्प र प्रविधिलाई उन्नत बनाउन पढ्नुपर्छ–पुस्तकहरू । समाजलाई समुन्नत बनाउन चाहिन्छ पुस्तकालय ।

◆◆◆

कुटुरो फुकाउँदा

कति ?	के ?	कसको ?	कहाँ ?
१.	जुन देशले प्रशोधन नगरी ...	कृष्णबहादुर कुँवर	१
२.	मानवीय चेतना र सिर्जनामा ...	मोदनाथ प्रश्रित	१४
३.	विश्व नागरिकको रूपमा गुल्मीका ...	चन्द्रकान्त आचार्य	१९
४.	नेपाली गजल, हिजो र आज	नेत्रनारायण शर्मा	२५
५.	पट्टा भाँचिएको गाडीमा कर्णालीको...	शिवशरण ज्ञवाली	२८
६.	डा.लक्ष्मीकान्त पन्थी–एक चिनारी	प्रा.डा.दुर्गाप्रसाद अर्ज्याल	३५
७.	दुई मुक्तक	ध्रुव सुमन	३९
८.	सूब सेनको 'शहीद कृष्णलाल' ...	ऋषि आजाद	४०
९.	चितवनको महाकाव्ययात्रामा ...	रमेश प्रभात	४४
१०.	नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालयको...	यादवचन्द्र निरौला	५१
११.	सार्वजनिक पुस्तकालयका समस्या...	वनमाली निराकार	५९
१२.	पाँच नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम...	गोपाल पन्थी	६५
१३.	पुस्तकालय सम्मेलनमा सहभागिता	सुनिता सेन ठकुरी	७९

स्थायी स्तम्भ

१४.	सम्पादकीय	सम्पादक	ग
१५.	भेटघाट	दीन पन्थी	१
१६.	किरण पुस्तकालयको पातो	सचिव	८३
१७.	पुस्तकालय परिचय	सुष्मा शर्मा	८४
१८.	नौलो सृष्टि : सानो दृष्टि	'अकिञ्चन'	८७
१९.	यताउताबाट	प्रेम कैदी	८९
२०.	पाठक–प्रतिक्रिया	योगेन्द्र कार्की	९१

००–००

जुन देशले प्रशोधन नगरी कच्चा पदार्थ र सीप नभएको जनशक्ति विदेश निर्यात गर्छ-त्यो देश गरीब र अविकसित हो ।

✍ **कृष्णबहादुर कुँवर**

(श्री कृष्णबहादुर कुँवरको जन्म माता श्री सरस्वती कुँवर र पिता श्री डिट्ठा टेकबहादुर कुँवरको चौथो पुत्ररत्नको रूपमा २००९ साल फागुन १२ गते सोमबार, गुल्मी, भाडगाउँ, बेंहोरेमा भएको हो । सानैदेखि मेधावी र प्रतिभाशाली विद्यार्थीका रूपमा परिचित कुँवरले एम्.ए., बी.एल्. गर्नुभएको छ । साहित्य र अर्थशास्त्रका ज्ञाता, कुँवर लामो समयसम्म नेपालको कृषि विकास बैंकमा कार्यरत रहनुभएको थियो । उक्त संस्थामा उप-महाप्रबन्धक (विशिष्ट श्रेणी) पदबाट उहाँ निवृत्त हुनुभएको थियो । अहिले जागिरबाट निवृत्त भएर स्वतन्त्र रूपमा राष्ट्रसेवाका विभिन्न क्षेत्रमा क्रियाशील हुनुहुन्छ । आर्थिक-विमर्श, संस्कृति, शिष्टाचार र गरिबी निवारणका विषयमा उहाँले अनेक ग्रन्थहरू प्रकाशित गर्नुभएको छ । सरल र मीठो भाषमा लेखिएका उहाँका कृतिहरू पठनीय छन् । शिष्ट, सम्य, मिष्ठभाषी कुँवरले भारत, थाइलैण्ड, सिंगापुर, हङ्कङ, इण्डोनेशिया, फिलिपिन्स, इजरायल, जर्मनी, बेलायत, अमेरिका लगायत अनेक देशको भ्रमण गर्नुभएको छ । उहाँका १. नेपालमा ग्रामीण बजारीकरण, २. Rural Development in Devewloping Countries ३. The Himalayan Poverty ४. नेपालमा गरिबी र ग्रामीण विकास ५. गरिबी र सामुदायिक विकास ६. नेपालमा ग्रामीण कर्जा ७. नेपालमा संस्थानको कानूनी स्थिति ५. शिष्टाचार र सजगता जस्ता ग्रन्थहरूका अतिरिक्त पत्रपत्रिकाहरूमा सयौं लेखरचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रका यस्ता विशिष्ट विद्वान् व्यक्तित्व, श्री कृष्णबहादुर कुँवरसँग हाम्रो पुरुषार्थका तर्फबाट दीन पन्थीले गरेका वार्तालापको सारसंक्षेप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।-सम्पादक)

१. तपाईको जन्म, वंश र शिक्षाको बारेमा बताइदिनुहुन्छ कि ?

◆ मेरो जन्म गुल्मी जिल्लाको तम्घास नजिक ३ कि.मि. परको बेहोरे गाउँमा भएको हो । यो लक्ष्मीपुर गाउँ पञ्चायतअन्तर्गत पर्दथ्यो, पछि अर्खले गाउँ पञ्चायतको वार्ड नं. ८ भनियो र त्यसपछि २०४७ मा अर्खले गाउँ विकास समिति नामकरण भयो र भाडगाउँ र बेहोरे मिलेर वार्ड नं. ८ बन्यो । अहिले यो वार्ड नं. ८ रेसुंगा नगरपालिकाको वार्ड नं. ३ बन्न पुगेको छ । नेपालमा राजनीतिक परिवर्तनले कसरी गाउँ वा बस्ती कहिले कुन स्थानीय निकाय र कहिले कुन निकायमा पर्छन् भन्ने देखाउँछ । विकास र कामभन्दा पनि नाम र सीमाना फेरेर परिवर्तन खोजिरहेका छौं ।

मेरो बुवा डिट्ठा टेकबहादुर कुँवर (वि.सं. १९७६–२०६५) को म चौथो पुत्र हुँ । मेरा बुबा अर्खले गाउँ पञ्चायतमा प्रधानपञ्च र गाउँ विकास समितिमा अध्यक्ष भएर एक–एक कार्यकाल बिताउनुभएको थियो । मेरो हजुर बुबा चन्द्रवीर कुँवर पहिले भारतीय ब्रिटिश सेनामा केही समय र अन्यत्र गरी रोजगारी गरेर फर्केपछि गाउँमा मुखिया हुनुहुन्थ्यो । जिजुबुबा कर्णवीर कुँवर नेपालमै अमल्दार दर्जासम्म हुनुभएको रहेछ । बुबा टेकबहादुर गुल्मी जिल्ला राज्य अदालत धैरेनीमा धेरै वर्ष जागिर खाएपछि तम्घासमा तत्कालीन चिदीचौर हाल तम्घास खेल मैदानमा रहेको महेन्द्र हाइ स्कूलको स्थापना, तम्घास सदरमुकाम स्थापना र गुल्मी जिल्ला सुधार समितिको सचिव भै तम्घास बजार बसाउने कार्यमा समेत सम्लग्न हुनुभएको थियो । उहाँको 'हाम्रो गुल्मी, मेरो अनुभव–२०५८' भन्ने पुस्तकमा केही उल्लेख गर्नु पनि भएको छ ।

हाम्रो परिवार पुस्ताको हिसाबले गाउँको तालुकदारी, सरकारी जागिर, राजनीतिकर्मी, समाजसेवी परिवार भएर पनि ठूलो परिवारको कारणले होला, आर्थिक हैसियत मध्यम औसत परिवारको हो ।

हाम्रो पुरानो घर हालको बालमन्दिर भवन (त्यति बेला जन श्रमदानबाट बनेका अदालत भवन, तीन साँचा माल अड्डा र हुलाक तथा पोखरी थिए) सँगैको सडकमा हो । त्यहाँ फुसले छाएको एक तले सल्लाको काठ र माटोको गारो भएको घरमा किराना तथा स्टेशनरीको सानो दुकान थियो । संगैका कोठाहरूमा बुबाले अड्डाअदालतमा लेखापढी गर्नुहुन्थ्यो । पढेलेखेका मानिसहरू औंलामा गन्ने जति भएको र कार्यालयहरू नजिक रहेकोले हाम्रो घरमा सधै भिड हुन्थ्यो । निकै चहलपहल हुन्थ्यो । गुल्मी र अर्घाखाँची जिल्ला एउटै थिए, त्यसैले सदरमुकाम तम्घास बीचमा पर्थ्यो, अर्घाखाँची छुट्टिएर गएपछि छेउँमा परेको हो । तम्घास नजिकका अर्घाखाँचीका बासिन्दाहरू उताको जिल्लाभन्दा तम्घासतिर व्यापार व्यवसायको अवसर देखेर यतै बस्न थाले र धेरै उन्नति गरे, तर स्थानीय

रैथानेहरूले खासै व्यापार व्यवसायमा प्रगति गर्न सकेनन् । त्यसैले तम्घास बजारमा काठमाडौं, बुटवलमा झैं अन्यत्रका बासिन्दाको बाहुल्य छ ।

जिल्लाभरमा २–३ वटा मात्र विद्यालय भएको बेला, बुवा स्थानीय महेन्द्र हाइ स्कूलको संस्थापक सचिव भएकोले पढ्ने अवसर सहज थियो । तर ममाथिका तीन दाजुहरूले बीचैमा पढाइ छोड्ने गरेकोले कृष्ण पनि पढ्दैन कि भन्ने बुबालाई चिन्ता थियो । त्यसैले मैले मन लगाएर पढें, यसै बीचमा तम्घासको दुकान पनि केही समयपछि बन्द भयो र कान्छो बुबाले तम्घासको जागिर छोडेर छुट्टिभिन्द भएपछि बुबा पनि बेहोरेमै बस्न थाल्नुभयो । म एक्लै तम्घास बसेर पढन थालें । मैले एस्.एल्.सी. त्यसै स्कूलबाट गरें । हामीभन्दा एक ब्याचअघिसम्म एस्.एल्.सी. परीक्षा दिन २ दिन हिंडेर तानसेन जानुपर्थ्यो । हाम्रो पालादेखि तम्घासमै परीक्षा हुन थालेको हो । सो परीक्षा दिँदादिँदै परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय काठमाडौंबाट प्रश्नपत्र आउट भयो भनेर परीक्षा रोकियो र एक महिनाभित्रै पुनः परीक्षा भयो । म फुटवल राम्ररी खेल्थें र फुच्चे भए पनि सिनियर खेलाडीले मलाई टिममा सामेल गर्थे । कारण थियो, म सानैमा पनि चौध, पन्ध्र वर्षको हुँदा नै लेखापढी गरेर राम्रो आम्दानी गर्थें । बुबाका इस्टमित्रहरू अदालतमा आउँथे, बुबालाई नभेटेपछि अरू लेखापढी गर्नेसँग भेटाइदिनुपर्थ्यो र उनीहरूले मस्यौदा (रफ) लेखेपछि साफी (राम्रोसँग केरमेट नगरी नेपाली कागजमा सफासँग लेख्ने) गर्न दिन्थे । मेरा अक्षर राम्रा थिए र नेपाली कागजमा सिधा र छिटो लेख्न सक्थें । त्यति बेला टाइप वा कम्प्युटर, फोटोकपी थिएन, त्यस्ता महत्त्वपूर्ण कागजहरू जति प्रति पनि हातले लेख्नुपर्थ्यो । यहाँसम्म कि आज मुद्दाको तारेख जाने अन्तिम दिन हो भनेर विद्यालयमा बसेर पढिरहेको बेलामा पनि झगडियाहरू यो नानीलाई एकछिन छोडिदिनुपर्‍यो भनेर आउँथे । मलाई लाज पनि लाग्थ्यो, तर उनीहरूको समस्या र बुबा विद्यालयको सचिव भएकोले सजिलै मलाई सरहरूले पढाइरहेको बेलामा पनि छोडिदिनुहुन्थ्यो । यसले मेरो पढाइमा बाधा पुराइरहेको थियो । पैसाको राम्रो आम्दानी भएकोले खेलाडीहरूले चियानास्ता गराउन सक्छ भनेर पनि माया गरेका होलान् । एक जना न्यायाधीशज्यूले एक दिन तिमी राम्रो लेख्न सक्छौ, बुबाको राम्रो प्रतिष्ठा छ, यसरी सानै उमेरमा लेखापढी गर्दा फसाउँलान्, अन्यत्रै पढ्न जाऊ भन्नु भएपछि म अलि सतर्क भएँ । उहाँको अर्ती उपदेश ठीक लाग्यो ।

२०२५ सालमा एस्.एल्.सी. परीक्षा सकेपछि बुबा निकै बिरामी परेकोले तानसेन मिशन हस्पिटलमा भर्ना हुनुभयो । अलि सञ्चो हुन लागेपछि उहाँलाई घर फर्किन घरबाट घोडासहित कान्छो बुबालाई तानसेन पठाउन म तम्घास आएँ । प्रमुख जिल्ला अधिकारी कार्यालय (हालको जिल्ला प्रशासन कार्यालय) र जिल्ला पञ्चायत कार्यालय एकै ठाउँमा हुन्थे र दुबै कार्यालयका प्रमुख प्रमुख जिल्ला अधिकारी थिए । सहलेखापालको विज्ञापन खुलेको रहेछ, खालि बस्नुभन्दा मैले

पनि निवेदन दिने विचार गरें र नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएँ । सहलेखापालको परीक्षा भयो । म छानिएँ र जागिर खान थालें । महिनाको खरिदारसरहको पद भए तापनि सहलेखापाल भएकोले रु ४०।– भत्ता थपसहित रु.१९०।– पाइन्थ्यो । बीचबीचमा स्थानीय चुनाव, भ्रमणबाट पनि भत्ता मिल्थ्यो ।

अनि गुल्मी इन्टर कलेज खुल्यो र पढाइ हाइ स्कूलमै बिहानबेलुका हुन्थ्यो । ३ जना जतिले त्यहाँबाट आई.ए. उत्तीर्ण गरे । २०२८ सालमा आई.ए. पढ्दा–पढ्दै नेपालमा नयाँ शिक्षा योजना लागू भएको र यो कलेज काँग्रेसी उत्पादन गर्ने ठाउँ भयो भनेर सरकारले शिक्षक जति अरू कलेजमा गाभ्ने र अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई तानसेन स्थित त्रिभुवन कलेजबाट प्राइवेट परीक्षार्थीको रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट फर्म भर्न लगाइयो । तानसेन बसेर जाँच दियौं । पछि नतिजा प्रकाशन हुँदा नेपाल अधिराज्यभर प्रथम श्रेणीमा कोही उत्तीर्ण भएनछन्, ३२ जना द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण भएका रहेछन् र तीमध्ये म पनि एक रहेछु । सरहरूले कृष्ण तिमी त राम्रो पढ्न सक्ने रहेछौ, अलि राम्रो ठाउँमा काठमाडौंतिर गएर पढ भनेर सल्लाह दिनुभयो ।

जिल्ला पञ्चायत कार्यालयमा जागिर भइरहेको बेला लामो बिदा लिएर काठमाडौं जाने विचार गरें । त्यति बेलाको आकाशवाणी कार्यालय (हालको नेपाल दूर सञ्चार संस्थान)का अपरेटर श्री हेमराज सुवेदी काठमाडौं जानुहुने रहेछ कार्यालयको कामले, उहाँसँगै जाने भित्री सल्लाह गरें । भिनाजु र बुबा मिलेर संगेंरीमा किराना र फेन्सी तम्घासको नयाँ घरमा दुकान शुरु गर्नुभएको थियो, मलाई पनि दुकानमा बस्नुपर्थ्यो । तानसेनबाट दुकानका सामान पठाइदिन र पुरानो रकम पनि दिनुपर्ने भएकोले पैसा लगेर जान बुबा र भिनाजुले अराउनुभएको थियो । त्यही मौकामा तानसेन पुगें र रकम बुझाएर सामान अर्डर गरेर भरियाहरूको जिम्मा लगाएँ । घरमा काठमाडौं जाने सल्लाह गरेको थिइनँ, जागिर र दुकान दुबैमा काम गर्ने हुनाले उहाँहरूले शायद स्वीकृति दिनु हुन्थेन कि जस्तो लाग्थ्यो । त्यसैले केही सल्लाह नगरी काठमाडौं जाने सुवेदीसँग भैरहवा विमानबाट काठमाडौं पुगेर पुतलीसडक स्थित नेशनल कलेज (हालको शंकरदेव बहुमुखी क्याम्पस) मा बी.ए.मा भर्ना भई अध्ययन गर्न थालें । प्रिन्सिपल शंकरदेव पन्त निर्भीक शिक्षाप्रेमी हुनुहुन्थ्यो, राजाको बेलामा समेत राम्रो काम गरेबापत विभूषण दिंदा म योग्य छैन सरकार भनेर अस्वीकार गर्नुभएको थियो रे ! गुल्मीबाट पढ्न आएको भनेर मलाई उहाँले आफू बसेको कुर्सीनिर नजिकै बोलाउनुभयो र मेरो पीठमा हात राखेर त्यति टाढाबाट पढन आएका रहेछौ, राम्रोसँग पढ भन्नु भयो र मेरो परिचयपत्रमा दस्तखत गरिदिनुभयो । उहाँले दस्तखत गरेको परिचयपत्र अझै मसँग छ ।

घर फर्कदा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीबाट गुल्मीमा पनि शाखा खोल्न सकिन्छ कि भनेर विधान, फर्महरू लिएर गएँ। एउटा गुल्मी जिल्ला रेडक्रसको तदर्थ समिति बन्यो, म पनि संस्थापक कोषाध्यक्ष भएर केही समय सेवा गर्ने मौका पाएँ। मलाई सम्झेर नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, गुल्मीले २०७० भाद्रमा सम्मानका लागि निमन्त्रणा गरेको थियो त्यसको लागि सो संस्थाप्रति आभारी छु।

बी.ए. सकेपछि म कृषि विकास बैंकमा कार्यालय प्रबन्धक भएर जागिर सुरु गरें। गुल्मीको बेतलवी बिदाको जागिरबाट राजिनामा दिएँ। जागिरकै सिलसिलामा एम.ए. र बी.एल. गरें। नेपाल सरकारलाई ऋणअनुदान दिने एशियाली विकास बैंक र छिमेकको केन्द्रीय बैंक भारतीय रिजर्व बैंक, युरोपियन युनियनको केन्द्रीय बैंक, इजरायलको वाइज डेभलपमेन्ट सेन्टर जस्ता प्रतिष्ठित संस्थाहरूमा तालिमको सिलसिलामा अनुभव बटुल्ने मौका पाएँ।

२. तपाईंले नेपालमा गरिबी निवारणबारे पर्याप्त लेख्नुभएको छ। नेपालमा गरिबी निवारणमा उल्लेख्य चुनौती के हुन् ?

◆ म प्रबन्धक भएर नेपालका धेरै जिल्लाहरूमा काम गर्ने मौका पाएँ। अन्तर्राष्ट्रिय कृषि विकास कोषले नेपाल र बंगलादेशलाई गरिबी निवारणमुखी साना किसान विकास कार्यक्रमको लागि नेपाल र बंगलादेश छानेको थियो। यो कार्यक्रम बंगलादेशमा कोमिल्ला विश्वविद्यालयले शुरु गर्न चाख देखायो। नेपालमा त्यति बेलाको श्री ५ को सरकारले त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा सो कार्यक्रम गर्ने व्यवस्था मिलाउन सकेन र कार्यक्रम नै फिर्ता जाने भएपछि कृषि विकास बैंकलाई सो जिम्मेवारी दिइयो। २०३२ सालतिर शुरु भएको यो कार्यक्रमको नेतृत्व प्रोफेसर मोहमद युनुसले गरेका थिए र नेपालको धनुषा जिल्लाको महेन्द्रनगरको साना किसान विकास आयोजनामा समेत अवलोकन गरेका थिए र ग्रामीण बैंक अवधारणा ल्याउन सफल भए। फलतः प्रख्यात नोवेल पुरस्कार पनि पाए।

हो, नेपालमा सञ्चालित यही साना किसान विकास कार्यक्रममा विभिन्न जिल्लाहरूमा काम गर्दा निम्न आर्थिक स्तरका परिवारहरूलाई नजिकबाट चिन्ने र समस्या समाधानका उपायहरूमा सक्दो सहयोग गर्ने मौका मिल्यो। यसले जहाँ जाँदा पनि गरिबीलाई कम गर्न पाए हुन्थ्यो भन्ने लाग्थ्यो। त्यही सरेरोफेरोमा रहेर काम गर्दा २०५६ सालमा नेपालमा गरिबी र ग्रामीण विकाससम्बन्धी पुस्तक प्रकाशन गरें, तत्कालीन नेपाली काँग्रेसका सभापति गिरिजाप्रसाद कोइराला म कार्यरत कृषि विकास बैंकको मुख्य कार्यालयमा नै आएर पुस्तकको विमोचन गरेर प्रेरणा दिनुभयो। त्यसपछि माओवादी आन्दोलन चर्केको बेला गरिबीको समस्याले नेपाल मात्र होइन, विश्वलाई नै खतरा हुनसक्छ भनेर अँग्रेजीमा The Himalayan Poverty : Threat to the World प्रकाशन गरें।

गरिबी नेपालको जहाँतँही व्याप्त छ, सरकारी र गैरसरकारी धेरै प्रयासहरू भएका छन् । तर भने जस्तो सफलता पाउन सकिएको छैन । यसका चुनौती भनेका एकीकृत रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु, कार्यक्रमको निरन्तरता नहुनु, सरकारी प्रतिबद्धता नहुनु आदि हुन् । त्यस्तै गाँउमा उपलब्ध स्रोत र साधनको उपयोगभन्दा पनि शहर पलायन र वैदेशिक रोजगारीले गर्दा गाउँ युवाहरूबाट रित्तिदै जानु र कृषि उत्पादन घट्नु आदि हुन् । गरिबी निवारणको लागि अफ्रिकी मुलुक रुवाण्डाको मोडेल विश्व बैंकको सहयोगमा नेपालमा झण्डै १६ वर्ष गरिबी निवारण कोषको नाममा कुनै सम्बद्ध मन्त्रालयको जिम्मेवारीमा नदिई प्रधानमन्त्री कार्यालयको प्रत्यक्ष निगरानीमा राखी सञ्चालन गरियो । तर यहाँ नै बढी स्रोतको हिनामिना भयो भनेर अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले मुद्दा चलायो र दातृ संस्थाले पनि निरन्तरता दिन चाहेन । नेपालमा हाल प्रधानमन्त्री कार्यालयको प्रत्यक्ष निगरानीमा कैयौं निकाय राखी विकास र समृद्धि ल्याउने भन्ने सुनिन्छ, तर यो मोडेल नेपालमा असफल भैसकेको छ । राम्राभन्दा हाम्रा मान्छेले अवसर पाउने बेलासम्म यस्तै रहन्छ ।

यसको सफल कार्यान्वयनको लागि तीनवटा स आवश्यक पर्छ समूह, सीप र सानो पूँजी । समूह अर्थात् गरीबमुखी परिवारलाई संस्थागत विकासको लागि समूह गठन गर्ने, सीपबाट उनीहरूलाई सशक्तीकरण गर्ने र सिकेको सीप उपयोगको लागि सानो पूँजी जुटाइदिने अनि उत्पादन हुन थाल्छ । हिजोआज ठूलो परिमाणमा गुणस्तरीय उत्पादनको ठूलो बजार छ र यो बजार इन्टरनेटबाट संसारभर उपलब्ध हुन सक्छ । भनिन्छ नि यहाँ गुलियो भए दिल्लीका माखा यहीं आइपुग्छन् ।

३. नेपालको अर्थतन्त्र सुदृढ बनाउन के गर्नुपर्छ ?

◆ यो निकै गम्भीर र ओजनदार प्रश्न सोध्नुभयो । नेपालको अर्थतन्त्र सुदृढ पार्न अनेकौं प्रयासहरू गरिएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय दाताहरूले पनि सहयोग गरेका छन् । जबसम्म हामी नेपाली नै एकजुट हुँदैनौं, यो सबल हुन सक्दैन । एउटा सरकारले गरेको राम्रो कामलाई अर्को सरकारले निरन्तरता नदिने, सके अर्को मन्त्रीले पनि वास्ता नगर्ने, कर्मचारीहरू जुनजुन तन्त्रहरू आँउछन् तिनकै पछि लाग्ने, अनि कसरी विकास हुन्छ ? योजना राम्रा बन्छन्, नीति र रणनीति व्यावहारिक हुँदैनन्, अनि परिणाममुखी हुँदैनन् । नेपालको राष्ट्रिय योजना आयोगको जत्रो योजनाको ठेली संसारको कुनै मुलुकको छैन । अझ भएन भनेर, प्रत्येक प्रदेशमा योजना आयोग छन् । ती सातै प्रदेशका योजनाका किताबको आकार कत्रो होला ?

अर्थतन्त्र सुदृढ पार्न केही कामहरू गर्न जरुरी छ, उत्पादन बढाउने, पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने र सामाजिक सेवा अर्थात् शिक्षा, स्वास्थ्यमा जनताको पहुँच

बढाउने। यसबाट आर्थिक गतिविधिहरू हुन्छन् र रोजगारीका अवसरहरूको वृद्धि हुन्छ, राजस्व वृद्धि गर्न सकिन्छ। तर कृषि वस्तुहरूसमेत आयात भएको हालको स्थितिमा वैदेशिक रोजगारीमा गएका साधारण लेखपढ गरेका युवाहरूले पठाएको रकम अर्थात् रिमिट्यान्सले अझ तिनका परिवारलाई उपभोक्तावादी बनाइरहेकोले अर्थतन्त्र सुदृढ होइन कमजोर बनिरहेको छ । विकसित देशमा गएका पढेलेखेकाहरूले खासै नेपालमा रकम पठाउन पाउँदैनन् वा सक्दैनन् । उनीहरूको विज्ञता देशलाई काम लाग्थ्यो, तर यसको उपयोगिता लिन सकिएको छैन । विकसित मुलुक र अविकसित मुलुकको भिन्नता औंठाछाप तरिकाले बताउन सकिन्छ जुन देशले प्रशोधन नगरी कच्चा पदार्थ र सीप नभएको जनशक्ति विदेश निर्यात गर्छ त्यो देश गरीब र अविकसित हो। यदि आफ्नै देशमा प्रशोधन गरेमा कलकारखाना खुल्छन्, रोजगारी बढछ र निर्यात गरिने प्रशोधित वस्तुले राम्रो मूल्य पाउँछ, राजस्व बढ्छ। त्यस्तै सीप नभएको कामदार विदेश जाँदा उसले फोहर, खतरा र कम तलबको मात्र काम पाउँछ। भने जति आफ्नो घर पठाउन पाउँदैन । यदि त्यही जनशक्ति सीपयुक्त भयो भने बढी तलब पाउँछ। उदाहरणको लागि बुटवलबाट सुनौलीतिर ओसार्ने ढुङ्गाका टिपरहरूको सट्टा प्रशोधित गिट्टीबालुवा बोरामा राखेर टिपरहरूबाट निर्यात गरे महँगो सिमेन्टसँग साट्न पाइन्थ्यो ।

४. वर्तमान नेपाली समाज र संस्कृति कतातिर उन्मुख भएको देख्नुहुन्छ ?

◆ समाज सधैं चलायमान अर्थात् परिवर्तनशील हुन्छ । सामाजिक गतिविधि एक पटक अगाडि फड्को मारिसकेपछि पछाडि फर्कन चाहँदैन, बन्देज लगाए पर्खालै भत्काइदिन्छ । पश्चिमी प्राविधिक उन्नतिसंगै पश्चिमी सँस्कृतिसमेत हामीकहाँ भित्रिसकेको छ । आधुनिक प्रविधिहरू पनि उनीहरूको धर्म, संस्कृति र रीतिरिवाज सुहाउँदो बनाएका हुन्छन्, त्यही प्रविधिको उपयोग र खुलापन पूर्वीय संस्कृतिमा सहज नहुन सक्छ। तर सजिलोको लागि हामीले अपनायौं। त्यससँग विकृतिहरू पनि भित्रिए । समाज भनेको परिवारहरू मिलेर बन्ने हो, परिवार भनेको व्यक्तिहरू मिलेर बन्ने हो। यदि व्यक्तिले हाम्रा व्यावहारिक, सामाजिक पक्षहरूलाई अँगाल्दै जाने हो भने हामीले हाम्रो संस्कृति जस्तै आफूभन्दा ठूलालाई आदर गर्ने, सहयोग गर्ने, सानालाई स्नेह गर्ने वातावरण कायम हुन सक्छ र सहिष्णु समाज बन्न सक्छ ।

५. नेपाली समाजमा अनुशासन, शिष्टाचार र सभ्यता कतातिर उन्मुख भएको देख्नुहुन्छ ?

अघि मैले भनेझैं मोवाइल संस्कृतिले व्यक्तिलाई एक्लाएको छ। घरमा आएका पाहुना वा काकाकाकी, दाजुभाइसँग कुरा गर्ला भनेको छोरो अँ उँ गरेर आफ्नै

मोवाइलमा घोसेमुन्टो लगाउन थाल्छ । खुला मैदानमा खेलकूद गर्नुको सट्टा कम्प्युटरमा फुटवल खेल्छ, अनि कसरी ऊ शारीरिक रूपमा बलियो हुन्छ । कलिलै उमेरमा इनेटमा नांगा तस्विरमा रमाउन थाल्छ । अमेरिकामा १५ वर्ष उमेर नपुगेका केटाकेटीले मोवाइल चलाउन पाँउदैनन्, आमाबाबुले दिएको बेला चलाउने हो उनीहरूकै निगरानीमा । तर हामीकहाँ वर्षदिनको बच्चाले खाना खान मानेन भने उसलाई मोवाइल चलाउन दिँदै झटपट आमा छिटो खाना खुवाएर गफिन जान आत्तिन्छिन् । ठूलोलाई हेप्ने, पढेलेखेकाको अपमान गर्ने, बेवास्ता गर्ने, परिश्रम नगर्ने, विद्यार्थीले दुई लाइन लेख्न अल्छी मान्ने, फेसबुकमा कुनै सोँचविचार नगरीकन कमेन्ट गर्ने आदि थुप्रै विकृतिहरू पाइन थालेका छन् । यसले सभ्यता (राम्रो?) तिर भन्दा असभ्यतातिर समाजलाई डोराइरहेको छ । जुनसुकै काम गर्ने स्थान वा समय हुन्छ । त्यही काम नचाहिने ठाउँ वा समयमा गऱ्यो भने असभ्यता हो । उदाहरणको लागि बी.पी.ले भनेझैं नुहाउने कोठामा तपाईं नाङ्गै नुहाउन सक्नुहुन्छ तर बाहिर त्यही गर्नुभयो भने समाजले मान्दैन र दण्डनीय हुन्छ । मोवाइल पनि काम पर्दा चलाउने ठीकै हो तर त्यसैलाई खेलाएर बस्नु हानिकारक हो, त्यसैको दास भइन्छ र जूवातासमा समय बर्बाद गरेझैं हुन्छ । बढी मोवाइल चलाउनु विद्यार्थीको लागि त अभिशाप हुनसक्छ ।

हिन्दू अधिराज्य भन्ने नेपालको संविधानलाई त्यागेर हाम्रो संघीय संविधानको धारा ४ ले धर्मनिरपेक्ष (Secular) संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य घोषित गरेको छ । यसले हामी नेपालीलाई राष्ट्रधर्मबाट विमुख बनाउन उत्प्रेरित गरेको छ । जब धर्म छैन, त्यहाँ आशीष, श्राप, सत्यता, मर्यादा, पापपुण्यका कुरा गर्न परेन । मानिस तीन प्रकारका हुन्छन् (१) सहकर्मी, (२) विधर्मी र (३) अधर्मी । नेपालमा आजभोलि दोस्रो र तेस्रो प्रकारका मानिसहरू बढिरहेका छन् । सनातन हिन्दू धर्मका केही व्यवस्थाहरू परिवर्तन गर्न जरुरी छ र वर्तमान समाज सापेक्ष बनाउनुपर्छ । ती कठोर र अव्यावहारिक व्यवस्थाहरूलाई समयअनुसार गतिशील बनाइएन भने, बन्देजमुखी भए भने अझ संख्या घट्दै जानेछ र हामीले जे पनि गर्न पाइन्छ भन्ने विचार समूह र राजनैतिक दलको बोलवाला भएपछि अनुशासन र मर्यादामा आघात पुग्छ । यसले राज्यको कानूनी शासन, शान्ति तथा सुव्यवस्थालाई समेत कमजोर पार्छ ।

यहाँ एउटा विचारलाई पाठकसामु उद्धृत गर्न चाहन्छु । धर्मलाई राजनीतिबाट अलग गर्नुको अर्थ वास्तवमा धर्मनिरपेक्ष नभएर धर्मबाट अनुशासित बनाउनु जरुरी छ । राज्यले धर्मकर्ममा भएका कठोर र अव्यावहारिक व्यवस्थाहरूलाई समयअनुसार गतिशील बनाउन राज्यसंयन्त्रले औपचारिक रूपमा धर्मसभाहरू आयोजना गर्न सक्थ्यो । यसरी राज्य निरपेक्ष वा निस्क्रिय बस्दा त झन् मर्यादा र कानूनी शासन खल्बलिन्छ ।

६. नेपाली भाषा र साहित्यको भविष्य संघीय शासनमा कस्तो होला भन्ने आँकलन गर्नुभएको छ ?

◆ संघीय गणतन्त्र नेपालको संविधानमै नेपाली भाषालाई महत्त्व दिइएको छ। त्यति बेलाका संविधानसभाका सांसदहरूलाई धन्यवाद नै दिनु पर्दछ कि धन्य उहाँहरूले नेपाली भाषामा संविधान बनाउनुभयो । त्यो बेलाको छिन्नभिन्न मनस्थितिमा, भाषाभाषीका आधारमा, जातिका आधारमा राज्य हुनुपर्छ भन्ने बेलामा अनेकौं भाषामा संविधान हुनुपर्छ भनेर विवाद हुनसक्थ्यो। अब मानिसहरूले बुझ्दै गएका छन्, नेपाली भाषा नै हाम्रो मूल भाषा हो । समाजलाई साहित्यले डोराइरहेको हुन्छ। त्यसैले भनिन्छ नि साहित्य समाजको ऐना हो । समाजमा भएका असल कुराहरूलाई विस्तार गर्न साहित्यले सघाएको हुन्छ भने नराम्रा कुराहरूलाई कविता, व्यंग्य वा गीत आदिद्वारा आलोचना गरेर ठीक ठाँउमा सन्तुलनमा ल्याएको हुन्छ । त्यसैले आउँदा दिनहरूमा पनि साहित्यको विकास र सम्वर्धन हुन्छ होला। तर कला, साहित्यका प्रतिष्ठानहरूमा आफ्ना दलका मान्छेहरूलाई नै नियुक्ति वा मनोनयन गर्ने हालको प्रतिस्पर्धाले राम्रो गर्दैन।

७. संघीय पद्धतिमा राष्ट्रको अखण्डता, एकता र राष्ट्रप्रेमको भावनामा कस्तो प्रभाव पर्ने देख्नुहुन्छ ?

संसारमा झण्डै १९० देशहरू संयुक्त राष्ट्र संघसँग आबद्ध छन्। तीमध्ये २२ वटा संघीय संरचनामा आएका छन् । यस्ता धेरैजसो संघीय मुलुकहरू ससाना राज्यहरू मिलेर देश बनेका हुन् । भौगोलिक आकारले, विविध सांस्कृतिक कारणले एकबद्ध हुन पुगेका छन्। तर नेपाल त एकीकृत देशबाट संघीय बन्न पुगेको छ । त्यस्तै ती संघीय देशमा दुई प्रकारको सरकार (१) केन्द्रमा संघीय सरकार र प्रान्तीय सरकार (प्रान्तअन्तर्गत स्थानीय निकाय) हुँदा रहेछन् वा (२) केन्द्रमा संघीय सरकार र स्थानीय सरकार हुँदा रहेछन् । नेपालमा त एउटा नेपाल सरकार, सातवटा प्रान्तीय सरकारहरू र ७५३ वटा स्थानीय सरकारहरू गरेर ७६१ सरकारहरू छन्। देशमा प्रकाशन हुने राजकीय आधिकारिक राजपत्र एउटा प्रकाशन हुनेमा अब ७६१ राजपत्र प्रकाशन हुन लागेका छन् । यसबाट जटिलताबाट सरलतातिर भन्दा पनि सरलताबाट जटिलतातिर मुलुक अग्रगमन गरिहेको छ। पहिलेका निर्वाचित नेताहरू (सांसद वा मन्त्रीहरू) ले मात्र मासिक तलब खान्थे भने अब स्थायी कर्मचारीले झैं प्रदेशका विधायक, स्थानीय तहका पदाधिकारीहरूले पनि मासिक तलब खाने र महँगा गाडीहरू, चालक तथा इन्धन खर्चसमेतले गर्दा खर्चको आकार अत्यन्त ठूलो छ। त्यसैले राष्ट्रले धान्नको लागि नयाँ थप करहरू लगाउनु पर्ने हुन्छ तर आम्दानी नै नभएका सर्वसाधारणलाई करको भारले थिच्ने अवस्था आएमा प्रतिगमनतिर फर्किनु पर्ने अवस्था नआउला भन्न सकिन्न। यसको लागि बेलैमा बुद्धि पुराएर जनतालाई राम्रो गर्न नसके पनि

नराम्रो नगरेर राज्यले शासन गर्दा उपयुक्त हुन्छ। ८ , १० जना कानूनविज्ञहरूका भरमा अँग्रेजीमा उल्था गरिएका कानूनका नेपाली परिवेशमा सर्वथा अनुपयुक्त न पश्चिमको न पूर्वका प्रावधानहरू (पारिवारिक तथा सामाजिक विघटनमुखी) अभ्कै संशोधन नगरेमा थप विग्रह हुन सक्छ। २०७५ भाद्रबाट लागू हुने गरी बनाइएका कतिपय कानूनका दफाहरू त्यति बेलाका सांसदहरूले हतारमा पढ्दै नपढी थपडी बजाएको वा पढ्नै नजानेको वा राजनैतिक दलको जसरी भए पनि पास गर्ने ह्विपका आधारमा हतारमा बनेकोले मुद्दामुखी हुन पुगेका छन्। कानूनले देशमा शान्ति र सुव्यवस्था कायम गर्नु पर्नेमा मुद्दा हाल्न उत्प्रेरित गरेको छ। नियमनकारी निकायहरू दोधारमा छन् र उत्तरदायित्व नलिने संस्कृतिको विकास भएको छ।

आफ्नो घरमा जेनतेन जीविका गरेर बसिरहेको मानिसलाई पनि पिरोल्ने अवस्था आउन दिनु हुँदैन, दुईतिहाइको सुविधा यस्तै सुधारात्मक काममा लगाउनुपर्छ। भौतिक पूर्वाधार निर्माण मात्र विकास होइन, सामाजिक विकास भ्कन् ठूलो पाटो हो।

८. तपाईं प्रखर गद्यकार हुनुहुन्छ, साहित्यकार हुनुहुन्छ। साहित्यको के उपयोगिता देख्नुहुन्छ मानव समाजमा ?

◆ अहिलेको समय भनेको छोटकरीमा सतही कुरा मात्र जान्न खोज्ने युग हो। साहित्य लेख्नै गाह्रो छ। लेख्छु भनेर, रचना गर्छु भनेर गर्न सकिने कुरा होइन। यसको लागि अध्ययन, सिर्जनशीलता, परिश्रम, लगन अनि पाठक चाहियो। त्यसले समाजलाई बाटो डोरयाउन सक्नुपरयो। साहित्य नभएको निर्जन ठाउँ कस्तो होला कल्पना पनि गर्न सकिन्न। समाज जति विकसित हुँदै जान्छ त्यति नै साहित्यको उपयोगिता बढ्दै जान्छ। साहित्यलाई पेशाको रूपमा, नाफाको रूपमा प्रश्रय दिन थालियो वा राज्यले कम महत्त्व दियो भने सामाजिक पतनको गोरेटो फराकिलो हुँदै जान्छ।

९. जीवन के हो ? जीवनको लक्ष्य के हो ?

◆ मानव जीवनबारे अनेकौं धारणा पाइन्छन्। सबैका आआफ्नै विचार, मूल्य र मान्यता छन्। मेरो विचारमा सकेको गर्नु, सुखदुःख गर्नु, लामो उमेरसम्म बाँच्नु जीवन हो। असल विचार, आदर्श व्यक्तित्व, नाम र दाम कमाउने विचार सबैको हुन्छ होला, परिवारको लालनपालनका अतिरिक्त। यीमध्ये केही पाउँदा पनि सन्तोष मान्नुपर्छ।

एक ठाउँ पढेको थिएँ जीवन यात्रा हो, संघर्ष हो, कर्तव्य हो, रहस्य हो, जीवन प्रेम हो। मलाई त यी सबैमा रहस्य हो जस्तो लाग्छ, यदि मनुष्य यतिमै मर्छ भन्ने निश्चित भए यति आशावादी, संघर्षपूर्ण हुने थिएन।

१०. जीवनमा सुखदु:ख के हुन् जस्तो लाग्छ ?

सुखदु:ख भनेका रातदिन जस्ता हुन् । रात नभै दिन हुँदैन, दिन नभई रात पर्दैन । त्यसैले नसोँचेको कुरा आइलाग्दा पनि सम्हालिन सक्नु नै महत्त्वपूर्ण कुरा हो ।

११. किरण पुस्तकालय र हाम्रो पुरुषार्थको बारेमा के भन्न चाहनुहुन्छ ?

◆ किरण पुस्तकालय र शशि पन्थी अन्योन्याश्रित जस्तो लाग्छ । कति परिश्रम, उल्लास, अपहेलना, बेवास्ता सहेर उहाँको घरसंगैको कटेरोको तलाबाट यहाँसम्म आइपुगेको छ । यो पुस्तकालयमा आबद्ध पचासौं शशिहरूको पसिना बगेको छ ।

अब रु. ५ करोड जतिको लागतमा भव्य आधुनिक गर्व गर्नलायक भवन र सुविधाहरू थपिन लागेकोमा हामी सबैले गर्व गर्नुपर्छ । युवा पुस्ता र बालबालिकामैत्री पुस्तकालय हुन सकेमा समाजले ठूलो लाभ लिन पाउने थियो ।

आज त क्म्प्युटर छन्, टि.भि. छन्, यातायातका साधनले सुगम बनाएको छ । आजभन्दा ५० वर्षअघि सदरमुकामको पातलो बस्तीमा अझ समय बिताउनको लागि घरभित्र खेलिने क्रीडासामग्री पनि नरुचाउने कर्मचारीहरूका लागि यो ठूलो सहारा भएको थियो । आफैले किनेर पढ्न सम्भव नभएका पुस्तकहरू, पत्रपत्रिकाहरू यहाँ पाइन्थ्यो । यस पुस्तकालयले अध्ययन र सूचनाको स्रोतको मात्र काम नगरेर बरालिनबाट रोकेर सामाजिक विकासमा समेत योगदान पुर्‍याएको थियो भन्नु अतिशयोक्ति हुनेछैन ।

त्यस्तै पुस्तकालय त जिल्ला जिल्लामा, स्कूल कलेजहरूमा पाउन सकिन्छ । तर सावधिक पत्रिका प्रकाशन गर्ने कमै होलान् । यसको प्रकाशन हाम्रो पुरुषार्थको अंक ७९ पुग्नु महत्त्वपूर्ण पाइला हो । माग र आपूर्तिको सिद्धान्तको रूपमा भन्ने हो भने पाठकको रुचि र समाजले साहित्यको उपयोग नगरेको भए अरू प्रकाशनहरू झैं यो पनि इतिहासको गर्भमै रहन्थ्यो । यसले तीर्थ यात्रा, पर्यटन, सीप विकास जस्ता सामग्री पनि समेट्न सकेमा अझ प्रभावकारी र व्यावहारिक हुनसक्थ्यो ।

१२. हाम्रो पुरुषार्थमार्फत के सन्देश दिन चाहनुहुन्छ ?

◆ औपचारिक शिक्षाको लागि विद्यालयहरू, पाठशाला भए पनि समाजले सामाजिक मूल्य र मान्यता सिकायो, त्यसैले परिवारपछिको पाठशाला समाज बन्यो । गाउँछिमेक, नाताकुटुम्ब, साथीभाइ, इष्टमित्र मिलेर समाज बनेको हुन्छ । मलाई गुल्मीले धेरै दियो, पितामाताले जन्म दिनुभयो, हुर्काउनुभयो, पढाइलेखाइ गराउनुभयो ।

पुस्तकालयले पढ्ने बानी बसाल्यो । लेखरचना लेख्न प्रेरणा र वातावरण बनाइदियो । अनुभव बटुल्दै जाँदा किताबहरू नै प्रकाशन गर्न जग बसालेको रहेछ । शुरु शुरुमा हाम्रो पुरुषार्थ, विद्या, भेटघाट जस्ता प्रकाशनमा लेख्दालेख्दै कान्तिपुर, गोरखापत्र जस्ता राष्ट्रिय पत्रिकाहरूमा लेख्न थालें । एक पटक २०२९ सालतिर सम्पादकलाई चिट्ठी लेख्दा पुरस्कृत नै हुन पाएँ । लेख्ने हुटहुटीले गर्दा २०५२ साल वैशाख १३ गते कान्तिपुर दैनिकमा 'वर्तमान सरकार र प्रशासन यन्त्र' लेख लेखेबापत जागिर नै गुमाउने गरी आफै उपस्थित भै स्पष्टीकरण दिनुपर्‍यो र सरकार परिवर्तन भएकोले मात्रै जागिर जोगियो ।

१३. कुनै मान सम्मान पुरस्कार पाउनुभएको छ कि ?

◆ २०४२ वैशाख ४ देखि २०४२ ज्येष्ठ ९ गतेसम्म भएको ऋष्यशृगांश्रम रेसुङ्गा विश्वकल्याण कोटिहोमका संयोजक श्रद्धेय योगी नरहरिनाथबाट एक पेजको प्रतिनिधिपत्रम् उहाँकै हस्ताक्षरमा पाउने अवसर पाएँ ।

त्यस्तै २०४४ सालमा कृषि विकास बैंकमा धौलागिरि अञ्चलप्रबन्धक भएर उदाहरणीय काम गरेकोमा श्री ५ वीरेन्द्रबाट गोरखा दक्षिणवाहु पदक बक्स भएको थियो ।

अध्ययनको सिलसिलामा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सन् १९७३ को बी.ए. परीक्षामा अर्जुन स्वर्ण पदक प्राप्त गर्ने सौभाग्य मिल्यो ।

त्यस्तै तीन स प्रतिष्ठान (Three S Foundation) का हैसियतले इजरायलमा सम्पन्न Raanan Weitz Project Competition 2010 मा तेस्रो विजेता Third Winner (Integrated Rural Development through Cooperative Lease Farming in Nepal), हुने मौका पाएँ ।

यसरी नै ज्योति विकास बैंकमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रूपमा काम गर्दा लण्डनमा सन् २०१७ मार्चमा आयोजित समारोहमा Manager of the Year 2017 बाट सम्मानित हुन पाएँ ।

बुबा टेकबहादुरले संस्थापक अध्यक्ष भै रिडीमा स्थापना गर्नुभएको मानवकल्याण वृद्धाश्रमको कार्य समितिमा रही सबैको सहयोगले ज्येष्ठ नागरिक दिवा सेवा सञ्चालनार्थ नयाँ भवन पनि तयार भएको छ । यसलाई पनि पुरस्कार नै ठानेको छु ।

केही स्वदेशी निकायहरू र विदेशी दातृ निकायहरूसँग आबद्ध भई काम गर्ने मौका मिलिरहेको छ । छोराछोरीहरूले राम्रो शिक्षा हासिल गरेका छन् । यसलाई पनि मानसम्मान ठानेको छु ।

यो सबै आत्म प्रशंसा जस्तो हुन गएकोमा क्षमा प्रार्थी छु । मेरो भनाइ के मात्रै हो भने निडरता र इमान्दारीपूर्वक काम गरेमा जीवनमा सन्तुष्टि मिल्न सक्छ । कामको सिलसिलामा बाधा अवरोध, ईर्ष्या पनि पाउन सकिन्छ तर ती सबैलाई सत्यले जित्दछ । जुन काम गरे पनि त्यसको कारणको मनासिव प्रतिरक्षा गर्न सक्ने हुनुपर्दछ ।

◆◆◆

मानवीय चेतना र सिर्जनामा पुस्तकालयको भूमिका

✍ dfþgfy k|>t
बाणस्थली, काठमाडौं

सरस्वती मया दृष्टा वीणा पुस्तक धारिणी ।
हंसवाहन संयुक्ता विद्या दानं करोतु मे ॥

(हातमा वीणा र पुस्तक लिएकी, हाँसरूपी वाहनमा विराजमान सरस्वतीलाई मैले देखें–अनुभूत गरें । ती सरस्वतीले मलाई विद्या (ज्ञान) प्रदान गरून् ।)

अक्षर अंकित आदिम इतिहासको प्रारम्भ गुफावासी मानवहरूले ढुङ्गे भित्तामा कोरेका संकेतहरूको गर्भबाट शुरु भएको हो । अहिलेसम्म पनि विभिन्न देशका प्राचीन गुफाहरूमा आदिम मानवहरूले कोरेका सांकेतिक चिह्न या अक्षरहरू देखा पर्दछन् ।

आदिम कालमा संख्या–गणनानिम्ति चेप्टा ढुङ्गामा कोरेका चिह्नहरूमा I, II, III आदि जस्ता संकेत भेटिंदै छन् । ६–७ हजार वर्ष अघिदेखि शुरु भएको ऋग्वेद युगमा मौखिक रूपमा कण्ठस्थ गरिएका गीतमय ऋचाहरू हातको नचाइ र औंलाहरूका विभिन्न मुद्राहरूद्वारा गायन या पाठ गरिन्थ्यो । ती संकेत मुद्राहरू अहिलेसम्म प्रचलनमा रहेकै छन् ।

ऋग्वेद युगको प्रथम चरणसम्म समग्र अक्षर र चिह्नहरूको आविष्कार नभएकाले गुरुहरूले चलाएका हात र औंलाका विभिन्न मुद्राको अनुकरण गर्दै ऋचा (मन्त्र) गायन या पाठ गर्ने चलन थियो । हात र मुद्रासहित मौखिक गायन वा वक्तृताको प्रचलन अहिलेसम्म पनि एक स्तरसम्म चल्दै रहेको छ ।

मानिसले लेखन माध्यमबाट आ–आफ्ना आशय, भाव, विचार, आदेश, निर्देश, सल्लाह, संस्मरण, प्रचार आदिलाई मूर्तरूप दिन अक्षर, मात्रा, चिह्न आदिको विकास गरेपछि शुरुशुरुमा विभिन्न पाना–पानामा अंकसमेत लेखेर समेटी बेठानमा बाँधेर सुरक्षित गर्ने परम्परा चल्दै आयो । रुद्री, वेद, भागवत आदि ग्रन्थ नसिलाएका विभिन्न पाना समेटी बेठान (रुमाल) मा थैलामा राखी, फुकाएर पढ्ने र बाँधेर राख्ने चलन अहिलेसम्म पनि चलिरहेकै छ । विश्वका विभिन्न जाति वा समुदायले उनै ध्वनिमा शब्दहरूलाई अंकित गर्न बनाएका अक्षर र लिपि नितान्त भिन्न भिन्न भएको कुरा विदितै छ ।

मानवीय ज्ञान र शिक्षा प्रचारको दृष्टिले प्रत्येक पानाका अक्षरलाई काठका पाटीमा कुँदी तिनमा मसी दलेर शुरुमा कपडामा र पछि कागजमा धेरै प्रति छाप्ने चलन चीनबाट शुरु भएको थियो ।

विश्वको सबभन्दा प्राचीन ग्रन्थ मानिने ऋग्वेदका ऋचाहरू सामूहिक रूपमा पढी हातका विभिन्न मुद्रासहित गाएर कण्ठस्थ गरिन्थ्यो । त्यो चलन अहिलेसम्म पनि प्रचलित छ। लयबद्ध छन्दहरूलाई हात हल्लाउँदै विभिन्न मुद्राअनुरूप वेदहरूको गायन या पाठ दोहोर्‍याएर कण्ठस्थ गरिने हुनाले पुस्तक विना पनि वेद पाठ गर्ने लगनशील विद्वान्, पुरोहित व्यक्तित्वहरू अहिलेसम्म पनि यत्रतत्र भेटिँदैछन् ।

ऋग्वेदमा आदिम गण समाजका जीवन पद्धतिहरूका साथै आफ्नो समाज र अन्य जातीय समूहहरूका फरक–फरक स्वभाव र जीवनपद्धतिका संकेतहरू देखा पर्दछन् । त्यो युग मूल रूपमा गण समाजको युग भएकाले उनीहरूको समाज समानतामा आधारित रहेको देखिन्छ । ऋग्वेदका अन्तिम तीन ऋचाले तत्कालीन समाजको सामूहिक भाव यसरी व्यक्त गरेका छन् –

'हामी सँगै हिंडौं, सँगै बोलौं, एकअर्काको मनोभावना बुझौं । पहिलेका पूर्खाहरूले परस्पर मिलेर काम गरे झैं हामी सबै व्यवहारमा मिलेर काम गरौं ।'' – ऋग्वेद (१०/१९१/२)

त्यस आदिम सामूहिक जीवनपद्धतिको युगदेखि अहिलेसम्म मानवजातिका असंख्य हाँगा–बिंगा (थर, गोत्र, प्रवर, जाति आदि)को विस्तार भएको छ। त्यस युगदेखि यता एकातिर विश्वका सबै समुदायका जाति–जनजातिहरूका बसोबासका स्थान, प्रकृति–पर्यावरण अनुरूपका बोलीचाली, आहार–विहार, चिन्तन–चेतनाका विविधता पनि छन् । अर्कातिर अविकसित समाजले विकसित समाजको अनुसरण पनि गर्दैछन् । विभिन्न हित–अहित आदि कारणले जाति–जाति र राष्ट्र–राष्ट्रबीच मेलमिलाप र एकता भाव पनि बढ्दैछ। अर्कातिर विकसित जातिबाट अविकसित जाति या राष्ट्र पीडित पनि भएका छन् ।

समग्र विश्व परिस्थिति हेर्दा अहिले एकातिर ज्ञान–विज्ञानको व्यापक विस्तार भएको छ । उनीहरूमा सबै जनता शिक्षित, उत्पादक, विज्ञानविद् भएका छन् । अर्कातिर उदीयमान समाज विज्ञान र अज्ञानको बीचमा छ। एकातिर मानिसहरू चन्द्रलोक नाघेर मंगलग्रहमा बस्ती बसाउने तरखरमा छन्। अर्कातिर जंगलमै एकठाउँ राउटी बनाएर अर्धसिकारी युगका मानिस गाउँ बस्तीमा समेत मिसिएर बस्न तयार छैनन्। अविकसित

या अर्धविकसित देशका युवा थोरथार पढेर विकसित देशमा गई जीवन बिताउँदै छन् ।

हाम्रै अर्धविकसित देशका युवाहरू विदेशी रोजगारी खोज्दै अन्य मुलुक धाउँदैछन् । नेपालको अव्यवस्थाका कारणले देशै छाडेर विदेशको बसोबासतिर ओइरिने संख्या बढ्दै गएको छ । उनीहरू आफ्नो संस्कृति, जीवन पद्धति बिर्सेर देशलाई नै माया मारी विदेशमा स्थायी बासोबासको जग जमाउँदै छन् ।

विश्वका प्राकृतिक स्रोत साधन काम भएका मुलुकहरू विज्ञान र प्रविधिको माध्यमबाट धेरै अगाडि बढिसके । प्राकृतिक स्रोत साधनका धनी तर विकास, विज्ञान र प्रविधिको कमजोरीका कारणले नेपाल जस्ता अल्पविकसित देशका शिक्षित र अशिक्षित दुबैथरी धमाधम विदेशको स्थायी बसोबासतिर ओइरिंदै छन् । यस्तो अवस्थाले नेपाल युवाविहीन हुँदै गई झन् तल खस्ने हो कि भन्ने जग्जगी बढ्दै गएको छ ।

नेपालजस्तो प्राकृतिक स्रोतसाधनमा अत्यन्त समृद्ध देशका युवाहरू आफ्नो स्रोतसाधनको सही ज्ञान र उपयोगी प्रविधिको अभावले विदेशतिर ओइरिंदै जाने क्रमले सामान्तवादबाट औद्योगिक युगतिर देशको प्रगतिमा झन् अवरोध बढ्दै गएको स्थिति देखिंदैछ ।

मानवजातिलाई ज्ञान, विज्ञान, प्रविधिको सही सदुपयोगतिर प्रेरित गर्ने प्रयोगात्मक शिक्षा दिन नसक्नुको कारणले नै अल्पविकसित नेपाल जस्ता देश अघि बढ्न नसकेका यथार्थ सबका सामु छर्लङ्ग छ । त्यसैले हाम्रो देशका विद्यालय र पुस्तकालयहरूले देशको युवा जनशक्तिलाई आफ्नो देशका प्राकृतिक स्रोत-साधन चिनाउने, तिनको औद्योगिकीकरणका प्राविधिक र व्यावसायिक ज्ञान र प्रयोगको क्षेत्र विस्तार गरिदिने काममा जति बढी प्रयत्न र उत्प्रेरक भूमिका खेल्नेछन् त्यति बढी हाम्रो देशका प्राकृतिक स्रोतको अधिकतम सदुपयोगबाट युवा जमात राष्ट्रप्रति जागरुक र उत्पादनशील भएर अघि बढ्नेछ ।

वर्तमान विज्ञान र प्रविधिको पराकाष्ठाले मंगल ग्रहमा मानव बस्ती बसाउने परिकल्पना र प्रयत्न अघि बढ्न सक्ला तर त्यसले हाम्रो जस्तो घोकन्ते र लेखन्ते शिक्षाले हाम्रो युवा शक्तिलाई राष्ट्रको विकास गरी स्वदेशमै गौरवान्वित भएर बस्ने वातावरण दिने छैन । त्यसैले वर्तमान विज्ञान र प्रविधिमुखी युगमा पुस्तकालयको उत्प्रेरक भूमिका बढाउने अभियानमा हामी सबै संकल्पबद्ध भएर राष्ट्रलाई साँच्चै नै गहिरो र व्यापक चेतना, चिन्तन, अनुसन्धान र प्रयोगमा अग्रसर हुने वातावरण बनाउन दृढ संकल्प लिई अघि बढ्नु आवश्यक छ ।

प्राचीनकालदेखि अहिलेसम्म करोडौं मानिसले आ-आफ्नो युगका चिन्तन, व्यवहार र समकालीन ज्ञान-विज्ञान, समाजशास्त्र, भूगोल, खगोल, आदि असंख्य विषयमा जे-जति कुरा लेखे ती सबैमा समकालीन मानवीय अनुभव, चिन्तन, चेतना, प्रयोग आविष्कार आदि असंख्य विषय पुस्तकहरूमा समेटिएका छन्। एक व्यक्ति चिन्तनशील र प्रयोगशील छ भने उसले कुनै न कुनै नयाँ कुरा अरूलाई सुनाएर, लेखेर, पढाएर, गाएर छोडेको हुन्छ । त्यसबाट सिक्ने, परिवार, विद्यार्थी र अन्वेषक व्यक्तिको चेतना विकासमा केही न केही प्रभाव परेकै हुन्छ ।

तिनै बहुसंख्यक विषयहरूमा संसारभरिका स्रोता, चिन्तक, प्रयोगकर्ता आदिले ती विषय या अन्य विषयमा नयाँ नयाँ कुरा थप्दै जान्छन् । त्यसरी विविध विषयका चिन्तन र प्रयोग गर्ने बौद्धिक युगदेखि वर्तमानसम्मको मानिसमा केही न केही कल्पना, चिन्तन, प्रयोग, प्रविधि, विज्ञान थपिंदै आएका छन् । यस प्रकारका विश्वव्यापी मानवीय कल्पना, चिन्तन, दर्शन, प्रविधिज्ञान, समाजशास्त्र, राजनीति, भूगोल, अन्तरिक्ष, ग्रह, उप-ग्रहहरूको दैनिक, वार्षिक गति आदि कुरा मानव मगजले चिन्तन र प्रयोगबाट निष्कर्षमा पुरयाउँदै आएका छन्। त्यो क्रम अनवरत चलि नै रहेको छ ।

त्यस खाले कुनै न कुनै अनुभव, प्रयोग, सफलताबारे उनीहरूले सामान्यदेखि विशिष्टसम्मका व्यवहार, ज्ञान विज्ञान आदि विषयमा लेखेका र प्रयोग गरिएका कुरा जुनसुकै पुस्तकमा पनि केही न केही रूपमा प्रकाशित भएका हुन्छन् ।

त्यसैले विविध विषयका पुस्तकहरू पढ्न, बुझ्न र प्रयोग गर्नेसम्मका ज्ञान-विज्ञान बुझ्न एक व्यक्ति वा परिवारका सीमित पुस्तकबाट सम्भव हुँदैन । त्यसै कारणले संसारव्यापी विशिष्ट खाले चिन्तक, लेखक, प्रयोगकर्ता, वैज्ञानिक आदिका अनुभव, विचार, प्रयोग, आविष्कार आदिका धेरै विषय पढ्न र बुझ्न पुस्तकालय स्थापना गर्ने चलन चलेको हो । त्यस्ता पुस्तकालयहरूमा सामान्य शिक्षा पाएका मानिसदेखि ठूलाठूला विद्वान्, दार्शनिक, अन्वेषक, चिकित्सक, समाजशास्त्री, मनोवैज्ञानिक, भौतिक वैज्ञानिक, अन्तरिक्ष अन्वेषक आदिले लेखेका पुस्तकहरू पढ्न पाइन्छ। त्यस्ता कुनै पनि पुस्तक पढ्दा थोरै या धेरै विषयको ज्ञान हुँदै जान्छ, त्यसैले संसारका जागरुक मानिसले आफ्नै घरमा साना-ठूला पुस्तकालय राखेका हुन्छन् भने संस्थागत पुस्तकालयहरूमा बहुविषयका पुस्तक पढ्न पाइन्छ। पुस्तकालयमा गएर नियमित रूपले पढ्नेहरूको ज्ञानको सीमा बढ्दै जान्छ र उनीहरूले मानव समाजलाई केही न केही नयाँ कुरा सिकाउँदै जान्छन् ।

◆◆◆

सर्वप्रथम झुल्केको अमरदीप

लाटासिधा जनताको अज्ञानतालाई हटाउन

गुल्मी खिदिम हर्राबोटमा

श्याम-शोभा पुस्तकालयको २०१५ मा उद्घाटन

हे हाम्रा प्रिय पुस्तकालय ! तिमी प्यारा सबै देशका
जन्म्यौ स्वच्छ मती लिएर शशि झैं शिक्षोन्नति गर्नका,
अज्ञानी सब छौं र नीच मति छौं लाटा सुधा दीन छौं
जन्मेदेखि त मुख्य गर्नुपरने कर्तव्यले हीन छौं ॥१॥

आफै छौ तिमी प्रज्ञ शास्त्रहरूमा श्रीव्यासले तुल्य छौ
छौ गंभीर समुद्र झैं पतितको उद्धारमा योग्य छौ,
देख्दैमा तिमीलाई आज सबमा आशा भयो स्वर्गको,
सारा शोषक वर्ग ता मलिन भो निद्रा सबैको खुल्यो ॥२॥

तिम्रा साथीहरू जल स्थलमहाँ लुकीरहेछन् सब
बोलाऊ सबलाई आग्रह ठुलो देखेर हाम्रो अब
शिक्षा धारणमा छ उत्तम यही हे देशका सज्जन !
आफ्नो उन्नति मार्ग वृद्धि गरनालाई दिनूहोस् मन ॥३॥

तनले मनले र अर्थले, वचनैले अथवा सहासले
यसको त समुन्नती गरौं, सब तिर्खा यसबाट नै हेरौं ॥४॥

(श्री माननीय स्वर्गीय १०८ पिताज्यू पं. घनश्यामको पुण्य स्मृतिमा ।)

लेखक–प्रकाशक : मोदनाथ प्रश्रित ।

प्रस्तुत काविता २०१५ सालमा श्याम–शोभा पुस्तकालयको उद्घाटन भएपछि प्रख्यात साहित्यकार श्री मोदनाथ प्रश्रितले लेख्नुभएको हो । तिनताका खिदिममा पुस्तकालयको स्थापना र सञ्चालन भएको ऐतिहासिक महत्त्व बुझाउने प्रस्तुत कवितालाई जस्ताको तस्तै प्रकाशित गरिएको छ ।

–सम्पादक

◆◆◆

विश्व नागरिकको रूपमा गुल्मीका कुलचन्द्र गौतम

✍ rGb|sfGt cfrfo{
वाङ्ला, अर्घाखाँची
हाल : काठमाडौं

विश्वका नागरिकलाई नेपाल चिनाउने धेरै विषयवस्तु हामीले प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा विश्वका धेरै पाठकले पढ्न रुचाउने खालको यौटा किताब अंग्रेजीमा निस्केको छ जसले सर्वप्रथम नेपालको राम्रो चिनारी दिनेछ। नेपालको गुल्मी जिल्लाबाट उठान गरिएको ५४० पृष्ठको ठूलो किताबको बारेमा छोटो समयमा के लेख्न सकिएला र ? तर पनि गुल्मीको गहनाको रूपमा रहेको किरण पुस्तकालयको मुख पत्रिकामा प्रकाशन गर्ने अवसर परेकाले गुल्मीबाट उदाएर विश्वकै ताराको रूपमा देखिएका कुलचन्द्र गौतमको 'Global Citizen from Gulmi' भन्ने किताबको छोटकरी समीक्षा प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ।

गुल्मीमा बाल्यकाल र अघि बढ्ने संघर्ष

२० अध्यायमा विभाजित यस पुस्तकको दोस्रो अध्यायमा आफ्ना हजुरबाबा गुल्मी अमरपुरका कपिलमणि गौतमको संघर्षशील जीवनको पृष्ठभूमि रोचक तरिकाबाट उठान गरिएको छ। त्यो पक्षलाई नलम्ब्याएर यहाँ कुलचन्द्रको बाल्यकाल र किशोरावस्थाको संघर्षको बारेमा उनीसंगै काम गरेका युनिसेफका तत्कालीन कार्यकारी उपनिर्देशक Sir Richard Jolly को भूमिकाबाट केही पंक्ति प्रस्तुत गरिन्छ :

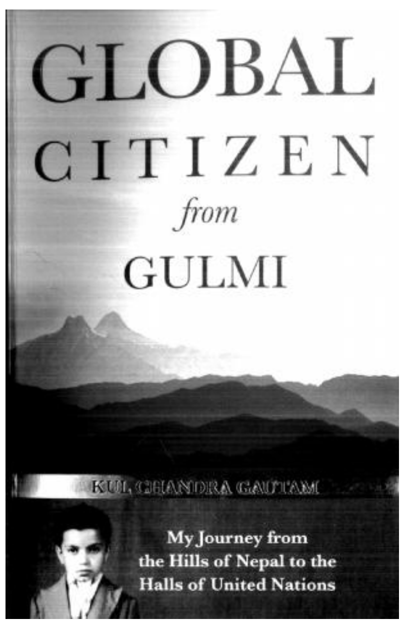

'विश्वका धनी देशहरूका मध्यम वर्गका परिवारमा आरामदायी तरिकाले जन्मे हुर्केकाहरूको लागि कुलका बाल्यकाल र किशोरावस्थाका दिनहरूले आँखा खोलिदिन सक्छन्। उसले बाल्यावस्थामै पढेर पण्डित बन्ने उद्देश्यले गाउँबाट पाँच दिन पैदल र त्यसपछि रेल चढेर भारत पुग्नुपरेको थियो।....'

कुलचन्द्रको पारिवारिक स्थिति त्यति कमजोर नभए पनि भारतको बनारसमा संस्कृत पढ्न बसेका उनलाई स्थायी रूपमा पैसा पठाइरहने वातावरण हुँदैनथ्यो । त्यसै समयको हाराहारीमा दाइहरूसँग बनारसमा बसेको र त्यसै गरी संस्कृत पढ्ने यस पंक्तिकारलाई त्यस कुराले आफू पीडित हुन नपरे पनि दाइ ज्ञानहरि आचार्यले निकै कठिनाइ भोग्नु परेका कुरा स्मृतिमा छन्। तर कुलचन्द्रलाई प्रसादको रूपमा खिचडीको लागि दुःख खप्नु परेको र पुल पारि पुगेर केरौ ल्याउने संघर्ष गर्नुपरेका कुरा पढेर आजका युवाले बुझ्न सक्नुपर्छ जीवनमा मान्छे बन्नको लागि कति संघर्ष गर्नुपर्दो रहेछ !

कुलचन्द्रको जीवनबाट युवाहरूले शिक्षा लिनु पर्ने अर्को कुरा यहाँ उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गर्दा भन्नुपर्ने हुन्छ जीवनको गोरेटो निर्धारण गर्दा आफ्नो रुचि केमा छ भन्ने छुटयाउन आफै सक्नुपर्छ । माता पिता या संरक्षकहरूले यो बन्ने र त्यो बन्ने भनेर विषय छानिदिने कुरा ठीक रहेनछ । त्यति बेला राम्रो पढ्ने विद्यार्थीले डाक्टर या इञ्जिनियर बन्नुपर्छ भन्ने फेसन चलेको बेलामा त्यति राम्रो पढ्ने कुलचन्द्र विज्ञानतिर नलागेर आर्टतिर लाग्नुले उनलाई विश्व नागरिक बनायो । उनी बनारस छाडी काठमाडौं र त्यहाँबाट पनि पाल्पा तानसेन गएर संगति पाई आफ्नै संघर्षले संयुक्त राज्य अमेरिकाका कलेजहरूमा उच्च अध्ययन गर्न पुग्न कम संघर्ष गर्नु परेको थिएन ।

अमेरिकामा अध्ययन र त्यहाँको जनजीवनको अनुभव

त्यति बेला राम्रो पढ्ने विद्यार्थीले विज्ञान पढी भारत, रूस या पाकिस्तान आदि केही देशमा प्लान जाने फेसन जस्तै थियो जुन कुरा कुलचन्द्रजस्ता चलाख विद्यार्थीलाई सहज थियो । तर उनले त्यो बाटो नरोजेर आर्ट पढी व्यक्तिगत रूपमा अमेरिकाको कलेजबाट छात्रवृत्तिसहितको सीट प्राप्त गरे । त्यस्तो संघर्षशील युवाले आफै सीट उपलब्ध गरेर पढ्न जान खोज्दा पञ्चायती सरकार र राजा महेन्द्रले समेत शिक्षा मन्त्रालयको सिफारिसविना उपलब्ध सीटको लागि पासपोर्ट दिन नमिल्ने भनेर दुई वर्ष दुःख दिएको तीतो सत्य र त्यसै समयमा रूसमा कल्चरल सीट भनेर कम्युनिष्ट पार्टीका र दरबारियाका आफन्तहरूलाई पासपोर्ट दिने गरेको कुरा पढ्दा त्यस बेलाको शासकीय स्थितिको झल्को राम्ररी बुझ्न सकिन्छ । तर उनीजस्तो काबिल विद्यार्थीले पुनः सीट प्राप्त गरे र सर्व साधारण नेपाली नागरिकलाई लगाउने कठिन नियमको पालना गरी संयुक्त राज्य अमेरिकाको प्रतिष्ठित कलेजमा उच्च अध्ययन गर्नको लागि सन् १९६८ मा त्यता जान सफल भए ।

अमेरिका भर्खर गएको गुल्मीको केटाको लागि आश्चर्य लाग्ने किसिमका व्यवहारिक र सांस्कृतिक कठिनाइ देखिनु स्वाभाविकै हो । उनले त्यहाँ नयाँ ठाउँमा नयाँ संस्कृति सिक्तै गरे । अमेरिकाका बारेमा धेरै नियात्राहरू लेखिएका छन् । यस

पंक्तिकारको पनि सपनाको देशमा भन्ने नियात्रासंग्रह रत्नपुस्तक भण्डारले प्रकाशित गरेको छ। तर सबै नियात्राहरूमा नपाइने कुरा अमेरिकी जनजीवनमा भेटिएका झिना मसिना कुरा केलाएर नेपाल र त्यहाँको अन्तर यसमा विशेष किसिमले प्रस्तुत गरिएको छ ।

अमेरिकामा पढ्दा नै अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा काम गर्ने रुचिअनुसार विषय छान्दै गर्नु र सोहीअनुसार विश्वका घटनाहरूबाट अवगत हुँदै जानु कुलचन्द्रको विशेष गुण देखिएको छ । पढ्ने अवस्थामा नै ल्याटिन अमेरिकातिर भ्रमणमा जाने र नयाँ ठाउँ नयाँ सभ्यता, राजनीतिक व्यवस्थाहरूका बारे गहन अध्ययन गर्ने स्वभाव यहाँ स्पष्ट झल्किएको छ ।

भियतनाम र कम्बोडियाको अनुभव

प्रसङ्गवश सपनाको देशमा भन्ने यस पंक्तिकारको नियात्रासंग्रहको 'अमेरिका हिजो र आज' भन्ने नियात्राबाट यौटा अनुच्छेद उद्धृत गर्न उपयुक्त लाग्यो जो यस प्रकार छ :

'वास्तवमा जनता जहाँ पनि जहिले पनि असल हुन्छन् , तिनका नेताहरू मात्र राजनीति र कुटनीति गर्छन् । राजनेताहरू चतुर हुन्छन् , सत्यलाई बङ्ग्याएर आफ्नो स्वार्थ अनुकूल ढाल्छन् र जनतालाई छक्याइरहन्छन् । तर सबै राजनेता त्यस्ता हुदैनन् , सत्य निष्ठा, इमानदारी र मेहनतको आधारमा शासन सत्ता चलाउनेहरूको कमी छैन । संयुक्त राज्य अमेरिकाको जग बसाल्ने र यस देशलाई अग्र गतिमा लैजाने जर्ज वाशिङ्गटन, अब्राह्म लिङ्कन आदि त्यस्तो कुटनीतिमा नलागेर पनि शासन सत्ता चलाइरहन सफल रहे । तर धेरैले जालझेल गरे, चुनावी राजनीति गरे, देश भित्र र देशबाहिर तालमेल मिलाउदै चुनावलाई दृष्टि दिई राजनीति गर्दा राम्रो विचार राख्ने अत्यन्त प्रजातान्त्रिक राष्ट्रपति जोन् एफ् केनेडी जस्ताले पनि भियतनाममा अमेरिकी संलग्नता अघि बढाए । उनले सत्य तथ्य बुझ्दा बुझ्दै दक्षिणी राज्य टेक्सासको डलासमा सन् १९६३ नोभेम्बरमा उनको हत्या भयो । त्यसपछि जनतालाई हिन्द चीनमा कम्युनिष्ट राज्य फैलिने त्रास देखाएर शान्ति स्थापना गर्ने वहानामा सैनिक शक्ति बढाइयो । यसरी उत्तरी भियतनाममा बम वर्षा शुरु भयो र गाउँ नै ध्वस्त पारिएको कुरा अमेरिकी जनताले पनि थाहा पाए । त्यस्तो खबर सुनेपछि अमेरिकी जनता पनि त्यसै गरी पीडित भए जसरी बाँकी विश्व दुःखी थियो, उनीहरू झन् बढी लज्जित भए र आफ्ना सपूतहरू न चाहिदो युद्धमा संलग्न भएकोमा अत्यन्त दुःखित भए । त्यस्तो युद्ध रोक्नको लागि संयुक्त राज्य अमेरिकाका संपूर्ण राज्यहरूमा जनता आन्दोलनमा उत्रिए, युनिभर्सिटीहरूका विद्यार्थीले संघर्ष गरे र राजनेताहरूलाई झुकाएर भियतनामबाट आफ्ना सैनिक फिर्ता गर्न बाध्य गराए । आज वासिङ्गटन मनुमेण्टको अगाडि लिङ्कन मेमोरियलको छेउमा भियतनाममा ज्यान गुमाउनेहरूको

सम्झना संग्रहालय पुगेर विश्वका जनतासंगै अमेरिकी जनता आँसु चुहाउँछन् र अनावश्यक युद्धमा दिइएको त्यस बलिदानप्रति अत्यन्त दुःखित हुन्छन् ।'

विषयान्तर भएर आफ्नो विचार यहाँ उद्धृत गरे पनि लेखक कुलचन्द्र गौतमका विचार यसभन्दा फरक देखिएका छैनन्, यसमा भनिएजस्तै युनिभर्सिटीहरूका विद्यार्थीले संघर्ष गरे भन्ने कुरामा कुलचन्द्र आफै संलग्न र सक्रिय भएका कुरा Global Citizen from Gulmi मा पढ्न पाइन्छ । उनी अमेरिकामा रहेर पढे पनि त्यस बेलाको सरकारी क्रियाकलापका विरोधी र जनताका विचारको समर्थक रहेका कुरा पढ्न पाउँदा त्यति बेला अमेरिकाको विरोधी विश्व शक्तिको रूपमा रहेको सोभियत संघमा पढ्दै गरेकालाई खुशी लाग्नु स्वाभाविकै हो ।

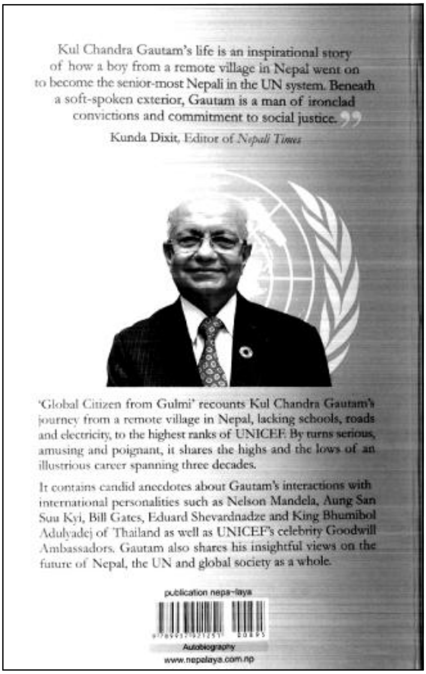

कुलचन्द्र उत्तर भियतनामी नेता होचि मिन्हका मात्र हैन दक्षिणकी नेत्री मेडम न्गुएँन् थी बीन् का पनि प्रशंसक रहेछन् । दक्षिण भियतनामको अत्यन्त धनी परिवारमा जन्मे हुर्केर फ्रान्समा राम्रो शिक्षा आर्जन गरेकी थी बीन् सम्पूर्ण सुख सुविधा त्यागेर जङ्गल पसेर क्रान्तिकारी भियतकङ्गको रूपमा अमेरिकी सेनासंग लडेर माथिल्लो तहमा पुगेकी नेतृ भएको कुरा र उनीसँग कुलचन्द्रको मित्रवत् सम्बन्ध रहेको कुरा यसमा बताइएको छ । विश्वका अन्य नेताहरूसंग लिइएका फोटोहरूमध्ये उनीसंग खिचेको फोटो पनि किताबमा संलग्न गरिएको छ ।

६ वर्ष हनोइको जेलमा भियतनामीहरूद्वारा बन्दी बनाइएका पूर्व एयर फोर्स पाइलट अमेरिकाका पिटर्सनको पनि अचम्मको कथा पढ्न पाइन्छ । त्यसरी भियतनाममा बन्दी जीवन बिताएका मानिस पछि भियतनामीहरूकै हितचिन्तक भएका र भियतनाममा पहिलो अमेरिकी राजदूत भएका पिटर्सनले विवाह पनि भियतनामी महिलासंग नै गरेको कुरा रोचक तरिकाले बताइएको छ ।

पोल पोटको नेतृत्वमा ख्मेररूजहरूको बर्बर यातनाकालको कम्बोडियाको डरलाग्दो परिस्थितिका समाचार सुन्दा मात्र पनि डराउनुपर्ने समयमा भर्खरको युवा कुलचन्द्र गौतम नवविवाहिता कशोरी पत्नीलाई लिएर युनिसेफको जागिरेको रूपमा कम्बोडियामा

खटिन्छन् र तिनीहरूले पक्रेर जङ्गल लगे पनि नयाँ अनुभव हुनेछ भन्दै पत्नीलाई नेपाल पठाएर आफू जस्तो परिस्थितिमा पनि खासगरी बालबालिकाको कल्याण कार्यमा खटिइरहन्छन्। त्यस्तो डरलाग्दो अवस्थामा काम गरिरहेका कुरा पढ्दा मात्र पनि एक नेपालीको त्यत्रो साहस र बालबालिकाप्रतिको सदासयताप्रति गर्व गर्न मन लाग्छ। १७ एप्रिल १९७५ मा २० लाख जनसंख्या भएको कम्बोडियाको राजधानी शहर प्नोम् पेन्मा एक महिनापछि मात्र ४० हजार मान्छे रहेको कुरा यस किताबमा लेखिएको छ। कति मान्छे मारिए, कति शहरबाट गाउँ लखेट्दै गर्दा बाटोमा मृत्यु भयो भन्ने दर्दनाक परिस्थिति बताएको यौटा किताब नियात्राकार प्रतीक ढकालले नेपालीमा अनुवाद गरेका छन्। (कम्बोडियामा भएको दर्दनाक नरसंहारको तथ्य अवगत गराउने त्यो राम्रो पुस्तक हो।) त्यस्तो अवस्थामा पुग्दा युनिसेफका बाँकी कर्मचारीलाई मध्य रातिको समयमा जङ्गलमा पुगेर एयर फोर्सबाट सिङ्गापुर पुऱ्याइएको कुरा पढ्दा पाठक नै डराउने अवस्था छ।

धेरै पछि कम्बोडियामा राम्रो विकास भएको अवस्थामा युनिसेफको माथिल्लो कर्मचारीको रूपमा त्यहाँ पुग्दा उनलाई पहिलेका कुरा बताउन अनुरोध गरिएको रहेछ। त्यस बेला आफूसंग काम गर्ने १८ जना स्थानीय कर्मचारीमध्ये एक जना पनि जीवित नरहेको कुरा स्मरण गर्दा आफू भक्कानिएर बोल्न नसकेको कुरा पढ्दा भावुकता छचल्किन्छ।

युनिसेफको बालबालिकासम्बन्धी विश्वभेला (१९९०) र अन्य प्रसङ्ग

विश्व भेला (१९९०)को सम्बन्धमा धेरै कुरा बताउनुभन्दा यत्ति यौटा कुरा भन्नु उपयुक्त हुन्छ कि भेलामा सहभागी स्वेडेनका प्रधान मन्त्री कार्ल्सन्ले प्रशंसा गर्दै कुलचन्द्र गौतमलाई छुट्टै चिठी लेखेका छन् र त्यसरी अत्यन्त राम्रोसंग विश्व भेला सम्पन्न गरेकोमा युनिसेफका निर्देशक ग्राण्टसहित विशेष रूपमा खटेको भनेर कुलचन्द्रलाई धन्यवाद दिएका छन्।

यो किताब शुरु गर्दा नेपाली अधिकृतहरूले कुनै ठूलो मान्छेलाई चिनेका छौ कि भनेर उनलाई सोधेका र त्यस्तो चिनेको मान्छे नहुँदा २ वर्ष दुःख खप्नुपरेको कुरा पढ्नु परेको हुन्छ भने तिनैमध्ये अझै जीवित रहेका कतिलाई उसले आफ्नै प्रयासबाट विश्वभरिका कति बालबालिका बचाउने र विकासमा मद्दत पुऱ्याएका कामबाट प्रभावित नेल्शन मण्डेला जस्ता व्यक्तिले समेत स्नेह र सम्मान दिंदै सहकार्य गरेका कुरा पढ्दा कस्तो लाग्छ होला ? पेले जस्ता फुटबल प्लेयर मात्र हैनन् विभिन्न क्षेत्रका अग्रणी व्यक्तिहरूसँग काम गर्न पाएको मात्र हैन तिनीहरूसँग पछिसम्म मित्रता रहेका रमाइला प्रसङ्ग यसमा पढ्न पाइन्छ।

सोभियत संघको जल्दो बल्दो अवस्थामा लामो समय शक्तिशाली विदेश मन्त्री रहेका र सोभियत संघ विघटन भएपछि छुट्टै देश भएको जर्जियामा राष्ट्रपति भएका

सेभर्नाज्जेले आफू सत्ताच्युत भएर घर बसिरहेको अवस्थामा व्यक्तिगत हिसाबले स्नेह प्रकट गर्दै भेट्न आएका कुलचन्द्र गौतमबाट संयुक्त राष्ट्रसंघमा केही भूमिका खोजेको र त्यसबाट केही जटिलतासमेत उत्पन्न भुएका कुरा अत्यन्त रोचक र पठनीय छन् । विश्व भेला (१९९०) मा सहभागी ७१ देशका राष्ट्रप्रमुख वा सरकार प्रमुखहरूलाई न्यूयोर्कमा भेला हुने दिन १० बजेसम्म कसरी उपस्थित गराउने भन्ने जटिलता उत्पन्न भएको परिस्थितिमा बेलायतकी प्रधान मन्त्री मार्गारेट थ्याचरलाई बिहान साढे छ बजे आउन मनाएपछि मात्र अरूहरूलाई चाँडै ल्याउन समर्थ भएका जस्ता कति बुद्धि लगाउनपर्ने रोचक कुरा पनि मनग्ये पढ्न पाइन्छन् ।

अन्तमा Sir Richard Jolly को भूमिकाको अन्तिम अनुच्छेद उद्धृत गर्न उपयुक्त लाग्यो : 'नेपालको एउटा गाउँबाट आएको व्यक्तिबाट यति धेरै vision र शक्ति प्राप्त हुनसक्छ भने संसारका अन्य धेरै कुनामा लुकेर रहेका visión, बुद्धि र शक्ति सबै प्राप्त हुनसक्ने हो भने यो संसार कस्तो हुन्थ्यो होला !'

यति लेखिसकेपछि पंक्तिकारको तर्फबाट पनि थप्न उपयुक्त लाग्यो : **'स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते'** । अस्तु, यसका अन्य धेरै प्रसङ्ग पछि प्रस्तुत गर्न पाउने आशाका साथ अहिलेलाई यत्ति !

◆◆◆

काठमाडौं र बुटवलका 'हाम्रो पुरुषार्थ'का स्थायी र आजीवन ग्राहकहरूले निम्नलिखित पुस्तक पसलबाट आफ्नो परिचय-पत्र देखाएर विवरण लेखाई 'हाम्रो पुरुषार्थ' पत्रिका बुझेर लैजानका लागि हामी अनुरोध गर्दछौं ।

भण्डारी बुक्स एण्ड स्टेशनरीज
भक्तपुर बसस्टप नजिकै
बागबजार, काठमाडौं
फोन नं. ४२४१४८५/२६०९०६

हिमालय बुक्स हाउस
मणिपथ, मिलनचोक, बुटवल-११, रुपन्देही
फोन नं. ०७१-५४१००९

सम्पादक

हाम्रो पुरुषार्थ (त्रैमासिक)

किरण पुस्तकालय, तम्घास, गुल्मी

नेपाली गजल, हिजो र आज

✍ gj]gf/fo0f zdf{
नवलपरासी

नेपाली भाषामा गजल लेख्ने परम्परा माध्यमिक काल-(वि.स.१९४१-१९९०)को समयावधिमा प्रारम्भ भएको हो । यद्यपि साहित्यको लिखित स्वरूप विक्रमको ११औँ शताब्दीमा देखा परेको थियो । साहित्यमा मोतीराम भट्टको उदयलाई माध्यमिक कालसँग जोडेर हेर्ने गरिन्छ । माध्यमिक कालमा गजल लेख्ने र सुनाउने परम्पराबाट विकसित हुने मौका प्राप्त भयो । यस समयावधिमा शासकवर्गलाई खुसी पार्ने उद्देश्यले पनि तत्कालीन पढेलेखेका युवाहरू गजल लेख्नेतर्फ आकर्षित भए । अब लागौँ यस विधाको सैद्धान्तिक अध्ययनतर्फ । 'गजल' शब्द उर्दू भाषाबाट नेपाली भाषामा प्रवेश गरेको हो । जसको अर्थ प्रेमिकासँग नजिक भन्ने हुन्छ । यसर्थ गजल स्त्रीलिङ्गी शब्द हो । नारीप्रतिको आकर्षण वा पुरुषप्रतिको आकर्षण हुनु जैविक कुरा हो । यसैले आफ्नो अतृप्त चाहनालाई पूरा गर्न लययुक्त भाषामा व्यक्त गर्दा गजलको सृजना भएको अनुमान लगाउन सकिन्छ । गजलले प्रेम-विछोड, मिलन, विरह, वेदना, एक्लोपन, प्रेमिल कटाक्ष, नखरा जस्ता भावहरूको प्रतिनिधित्व गर्दछ । गजल उर्दू भाषामा भए पनि हिन्दी भाषामा समेत चर्चा पाएको थियो । भारतीय चर्चित कवि भारतेन्दु हरिश्चन्द्रको प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहेर मोतीराम भट्टले कवितामै समस्यापूर्ति गरिदिए । पढेलेखेका युवाहरूलाई कविता लेखनतर्फ आकर्षण गर्न कविताको एक अंशलाई समस्याका रूपमा राख्दै त्यसको कविताकै भाषामा उत्तरको अपेक्षा गरिन्छ । त्यसमा सहभागीहरूको समूह नै निर्माण भएको थियो जसलाई 'समस्यापूर्ति मण्डली' भनिएको थियो । यसमा संलग्न हुँदा हुँदै गजल लेखनतर्फ रुचि बढेको थियो । यस प्रकारको साहित्यिक रचनाको समूह मोतीराम भट्टको सक्रियतामा 'मोतीमण्डली' स्थापना भएको थियो ।

कविता लेखनतर्फ लाग्दा लाग्दै नवीन धारका रूपमा गजल लेखनतर्फ थप युवाहरू पनि आकर्षित भए । त्यसबेला नेपालमा राणाहरूको शासन थियो । शासकलाई प्रसन्न पार्ने र उनीहरूबाट बक्सिस पाउने उद्देश्यले गजल लेख्ने युवाहरू थपिँदै गए । यसमा कोही नयाँ अनुहार पनि देखा परे । पं. सोमनाथ शर्मा सिग्देल, पं. चक्रपाणि चालिसे, मु. शम्भुप्रसाद शर्मा, पं.गोपीनाथ लोहनी, पं. पुण्यनाथ शर्मा, पं. कृष्णप्रसाद रेग्मी आदि स्रष्टाहरू (सुवेदी राजेन्द्र, २०६२, सम्पा. सूक्तिसिन्धु (फेरि)) देखा पर्दछन् । यीलगायत कतिपय अन्य स्रष्टाहरूका केही गजलहरू समेटी 'सुक्तिसिन्धु'का नामले प्रकाशित भएको कविता गजल-सङ्ग्रह सम्वत् १९७४ मा यस सङ्ग्रहमाथि प्रतिबन्ध लगाइयो । यसको मुख्य कारण भनेको चरम अश्लीलता, आदर्शको दोहन, यथास्थितिवादी

समाजमा अनैतिकताको प्रवेश, अराजक साहित्य तथा मानवीय आचरणसमेत स्खलित हुने विश्लेषण गरिएको थियो । उही शासकको पालामा प्रकाशित भएको सुब्बा कृष्णलालको 'मकैको खेती' कृतिमाथि पनि प्रतिबन्ध लगाइएको थियो । यस सङ्ग्रहमाथि मानवताको तिरस्कार, भावको तुच्छता र दासत्वको स्तुति गरेको आरोपसमेत लाग्यो । 'सूक्तिसिन्धु' मा समावेश भएका केही गजलांश हेरौं :

नाथ ! नाथ ! भनि विस्मयसाथ, कण्ठले वितिसक्यो सब रात
बल्ल दर्शन मिल्यो कुन चाहीँ, काममा भुलनुभो र-त-पाइँ
रातमा घुमि घुमीकन अन्त हन्त !! भो कि-तव भारि लडन्त
छैन तेज मुखमा, जति खिन्न चेहरा पनि छ आज विभिन्न ॥२॥
-सुवेदी राजेन्द्र (२०६२) सम्पा. सूक्तिसिन्धु (फेरि) पृ.२७

त्यस्तै नैतिकता र मानवताको तिरस्कार गरेका रचना समाजमा पाच्य विषय हुन नसक्ने तथा यस्ता विषयलाई कुनै हालतमा प्रोत्साहन गर्न नहुने धारणा राखी तीव्र कटाक्ष गरिएको थियो । त्यस्तै शम्भुप्रसाद शर्मा मुखियाको रचना हेरौँ :

तिमी मेरि तिम्रो म भन्थैँ अगाडि
भयैं कर्मले धर्म छाड्ने पछाडि
भएको छु यस्ले म पागल् समान
वियोगले जली तैपनी जान्न ज्यान्

त्यस्तै राधानाथ शर्माद्वारा रचना गरेको यो अँश पनि हेरौँ :

आऊ प्रिय ! नगर बेर भनी मलाई
राखेर काख बिच हात दुवै समाई
ती लाल ओठ मुखनेर पुर्‍याउनु भो
लौ भन्न सक्दिन म ता पछि कुन्नि के भो
- ऐजन

यस प्रकारको गजल लेखन परम्परालाई समालोचक यदुनाथ खनालले समेत तीव्र आलोचना गरेका छन् । वि.स. २०१८ वैशाख जेठमा प्रकाशित 'रूपरेखा' को वर्ष १ पूर्णाङ्क ६ को पृ.२०-२५ मा उनले सूक्तिसिन्धु कृतिमाथि प्रतिबन्ध लगाएको कुरालाई उचित मान्नु पर्ने विषय चर्चा गरेका छन् ।

यिनले निश्छल प्रेम, दया, मायाजस्ता भावनात्मक कुराहरू कुनै क्रयविक्रयका साधन होइनन् । यिनीहरू त मानवताको उच्च तिरस्कार गरिएका, भावनाको तुच्छ मूल्याङ्कन गरिएका साथै दासत्वको गुण गाइएका भनी टिप्पणी गर्दछन् । यतिमात्र नभएर यस्तालाई कविताको संज्ञा दिन नसुहाउने भनी तर्क गर्दछन् ।

त्यस्तै अर्का समालोचक रामकृष्ण शर्माले उनको आलोचनालाई टिप्पणी गर्दै प्रगतिशील कृतिको संज्ञा दिएका छन् । उनले सूक्तिसिन्धुका कुनै पनि रचनामा मानवताको तिरस्कार र भावको तुच्छता नभएको त्यस्तै दासत्वको स्तुतिलाई त उनले पटक्कै ग्राह्यता दिएका छैनन् । प्रेमी–प्रेमिकाबीच परस्पर दासदासीको भावना व्यक्त गर्दैमा दासत्वको स्तुति जन्मदैन ।*–शर्मा, रामकृष्ण, पूर्णाङ्क ५ को पृ.५६–६७, सुवेदी राजेन्द्र, (सम्पा.) सूक्तिसिन्धु फेरि (२०६२)* । यी दुई समालोचकको धारणालाई हेर्दा परम्परावादी, बढी धार्मिक, विशुद्ध प्रेमको पक्षमा केन्द्रित तथा आधुनिक, नास्तिक चेतना तथा प्रेमलाई ग्राह्य विषयका रूपमा विवाद देखिन्छ ।

दुबै धारणाको मूल्याङ्कन

गजलको परम्परागत धारणालाई हेर्दा कुनै एक विषयमा मात्र केन्द्रित भएको देखिन्छ । हामी **'सूक्तिसिन्धु'**का प्रतिनिधि रचनालाई हेर्न सक्छौँ । गजलसँग स्त्रीचार्चा हुने भएकाले 'प्रेम' नै व्यक्त हुनुपर्छ भन्ने मान्यता माध्यमिक कालका रचनामा प्राप्त हुन्छ ।

त्यस्तै आधुनिक गजल लेखनको सुरुवात झण्डै २० औँ शताब्दीको ७० को दशकदेखि भएको हो । यस समयका रचनामा गजल युवापुस्ताको बढी रुचिकेन्द्रमा रहेको र यसले प्रेम, सुख–दुःख, आघात, प्रकृति, वातावरण, शासकको आलोचना जस्ता विषयलाई पनि समेटेको छ । माध्यमिक कालमा रचना भएको मोतीराम भट्टको गजलांश हेरौँः

दुइ आँखि भौ त तयार छन् तरवार पो किन चाहियो,
तिमी आफै मालिक भै गयौ सरकार पो किन चाहियो

त्यस्तै आधुनिक युगमा अर्थको क्षेत्रमा पनि गजल लेख्न थालियो । जस्तै :–

पैसा फल्ने कतै यहाँ बोट छैन बाबा
शशुराली जान पऱ्यो कोट छैन बाबा
–सरोज सुवेदीको पाण्डुलिपिबाट

सन्दर्भसामग्रीहरू

- सुवेदी, राजेन्द्र, (सम्पा.) २०६२, **सूक्तिसिन्धु फेरि** ।
- भण्डारी, पारसमणि २०६७, **पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्यशास्त्र, नेपाली समालोचना र शोधविधि** ।

◆◆◆

पट्टा भाँचिएको गाडीमा कर्णालीको यात्रा

✍ lzjz/0f 1jfnL
उप–प्राध्यापक
धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस
बाग्लुङ

म बबुरो ! आम पुरुषहरूभन्दा भिन्न दिनभर दुई वर्ष पुग्नै लागेको छोरो हेर्ने ड्युटीमा फसेको छु । यसरी छोरो हेरेर दिनभर नभुल अर्को वर्ष मन्टेश्वरीमा 'मुन्ट्याइ दे' भन्नेहरू त धेरै छन् तर म भने अझ डेढ दुई वर्ष यसैको ड्युटी गर्ने मानसिकतामा छु । आफू पाँच वर्षमा स्कुल जाने तर छोरालाई दुई वर्षमै स्कुल पठाउँदा आफैमाथि अन्याय हुँदैन त ? त्यसैले कम्तीमा चार वर्ष त पुऱ्याऊँ भन्ने छ । फरक अनुभव के भने माउले चल्ला हुर्काएको देखिदो रहेनछ तर बाउले चल्ला हुर्काएको सबैले देख्दा रहेछन् । तापनि यस वर्ष भ्रमणका अवसरहरू जुटेका जुट्यै भए । मंसीरमा कालीगण्डकी करिडोर हुँदै गुल्मीको रिडी–तम्घास–रेसुङ्गा–इन्द्रेगौंडा–खरबाङ् हुँदै बाग्लुङ र फागुनको अन्तिम हप्ता कर्णाली लोकमार्ग हुँदै रारा तालको यात्रा गर्ने अवसर प्राप्त भयो । मंसीरको यात्रा आफ्नै सेरोफेरोमा भएकाले खासै नौलो लागेन तर फागुनको यात्राले भने केही नयाँ अनूभूतिलाई सम्झना उनेर गयो ।

विद्यार्थीहरूले पन्ध्र–बीस दिन पहिला नै रारा ताल टुर जाने सूचना दिएका थिए तर पहिलो स्कुलको आंशिक शिक्षक र दोस्रो घरायसी कारणले गर्दा म जान नसक्ने बताएको थिएँ । तर मनको अन्तरमा रारा ताल जानुपाए हुन्थ्यो भन्ने थियो । त्यस्तैमा अचानक मित्र यामजीले यात्राको अघिल्लो दिन साँझ जाऊँ न त भनेपछि म घर सल्लाहतिर लागें । घरकी बुझक्की मिनाले पनि सजिलै अनुमति दिएपछि मेरो जाने निधो भयो । मन लोभायो, रारा ताल हेर्ने इच्छाले ! अपर्झटको योजनाबमोजिम अर्को दिन पैसाको जोहो गरिवरि चार बजेतिर बाग्लुङबाट यात्रा सुरु भयो । ४२ जना विद्यार्थी, मित्र याम, भरत अनि म गरेर ४५ जनाको यात्राका गाडीका सारथि श्याम अनि सहयोगी कुमार थिए । बाग्लुङ, पर्वत, कास्की, स्याङ्जा, पाल्पा, बुटबल, कपिलवस्तु हुँदै दाङ्को भालुवाङ्मा बिहानको पाँच बज्दा गुरुले गाडी रोके, निद्राले थकित भएर । एक घन्टा त्यहाँ आराम गरेर हामी अगाडि बढ्यौं, अघिल्लो दिनदेखि सुरु भएको हाम्रो यात्रा सुर्खेत हुँदै दैलेखको तल्लो डुङ्गेश्वर पुगेर भोलिपल्ट साँझ मात्रै रोकियो । सुर्खेतमा मत विभाजित भयो । म २४ घन्टासम्म गाडी चलाएको चालकलाई पुनः गाडी चलाउन दबाब दिने पक्षमा थिइन तर यामले गाडी चलाउन चालकलाई दबाब दिए । मैले गर्दा गाडी चलाउन चालक तयार नभएको जस्तो गरेर पछि उनले मसँग वादविवाद पनि गरे । बसमा एकछिन हामी दुईका बीचमा यही

विषयमा अलिअलि विवाद पनि भयो। यामकै कारण सुर्खेतबाट माथि दैलेख निस्केर हामी तल्लो डुङ्गेश्वर झर्‍यौँ। त्यहाँ पुग्दा हाम्रा गुरुजीले ३० घन्टाभन्दा बढी गाडी चलाइसकेका थिए। सकुशल त्यहाँ पुर्‍याएकामा म मनमनै गुरुप्रति कृतज्ञ थिएँ।

कोहलपुरबाट मेरा लागि यात्रा नौलो थियो। मैले गाडीमा ब्यानर टाँगेर हिड्नुको मज्जा लिदै थिएँ, जीवनमै दोस्रो पटक। हुन त मैले मेरै अगुवाइमा धेरै पटक विद्यार्थी जीवनमा यसरी ब्यानर टाँगेर यात्रा गरेको थिएँ तर शिक्षणमा लागेपछि भने यो दोस्रो पटक थियो। गाडी रिजर्भ गरेर ब्यानर टाँगेर हिड्नुको शान नै छुट्टै हुन्छ। ब्यानरमा जाने स्थान र यात्रा मितिसमेत उल्लेख गरिएको भए अझै सुनमा सुगन्ध हुने थियो। ब्यानरमा छुच्चोपन झल्किन्थ्यो। विद्यामन्दिरजस्तो स्कुललाई त्यति छुच्चाइ देखाउनुपर्ने कुनै आवश्यकता थिएन। फेरि अर्को पटकका लागि त्यही पुरानो ब्यानर प्रयोग गर्नैपर्ने बाध्यता थिएन। मानसिकता र व्यवहारमा छुचोपन हुँदा र संस्थागत विद्यालयहरूको नचाहिने सिको गर्दा ब्यानरमा छुच्याइँ झल्कियो। ब्यानरको विषयलाई लिएर मैले धौलागिरि चोकमा हिड्ने बेला प्रधानाध्यापकसँग पनि असहमति जनाएको थिएँ। यात्राभर ब्यानर प्रवृत्तिलाई चिर्न मलाई २० हजार दाउमा लगाइरहनुपर्‍यो !

पहिलो रात बास बस्ने ठाउँ हाम्रा लागि अपरिचित थियो। त्यही हाम्रा विद्यार्थीहरू 'कम्प्रमाइज' गर्न विवश थिए। त्यसदिनको परिस्थितिले छात्राहरूलाई बढी सम्झौता गर्न बाध्य तुल्याइदिएको थियो। स्वागत होटल राम्रो र सफा भए पनि स्टाफ होटल भने बस्नलायक थिएन। स्वागत होटलमा छात्रहरू अट्दथे भने स्टाफ होटलमा छात्राहरू। त्यहाँ भनेजस्ता सुत्ने बेड बिस्तारा थिएनन्, कोठा आफैमा भनेजस्ता थिएनन्, पानी चुहेजस्तो थियो। उडुस उपियाँहरूको अनुकूल जस्ता कोठाहरू थिए। कोठाभित्रै ट्वाइलेटको दुर्गन्ध व्याप्त थियो तापनि छात्राहरू सहजै त्यस्ता कोठामा बस्न राजी भई हाम्रा अनुहारमा चमक ल्याइदिए। हामी पनि छात्राहरू बसेकै त्यही होटलमा बस्यौँ। यस्ता सम्झौताहरू हाम्रा विद्यार्थीहरूले यात्राभर अनगिन्ती गरे। छात्रहरूले भने तुलनात्मक रूपमा त्यसदिन अलिक राम्रो अवसर पाएका थिए। हुन त यस्ता कुराहरू नै सिकाइका अवसर पनि हुन्।

तेस्रो दिनको यात्राका लागि हाम्रो गाडी बिहानै अघि बढ्यो। तर डुङ्गेश्वरबाट अलिक पर पुग्दा बाटो ढलान गर्न लागेको रहेछ, जुन ठाउँबाट हाम्रो गाडी अगाडि छिर्न सकेन। तसर्थ गाडी फर्काउनुको विकल्प रहेन अनि अर्को गाडीको खोजी गर्नुपर्ने अवस्था आइलाग्यो। जुम्लाबाट सुर्खेत हिडेको गाडीलाई असी हजारमा रिजर्भ गरेर हामी पुनः डुङ्गेश्वर आई पुनः गन्तव्यतिर फर्कियौँ। स्कुलको आंशिक शिक्षक भएकाले कुनै जिम्मेबारी नलिईकन हिडेको मैले अघिल्लो दिन साँझदेखि स्वयं जिम्मेबारी ग्रहण गर्नुपरेको थियो। यदि सहजीकरण नगरेको भए हामीले बाटोमा अर्को गाडी भेट्ने

थिएनौं । त्यो गाडीमा पनि हिसाबकिताब मिलेको थिएन । पचहत्तर र असीको गलफत्ती थियो । पछि मैले असीमै टुङ्ग्याइदिएँ । त्यहाँबाट डुङ्गेश्वर फर्कदा यहाँबाट लगेको गाडीका स्टाफसँग यदि भाडा महंगो भए २० हजार म हालिदिन्छु भनेर दाउ थाप्नुपऱ्यो । त्यसपछि हामीले बाग्लुङ्बाट लिएर गएका गाडीका सारथि र सहयोगी पनि हाम्रा सहयात्री बनेका थिए । अब हामी यात्री ४७ पुगेका थियौं भने सारथि नवीन, साहू द्रेवेन्द्र र सहयोगी गरेर ५० जना थियौँ । अनि रमाइलो सुरु भयो । पहिला श्यामजी विद्यार्थीहरूसँग तास खेलेर रमाइरहेका थिए, पछि भने उनी हामीसँग क्याबिनमा आइपुगे, एकछिन नयाँ गाडी चलाएपछि । मुगु जाने गाडीका साहूले उनलाई विश्वास गरेनन्, शायद, त्यसकारण श्यामलाई धेरैबेर गाडी चलाउन दिएनन् । श्याम पनि नयाँ स्टेरिङसँग परिचित थिएनन् । पछि नवीनले हामीसँग त्यो कुरा गरेका थिए । क्याबिनमा आइपुग्दा नपुग्दै विज्ञानका सरहरूलाई उनले एउटा प्रश्न तेर्स्याइहाले, पानीसँग सम्बन्धित । पहाडको पानी शुद्ध नै हुन्छ तसर्थ तराईमा तातेका मिनिरल वाटर किन्नुपर्दैन भन्ने सरहरूको तर्क थियो तर उनको तर्क थियो, पहाडको पानी शुद्ध हुने भए जाजरकोटमा झाडापखालाले किन मानिस मरे ? उनको खास असन्तुष्टि चाहिं सुर्खेतमा खाना खाँदा विद्यार्थीहरूलाई बाहिरको पानी ख्वाएर शिक्षक स्टाफले मिनिरल वाटर खाएकामा पनि थियो । तर जेहोस् उनको तर्क जायज नै थियो । त्यसभन्दा अगाडि दैलेखको राता नाङ्लाबाट ओरालो झर्दा अघिल्लो दिन मैले साइन्सका सरहरूलाई एउटा प्रश्न तेर्स्याइसकेको थिएँ– किन पीपलको बिरुवा ढुंगाको कापमा तथा रुखको प्वालमा मात्रै उम्रन्छ ? भुँइमा किन उम्रदैन ? अनुसन्धानका लागि हिडेका विज्ञानका साथीहरूको जवाफले चित्त नबुझेपछि हामीहरू साइन्टिस्ट र साइनिसमा बाँडिएका थियौँ ।

तेस्रो दिनको यात्रामा मध्यपहाडीको लोकमार्गमा पर्ने कर्णालीपुल भेटिदा मलाई परिचित ठाउँको यात्रा गरेजस्तो लाग्यो । मध्यपहाडी लोकमार्गसँग हामी परिचित नै थियौँ । अब रारा ताल जान सुर्खेत घुम्न नपर्ने दिन आएछन् भन्ने लाग्यो । त्यसपछि भने कालिकोटको भीरको यात्रा सुरु भयो । तारे भीर आफैमा एकदम डरलाग्दो ! चट्टानको बीचबाट काटेर बनाइएको साँगुरो बाटो तथा घुम्तीहरूमा पनि करिब करिब पैचालीस पचासकै जस्तो स्पिडमा गाडी दौडाउँथे नयाँ सारथी नवीनले । ड्राइभर आफै भन्थे यो भीरमा गाडी आएको देखिदैन र साइड दिनुपऱ्यो भने निकै अघिपछि गर्नुपर्छ । अनि बेलाबेला उनले दुर्घटनाका कहालीलाग्दा घटनाहरू पनि सुनाउँथे । तीनवटा नयाँ ट्रक र त्यसका चालकको इहलीला समाप्तिको कथा सुनाए उनले । यहाँबाट खस्यौं भने सिधै खोलामा हो कोही पनि बाँच्दैनौं भन्थे । आजसम्म यो मार्गमा गाडी दुर्घटनामा परेर कोही पनि नबाँचेको उनको भनाइ थियो । नपत्याए हेर्नुस् न : भन्दै भीर र खोला देखाउँथे । भीरकै टुप्पोमा कालिकोटको सदरमुकाम रहेछ । कालिकोट सदरमुकामबाट मान्छे खसेका कथा पनि उनै सारथिले सुनाए

हामीलाई । लाग्यो, भूगोलले सबैभन्दा बढी कालिकोटलाई नै ठगेको रहेछ । त्यसको तुलनामा न त दैलेख, जुम्ला र मुगुलाई नै ठगेको रहेछ । भीरभीरमा गाडीका अवशेषहरू देखिन्थे । भीरबाट खसेका गाडी झिक्न असंभव नै रहेछ । पिच बाटोका घुम्टीहरू पनि ब्याक गरेर कटाउनुपर्थ्यो । कालिकोट पुग्ने अंग्रजी भाषाको एस अक्षरको घुम्टी आफैमा चर्चित रहेछ । अत्तालिएर मोटरसाइकल खसेका कुरा पनि उनैले सुनाए । कतै ढुंगाको बीचमा बाटो छिर्दो रहेछ कतै मुनिबाट गाडी हिड्दो रहेछ । कहालीलाग्दो भीरमा सासै रोकेरै हामी नाग्मा बजारमा बास बस्न पुग्यौं । फर्कदा कालिकोट सदरमुकामभन्दा सात किलोमिटर पर आउँदा हामी चढेका गाडीका पछाडिका तीन चक्का पन्चर भए । दुई पहिल्यै फुटिसकेका रहेछन्, थप एक त्यहाँ आएर पड्किए तापनि गाडी भने सजिलै रोकियो है । अझ रमाइलो कुरा त गाडीको पट्टा त पहिल्यै भाँचिइसकेको रहेछ । गाडीको लोड कम गर्न हामी केही हिडेरै कालिकोट सदरमुकाम खाँडाचक्र नगरपालिका मान्मा आयौं । पछि गाडीले मान्मा आएर दुबै चक्काहरू बनायो तर कर्णालीको भीर भने हामीले पट्टा भाँचिएकै गाडीमै पूरा गऱ्यौं । त्यो गाडीको पट्टा त हामीले रिजर्व गर्दा भाँचिएको मेरो अनुमान छ । यति हुँदै गर्दा मेरो मनले एकातिर धेरै वर्ष पहिला कतै पत्रिकामा पढेको 'कर्णाली राजमार्ग : मृत्युमार्ग' भन्ने समाचार शीर्षक सम्झिरहेको थियो भने अर्कोतिर संसारकै खतरनाक बाटाहरूमध्ये कर्णाली मार्गलाई पनि समावेश गर्न सक्यौं भने पर्यटकीय आकर्षण बढाउन सकिने कुरा पनि सोच्थ्यौं ।

बाग्लुङबाटै एक जुम्ली हाम्रै गाडीमा सुर्खेतसम्म हिडेका थिए । उनलाई मैले सुरुमै सोधेको थिएँ–'सिंजा हामी जाने बाटोमा पर्छ कि पर्दैन ?' उनले बाटोमै पर्ने बताउँदा म थप उत्साहित थिएँ । मैले केही वर्षदेखि क्याम्पसमा नेपाली भाषाको उत्पत्ति स्थल सिंजा हामी जानुपर्छ भन्ने कुरा उठाउँदै आएको थिएँ तर खास योजना बन्न सकेको थिएन । तर यसपालि सिंजा जान पाइने भयो भन्ने कुराले म थप उत्साहित थिएँ । नभन्दै नाग्माबाट हिडेर खाना खानका लागि सिंजास्थित गोठीज्यूला बजारमा रोकियौं । अर्को संयोग के पऱ्यो भने हामी जाने बाटो अवरुद्ध भएको रहेछ । त्यसकारण हामीलाई समय पनि अलिक धेरै प्राप्त भयो । त्यसदिन अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवस रहेछ । गोठीज्यूला बजारको कनका सुन्दरी मा.वि.मा जाँदै गर्दा बाटोमा थुप्रै महिलाहरूले ढुंगा बोकेर बाटो बनाउँदै गरेको भेट्यौं । उनीहरूसँग एकछिन भलाकुसारी गऱ्यौं, भुस्साहा खाँदै गरेकी एक महिलासँग मागेर हामीलाई देखेर लुकाएको भुस्साहाको एक सर्को मैले पनि तानें । एक ठाममा पानीघट्ट पनि हेऱ्यौं । पछि ती महिलाहरूले नै ठूलो ढुंगा फोरेर हाम्रो अवरुद्ध बाटो तीन चार घन्टापछि खुलाएका थिए । त्यसरी काम गरेका नारीहरूलाई नारी दिवस थाहा थियो कि थिएन कुन्नि ? त्यो बीचमा हामी कनका सुन्दरी मा.वि. सिंजाका सरहरूसँग भेटघाट गऱ्यौं । स्कुलको प्रांगणमा देयार (शायद देवदार)को अंजगको बोट देख्यौं । सरहरूले त्यो रुखको

व्याख्या गर्दै भन्नुभयो, 'हजार वर्ष बडा, हजार वर्ष खडा, हजार वर्ष पडा।' साहित्यले विज्ञानका अगाडि देयारको रुखका बारेमा अनुसन्धान गर्ने अर्को प्रश्न तेर्साएको थियो, त्यहाँ। सिंजा भएको ठाउँलाई कनका सुन्दरी गाउँपालिका बनाइएको रहेछ। हामीले वडाध्यक्षसँग पनि प्रश्न गऱ्यौं किन सिंजा जस्तो प्रख्यात नाम नराखेर तपाईंहरू कनका सुन्दरी राख्नुभयो ? तर हाल सिंजा थपिएकोले कनका सुन्दरी सिंजा नाम नगर सभाले पास गरेर पठाएको उनको राजनीतिक जवाफ थियो तर आम जनताको असन्तुष्टि भने चर्कै भएको बुझिन्थ्यो भने शायद सिंजा नाउँ अर्को गाउँपालिकाले राखेको जस्तो कुरा पनि सुनियो। यसमा प्रष्ट हुन सकिएन। स्कुलमा जाँदै गर्दा छक्कबहादुर हमाल भन्ने एक समाजसेवीसँग भेट भयो। उनले सिंजाको बारेमा एउटा मिथक सुनाए। जालन्धरलाई भगवान् शिवले शक्ति दिएका थिए, त्यही शक्तिलाई प्रयोग गरेर जालन्धरले बाईस राज्य जितेको रे। त्यसकारण शिवको श र जालन्धरको जा झिकेर दुबैको प्रतिनिधित्वका रूपमा सिंजा भन्ने नाम रह्यो रे। यो श्रीस्वस्थानी व्रतकथामा पाइने शिव र जालन्धरको बीचको शत्रुता विपरीतको कथा थियो। अर्को कुरा कर्णालीमा पुरुषहरू भने कमै देखिए।

स्कुलबाट फर्किएर गोठीज्यूलामा खाना खाएर पुनः हामी नेपाली भाषाको उत्पत्ति स्थल 'सोबन शाही'को दरबारमा पुग्यौं। हाम्रा केही विद्यार्थीहरूको त्यहाँ जाने उत्कट चाहना थियो तर समय अभावका कारण एक जना विद्यार्थी र हामी तीन जना शिक्षक नेपाली भाषाको उत्पत्तिस्थलतिर लाग्यौं। मनमा सबैलाई लैजान पाएको भए हुन्थ्यो भन्ने लागेको पनि थियो। हिड्ने बेला विद्यालयका प्र.अ.ले दिनुभएको नेपालको राष्ट्रिय झन्डा र विद्यालयको झन्डा पनि लाने मन थियो तर लान सकिएन। 'ओहो ! तपाईंहरू धनी ठाउँका मानिसहरूलाई भेट्न आएको' भन्दा कालिका आधारभूत विद्यालय हाटसिंजाका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पूर्वअध्यक्ष गोवी सिकर्मीले 'हो ! हामी धनी हौं। हामीले नेपाललाई भाषा दियौं।' भनेर एकै सासमा गर्व गरेका थिए। 'अठचालीस वर्षको जीवनमा पहिलो पटक तपाईं यसरी नेपाली भाषा उत्पत्ति भएको स्थल खोज्दै आउनुभयो, नभए आजसम्म कोही आएको मैले भेटेको थिइनँ।' भन्ने उनको गुनासो थियो। अवश्य पनि नेपाली भाषाको अनुसन्धान गर्ने विद्वान्हरू त त्यहाँ पुगे होलान् तर सिंजाको हालत हेर्दा गोवी सिकर्मीको गुनासो जायज नै लाग्छ। कुनै सरकारी कार्यालय होला, भाषा अनुसन्धान गर्ने केन्द्र होला, पुरातत्त्वले उत्खनन र संरक्षण गरेको होला, धेरैका मनमा यिनै कुरा खेल्दछन् तर त्यहाँ दरबारको भग्नावशेष र छेउमा कनका सुन्दरी मन्दिरबाहेक केही पनि छैन। मैले सिंजाका नरेश नागराजले खस भाषालाई खस साम्राज्यको भाषा बनाएको भनेको बुझेको थिएँ। त्यो साम्राज्यका अन्तिम राजा सोबन शाहीले बहादुर शाहसँगको लडाईंको अन्तिममा दुई शर्त तेर्स्याएको कुरा स्थानीयहरूसँगबाट बुझियो। पहिलो शर्त त्यस साम्राज्यको भाषालाई नेपालकै भाषा बनाइनुपर्छ र दोस्रो त्यस साम्राज्यको दौरा,

सुरुवाल, टोपीलाई राष्ट्रिय पोशाक बनाइनुपर्छ। नेपाल एकीकरणपछि त्यो शर्त पालन गरियो भन्ने जनश्रुति रहेछ। तापनि आज सिंजाको पहिचान अस्तित्व संकटमा छ। दरबारका भग्नावशेषहरू करिबकरिब पुरिएर हराउने अवस्थामा रहेछन्। राजनीतिक लडाईंका कारणले सिंजा नाम हटाएर कनका सुन्दरी राखिएको रहेछ। हामी माल पाएर चाल नपाउने नेपाली न पर्‍यौं ! तापनि गोठीज्यूलामा नेपाली भाषाको उत्पत्ति स्थलको संकेत गर्ने बोर्ड राख्न र पर्यटन अनि शिक्षा मन्त्रालय र पुरातत्त्वसम्बन्धी निकायलाई संरक्षणका लागि अनुरोध गर्न आग्रह गर्दै हामी त्यहाँबाट फर्कियौँ। हामीले गर्न सक्ने त्यसभन्दा बढी के नै थियो र ?

साँझ तीन बजे श्रमिक महिलाहरूले ढुंगा फुटाएर हाम्रो बाटो खोलिदिएछन्। त्यसपछि हाम्रो गन्तव्य मुगुको ताल्चा निश्चित भयो। रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रवेशद्वार भुलभुले आफैमा सुन्दर रहेछ। प्रवेशद्वारको अगाडिको डाँडामा हिउँ खेल्ने अवसर पाइयो। नयाँ गाडीका साहू, हामी र विद्यार्थीहरू निकै रमायौँ हिउँमा। हुन त फर्कदा बास बसेको स्थल भुलभुलेमा हिउँ परेको प्रत्यक्ष देख्ने भोग्ने अवसर पनि हामीले पायौँ। हिउँ खेल्दानखेल्दै दिन ढल्किइसकेको थियो, त्यसैले गर्दा ताल्चा पुग्दा झमक्कै रात परिसकेको थियो। त्यसरात होटलमा बास बस्दा मित्र कुरै नबुझी मसँग रिसाए। भोलिपल्ट बिहान हामी पैदल यात्रामा रारा तालका लागि हिड्यौँ। एकै घन्टामा हामी रारा ताल पुग्यौँ। न उकालो न तेर्सो बाटो हिडेर हामी गन्तव्यमा पुग्यौँ। विद्यार्थीहरूलाई एक्लै नहिड्न, कुनै शारीरिक, मानसिक असजिलो भए हामीलाई भन्न अनुरोध गर्‍यौँ। विद्यार्थीहरू रारा ताल पुग्दा निकै उत्साहित देखिन्थे तर निकुन्जमा हल्ला निषेध रहेछ। रारा तालको मनोरम सौन्दर्य, उपत्यकाको डाँडाहरूमा सेताम्ये परेको हिउँ र पानीमा परेको त्यसको छायाँले जो सुकैलाई पनि मनमोहक तुल्याउँथ्यो। जताबाट हेरे पनि रारा तालको सौन्दर्य उस्तै देखिन्थ्यो। यात्राको दुःख, पीडा तथा तनाब क्षणभरमै राराको सौन्दर्यले बिर्साएको थियो। रारा तालकै छेउमा रहेको होटलमा खाना खाएर फर्कदा पानीले आफ्नो स्वरूप मात्रै बदलेको थिएन, गति पनि बदलेको पाइयो। तापनि पूरै दिन बसेर पूरै रारा ताल घुमेर अवलोकन गर्न सकेनौं किनकि हाम्रो यात्रा धेरै लामो भइसकेको थियो। राराबाट झरेर हामी पुनः पाँच बजे ताल्चाबाट फर्कनका लागि गाडी चढ्यौँ।

त्यसदिन हामी भुलभुले आइपुग्यौं। निकै आत्मीयताका साथ होटलवालाले खाना खुवाए, राति बसाए। निकै सरल स्वभावका होटल साहू बाआमा अनि बुहारी पनि। बुहारीले निकै आत्मीयताका साथ खाना ख्वाइन्। मैले भनेको पनि थिएँ, घरमा आमाले खुवाएजस्तै भयो। त्यो हिडेंदेखिकै सबैभन्दा राम्रो बसाइ थियो। बाहिर हिउँ परिरहँदा हामी भित्र दुई दुई सिरक ओढेर सुतेका थियौँ। अर्को दिन बिहान भुलभुलेबाट हिडी नाग्मामा खाना खाएर कालिकोटको सदरमुकाम आउँदै गर्दा गाडी बिग्रिएकाले हाम्रो यात्रा कर्णाली मार्गको भीर पार गरेर खिड्गीज्यूलासम्म मात्रै पुग्न

सक्यो । त्यसदिन हामी कतै तल्लो डुंगेश्वर आइ पुगिन्छ कि भन्ने आशा थियो तर कालिकोटको मान्मामै रात पर्‍यो । त्यसकारण श्याम र यामजीले गाडीका चालकलाई दबाब दिइराखेका थिए । राति त्यो बाटो गाडी चलाउन प्रतिबन्ध रहेछ । प्रहरीलाई हाम्रो भ्रमणको बारेमा भनेपछि उनीहरूले त छोडिदिए तर गाडी चालक भने त्यति खुश देखिएन । त्यसकारण उनले भनि पनि हाले, 'कर्णालीमा मर्न आउने न हो । बाटो फिक्स छ, केही देखिदैन, ड्राइभर पनि बाँच्दैन ।' यति भनेपछि भने हामीले उनलाई दबाब दिएनौं बरु नजिकै बास खोज्न आग्रह गर्‍यौं । नभन्दै उनले आधा घन्टाको यात्रा पछि बास बसाले । भोलिपल्ट त्यहाँबाट हिडेपछि तल्लो डुङ्गेश्वरमा आएर खाना खायौं । अनि गाडी परिवर्तन गरेर बाग्लुङ आउने गाडीमा सुर्खेतको काक्रेविहार र बुलबुले ताल हेर्‍यौं । बुलबुले ताल पनि मासेछन्, दिग्गजहरूले । फेरि पुनर्निर्माण होला, दुई चार वर्षपछि ? विद्यार्थीहरूको लुम्बिनी जाने चाहना यात्राभर पनि अभिव्यक्त भइरहेको थियो । तर लुम्बिनी जानमा अलमल कायमै थियो । मित्र कतिखेर लैजाने कतिखेर नलैजाने भन्थे । लाने भनेर मैले गाडीका सारथिलाई त्यहीअनुसार कुरा गरे । फेरि नलैजाने भन्छन् । प्रत्येक विद्यार्थीहरूलाई पैसा पुग्दैन भन्छन् अनि मैले पैसा नपुगे २० हजार म हालिदिन्छु भनें । केही विद्यार्थीहरुले ताली बजाए । त्यसपछि हामी लुम्बिनीतिर लाग्यौं । लुम्बिनी हुँदै नौ दिनका राति हामी बाग्लुङ फर्कियौं । फर्कदा बुटबलमा बाबालाई भेट्ने र करिब दश बाह्र वर्षपछि कोहलपुरमा साथीलाई भेट्ने अवसरसमेत मलाई मिल्यो ।

खासमा यो भ्रमण विद्यामन्दिर विज्ञान संकाय कक्षा १२ ले आयोजना गरेको शैक्षिक अवलोकन भ्रमण थियो । विज्ञान विषयका शिक्षक विद्यार्थीहरूसँग गरिएको भ्रमणमा विज्ञानका शिक्षकहरूलाई गैरविज्ञानकाले अनेकौं प्रश्नहरू तेर्स्याएका थियौं । विज्ञानका सरहरूको समस्या के हो भने उहाँहरू वनवनस्पतिका बिरुवाहरू चिनाउनुहुन्छ तर तिनको नेपाली नाम र उपयोगिता भन्नुहुन्न । विज्ञान पढ्नेहरूका लागि यो चुनौती पनि हो । हामीसँग रहेका वनसम्पदाहरूको पहिचान र तिनको उपयोगिताका बारेमा सबैलाई जानकारी गराउने हो भने हामी गरिब छैनौं । विज्ञानका सरहरूले गुरुले पेन्सिलले लेखाउन सिकाएको नाममा सधैंभरि पेन्सिलले लेखिरहनु हुँदैन, पाइलट पेनमा पनि फड्को मार्न सक्नुपर्छ । त्यसो गर्ने हो भने रारा तालजस्ता सुन्दर सम्पदा भएका हामीले स्वाभिमान बेच्नुपर्ने थिएन । यात्राभर साहित्य र विज्ञानको घम्साघम्सी चलिरह्यो कतै बाग्लुङ टु बाग्लुङ चर्चित भयो त कतै रकेट साइली पनि अनि सञ्चो छैन कि पनि अनि पाँच रूपैयाँको बार्गेनिङ । सँगै सुतेपछि गोडा लाग्छ भनेजस्तै सँगै यात्रा गरेपछि मित्रता र तिक्तता पनि आइहाल्छन् । तर जे होस् भम्रणबाट नेपाली भाषा तथा भेषभूषाको उद्‌गम थलो र जैविक विविधताको भण्डार कर्णाली प्रदेशका बारेमा छोटोमोटो जान्ने अवसर पाइयो ।

◆◆◆

डा.लक्ष्मीकान्त पन्थी-एक चिनारी

✍ kf|=8f=bUf{k|; fb cHof{n
बौद्ध, रामहिटी, काठमाडौं

वि.सं.२००८साल ज्येष्ठ महिनाको १८ गते शुक्रवारका दिन गुल्मी जिल्लाको मनोरम गाउँ वाग्ला बडाचौरमा प्रखर विद्वान् पं.भीमकान्त पन्थीजीकी तेस्री पत्नी नीलमायादेवीका जेठा छोराको रूपमा लक्ष्मीकान्त पन्थीको जन्म भएको हो। आफ्ना पिता र पितृव्यबाट घरैमा संस्कृत विद्याको अध्ययन प्रारम्भ गरेका लक्ष्मीकान्तले वि.सं.२०२१ सालदेखि अर्घाखाँची जिल्लाको वाङ्ला स्थित जीवनोद्धार संस्कृत माध्यमिक विद्यालयबाट औपचारिक विद्यालयीय अध्ययन शुरु गरे। त्यसपछि कपिलवस्तुको तौलेश्वर संस्कृत माध्यमिक विद्यालयबाट २०२५ सालमा साहित्य विषयमा पूर्वमध्यमा परीक्षा पूरा गरे। त्यसपछि त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत जनता महाविद्यालय दाङ् र वाल्मीकि संस्कृत महाविद्यालय काठमाडौंबाट क्रमशः २०२७ र २०२९ मा उत्तरमध्यमा र शास्त्री पूरा गरे। २०३० सालमा त्रि.वि.बाट उच्चशिक्षा लिन प्रारम्भ गरेका उनले क्रमशः २०३१ र २०३४मा संस्कृतसाहित्य र नेपालीसाहित्यमा एम्. ए. पूरा गरेका हुन्। २०३५ सालको वैशाखदेखि नै शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रबाट जागिरे जीवनमा प्रवेश गरेका भए पनि अध्ययन गर्नमा रमाउने पन्थीले २०४४ मा संस्कृत विश्वविद्यालय खुलेपछि पनि क्रमशः २०४५ र २०४८ मा वेदान्तदर्शनमा र धर्मशास्त्र विषयमा आचार्य परीक्षा पूरा गरेका छन्। आफ्नो अध्ययनकार्यमा सधै जागरुक भैरहने पन्थीले हिन्दूसंस्कार विषयमा विद्यावारिधि उपाधि पनि त्रि.वि.बाटै २०५२ सालमा आर्जन गरे।

यता शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रको अनौपचारिक शिक्षाकार्यक्रमबाट जागिर प्रारम्भ गरेका भए पनि उनी २०३७ सालदेखि अमृत साइन्स क्याम्पसबाट औपचारिकरूपमा नेपाली विषयको प्राध्यापन कार्यतर्फ लागेका हुन्। प्राध्यापनकै क्रममा उनी २०६५ देखि काशी हिन्दू विश्वविद्यालयको कलासंकायअन्तर्गत नेपाल चेयर मा रहेर दुई वर्षसंम नेपाली विषय प्राध्यापन गर्नपुगे। काशीबाट काठमाडौं फर्किए लगत्तै त्रिचन्द्र क्याम्पसमा सरुवा भएर ५ वर्ष प्राध्यापन गरेपछि सेवा अवधि ३८ वर्ष पुग्दा उमेरको हदले उनको अनिवार्य अवकाश भएको हो। अनौपचारिक रूपमा थोरै समय उनले उत्तरगङ्गा माध्यमिक विद्यालय बाग्लुङको बुर्तिवाङमा, बालकुमारी माध्यमिक विद्यालय चितवनको नारायणगढमा र महेन्द्र आदर्श माध्यमिक विद्याश्रम लगनखेलको सात दोबाटोमा पनि अध्यापन अनुभव गरेका छन्। त्यस्तै गुल्मीको रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसमा पनि प्राध्यापन गरेका छन्। यता आफ्नो अनौपचारिक स्वाध्ययन भने उनले निरन्तर चलाइरहेका छन्। पछिसंम उनले वेद–

वेदाङ्ग व्याकरण, शिक्षा, कल्प(धर्मशास्त्र), निरुक्त, छन्द र ज्योतिषमा समेत अभिरुचिपूर्वक आफ्नो अध्ययनलाई बढाउँदै रहे । साथै पूर्वीय दर्शनशास्त्रमा पनि उनको गहिरो अभिरुचि छ । यस क्रममा उनले सांख्यदर्शन र योगदर्शनका सूत्रहरूको नेपालीमा व्याख्यासमेत गरेका छन् । यस्तै हिन्दी र नेपालीसाहित्यका साथै इतिहास पुराण तथा रामायण, महाभारतको पनि उनले निरन्तर अध्ययन गरेका छन् ।

यसरी पर्याप्त अध्ययन र अध्यापनको अनुभव बटुलेका लक्ष्मीकान्तलाई आफ्नो संस्कृत शिक्षाको शिक्षण–प्रशिक्षण गर्ने गहिरो रुचिअनुरूपको मौका भने मिलेन । जेठी छोरी भक्तिले संस्कृतसाहित्यको शास्त्री तहसंमको अध्ययन गरेकी छन् । माहिली छोरी भावनाले पनि उत्तरमध्यमासंम संस्कृतै पढेकी हुन् । त्यसपछिको उच्चशिक्षातर्फ भने छोरीहरूले पनि अंग्रजीको बाटो समाते । यसरी आफ्ना दुईटी छोरीहरूलाई संस्कृत पढाएर आफ्नो मातृ–पितृकुलवंशपरम्पराबाट आएको संस्कृत शिक्षा अध्ययनको क्रमलाई उनले कायम राखेका छन् । भरत दाइ भन्ने उपनामले पनि चिनिने लक्ष्मीकान्त पन्थीले आफ्ना भाइहरूलाई पनि संस्कृतविद्याको अध्ययन गराएर समर्थ गराएको देन पनि यहाँनिर संभ्कनलायक छ । उनका सबै भाइहरू उच्च शिक्षा प्राप्त छन् र आआफ्नो कार्यक्षेत्रमा सक्षम भएर क्रियाशील छन् । माहिलो भाइ सूर्यकान्त नेपाल सरकारको सेवामा सहसचिवको पदमा पुगेर हाल अनिवार्य अवकाश प्राप्त भएका छन् भने चन्द्रकान्त र विष्णुकान्त रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस गुल्मी तम्घासमा प्राध्यापन कार्यमा लागेका छन् । कान्छो भाइ डा.कृष्णाकान्त भने हाल अमेरिकाको टेक्सास राज्यको युनिभर्सिटीमा अनुसन्धान कार्यमा संलग्न रहेका छन् । तीनओटीमध्ये कान्छी बहिनी कमलाले पनि उच्चशिक्षा लिएकी छन् र हाल ब्रिलियन्ट बहुमुखी क्याम्पस चाबहिलमा प्राध्यापन कार्य गरिहेकी छन् ।

डा.लक्ष्मीकान्त पन्थीको साहित्यसृजनाको यात्रा तौलेश्वरनाथ संस्कृत माध्यमिक विद्यालयको सिद्धार्थ पत्रिकामा प्रकाशित नववर्ष नामको कविताबाट २०२६सालदेखि प्रारम्भ भएको हो । सृजनात्मक साहित्य, समालोचना साहित्य, अनुवाद साहित्य र अनुसन्धानमा पनि दख्खल भएका कारण उनका प्रकाशित–अप्रकाशित संस्कृत र नेपालीका कृतिहरूको विवरण यसप्रकार देखिन्छ –

१. नेपाली साहित्यको विकासमा गोरखापत्रको योगदान (२०४१)

२. सजिलो कुण्डली फल (२०४१)

३. ऋतुविचार काव्य संस्कृतानुवाद (२०६२)

४. प्राकृत पोखरा काव्य संस्कतानुवाद (२०६७)

५. हठयोगप्रदीपिका नेपाली अनुवाद (२०६७)

६. हिन्दूसंस्कार-परिचय र विमर्श (२०७३)

७. सांख्य तथा योगदर्शन नेपालीव्याख्या (२०७३)

८. विविध लेख-रचना (विभिन्न पत्रिकाहरूमा)

९. काव्यमालिका (काव्यसंग्रह संस्कृतमा प्रकाशोन्मुख)

१०. चन्दन-अक्षता-फूल (नेपाली लेखरचनासंग्रह प्रकाशोन्मुख)

उल्लिखित रचनाहरूका साथै विभिन्न इष्टमित्रका छोराछोरीको विवाहका निमन्त्रणापत्रमा राखिने शुभकामनाकविता, कवितात्मक स्वयम्वरनिमन्त्रणापत्रका साथै, लग्नपत्ररचना तथा जन्मकुण्डली पनि उनले तयार गरिदिन्छन्। कतिपय अन्य लेखकका कृतिको भूमिकामा संस्कृतका साथै नेपालीमा पनि कविता लेखेर, आफूले अरूलाई पठाउने कवितात्मक चिठीपत्र लेखेर, सरस्वतीको सेवा यथाशक्य गर्दै आएका छन् । केही पुस्तक आफैले प्रकाशन गरेर प्रकाशक बन्ने रहर पनि पूरा गरेका छन्। हाम्रो वैदिक धर्माचरण परिपालना गर्ने क्रममा उनले घरमा नित्य स्नान, जप, नित्यतर्पण, नित्य पाञ्चायनपूजा, पाठ र नित्य स्वाध्याय गर्दै आएका छन्। यहाँनिर के संझना हुन्छ भने **'ब्राह्मणेन निष्कारणो धर्मः षडङ्गो वेदोऽध्येयो ज्ञेयश्च'** अर्थात् ब्राह्मण भएपछि उसले वेद र वेदका छओटै अङ्गहरू निःस्वार्थरूपमा अध्ययन गरी पढेर, बुझेर व्यवहार गर्नुपर्छ भन्ने वैदिक ज्ञानानुशासनको होस र हेक्का राख्ने गरेका छन् । यसैगरी ब्राह्मणका कर्तव्य-यज्ञ गर्ने-गराउने, दान दिने-लिने, विद्या पढ्ने-पढाउने षट्कर्म प्रमुख हुन् भन्ने संस्कृत शास्त्रीय विधिविधानको ख्याल पनि यथासंभव उनमा रहेको छ । श्रीमद्भागवतआदि पुराणवाचनको अनुभव पनि धेरै ठाउँमा गरेका छन्। यसरी शास्त्र, कुल र लोकको आचार, व्यवहार पालन गर्ने पन्थी बाबु विद्या, धर्म र ज्ञानानुरागी छन् ।

पन्थी बाबुको रुचि नयाँनयाँ ठाउँको घुमफिर गर्नमा र विभिन्न तीर्थाटन गर्नमा पनि उत्तिकै देखिन्छ । यिनले विश्वविद्यालयको कामकाजको सिलसिलामा नेपालभित्रका विभिन्न जिल्लामा र बिदाको समयमा साथीभाइको टोलीमा सामेल भएर भारतका विभिन्न तीर्थहरूको भ्रमण पनि गरेका छन् । अनुसन्धान केन्द्रमा जागिर हुँदाको समयमा विदेश जाने अवसर पनि पाएका छन्। विभिन्न काम र कविताआदि साहित्य रचनाको सन्दर्भमा पन्थी बाबुलाई नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान आदि संस्थाबाट सत्कार, सम्मान, अभिनन्दन र पुरस्कार पनि मिलेका छन् । लक्ष्मीकान्त पन्थीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनलाई विषयवस्तु बनाएर शोधार्थी विमल घिमिरेद्वारा स्नातकोत्तर शोधपत्र पनि लेखिएको देखिन्छ । यिनका पिता लुम्बिनी अञ्चलकै प्रथम संस्कृत महाकवि पं.भीमकान्त पन्थीको साहित्यिक जीवनी, व्यक्तित्व

र कृतित्वको परिचयमा शोधार्थी सीता रिजालले एम्.ए.को शोधपत्र पूरा गरेकी छन् भने उहाँद्वारा विरचित जगदम्बिकावैभवम् नामको महाकाव्यको विषयवस्तुमा नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयअन्तर्गत पिण्डेश्वर संस्कृत विद्यापीठका उपप्राध्यापक महानन्द तिमिल्सिनाले विद्यावारिधि उपाधि आर्जन गरिसकेका छन् । हाल सेवानिवृत्त जीवन बिताइरहेका पन्थी बाबुले **स्वाध्यायान्मा प्रमदः** भन्ने वैदिक वचनको परिपालन गरिरहेका छन् । यसरी डा.लक्ष्मीकान्त पन्थीमा उनका पिता महाकवि पं.भीमकान्त पन्थी एवं काकाहरू पं.नीलाम्बर पन्थी, पं.शेखरनाथ पन्थी, पितामह पं.देवीप्रसाद पन्थी र प्रपितामह पं. दत्तात्रेय पन्थीको विद्वत्परम्परा र साहित्यसाधनाका साथै उनका मावलीतर्फका अर्ज्यालकुलको समेत विद्वत्परम्परा सहज र स्वाभाविकरूपमा प्राप्त भएको देखिन्छ ।

लक्ष्मीकान्त पन्थी र मसमेत विद्या पढ्ने र जागिर खोज्ने उद्देश्य राखेर २०२८सालमा गुल्मीबाट काठमाडौँमा आएका भए पनि २०४१ सालदेखि काठमाडौं महानगरपालिकाको बौद्ध रामहिटी शिरोमणि मार्गमा थोरै माटो किनेर त्यसैमा गृहनिर्माण गरी सँगै बसोबास गर्दै आइरहेका छौँ । **अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् । गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥** भन्ने नीतिवचन अनुसार म पन्थी बाबुलाई के आशीर्वाद दिन्छु भने–

अर्ज्यालकुलजा माता भीमकान्तो महागुरुः ।
विद्यामर्थं स्वधर्मं च लक्ष्मीकान्त ! समर्जय ॥

उक्त भनाइको आशय नेपालीमा यसरी खुलाउँदा उपयुक्त हुन आउँछ–

विद्या कमाऊ धन–धर्म कमाऊ राम्रो
सेवा गरी घर समाज बनाऊ राम्रो ।
राखेर मान अनि शान बढाऊ हाम्रो
आफू विनम्र बन इज्जत राख हाम्रो ॥

किनभने अहिलेको परिस्थिति र अवस्थामा हामीलाई चाहिने विषयवस्तु यिनै हुन् । लक्ष्मीकान्त आफ्ना छोरीहरूलाई संस्कृत पढाउन सफल भए । यस कुरामा मलाई ज्यादै खुशी लागेको छ । मैले चाहेर सोचेर संझेर पनि आफ्ना सन्ततिलाई संस्कृत पढाउन नसकेकोमा मन खिन्न छ । अहिले समय गुज्रिएपछि मेरा छोराहरूले पनि संस्कृत नपढेकोमा आफूलाई पछुतो लागेको बताउँछन् । सबै कुरा बेलैमा गर्नुपर्ने रहेछ । पछि पछुतो मानेर केही काम हुँदैन ।

विगत ५५ वर्षदेखि लक्ष्मीकान्त बाबु र म सहयात्री, सहपाठी, सहकर्मी हुँदै समान शील, स्वभावले सहवास गर्दै आएकाछौँ र सहजीवन चलाउँदैछौँ । हामी २०१६।१७ सालदेखि

गाउँमा पनि एउटै गुरुसँग पढेका, प्रवासमा पनि एउटै विद्यालय, महाविद्यालय र विश्वविद्यालयमा एउटै विषय पढेका, एउटै डेरामा वर्षौंसम्म सँगै बसेका, एउटै भान्सामा सहभोजन गरेका र काठमाडौंमा पनि एकै ठाउँमा जग्गा किनेर घर बनाई बसेका, शरीर भिन्न-भिन्न भए पनि असाध्यै मन मिल्ने दुई व्यक्ति हौँ। एउटै समयमा हामी विद्यार्थी भयौँ र एउटै समयमा जागिरे पनि भयौँ। धेरै उकाली ओरालीहरूमा हाम्रो सहयात्रा भएको छ। हामी दुबैको अध्यवसाय पनि एउटै प्रकारको प्राध्यापनवृत्ति भयो। अहिले हामी दुबै सेवानिवृत्त भएका छौँ। उमेरले मभन्दा अग्रज भए पनि उनको मावली नाताले गर्दा उनी मेरा दौहित्र हुन्। यसकारण उनले मलाई हजुरबा भन्ने गर्छन्, मैले उनलाई नाति भन्नुपर्छ। मेरो मावली धुरकोटको पण्डित टोलामा हो र पन्थी बाबुको मावली अमरभुम्को पण्डित टोलामा हो। अहिलेसंम हाम्रो बसाइ पनि सँगसँगै छ। त्यसैले हाम्रो आत्मीयता पनि सहज छ। मेरा पिताश्री र माताश्रीको निधन भएको क्रमशः ३३ र २७ वर्ष भइसक्यो। पन्थी बाबुले अझसम्म मातृस्नेह पाइरहेका छन्। यो सुखद विषय हो। मैले उल्लेख गरेको पन्थीको पन्था निरन्तर चलिरहोस्। म उनको सुखद, निरामय र दीर्घजीवनको कामना गर्दछु र भविष्यमा पनि हाम्रो लोकयात्रा एवं सहयात्रा सहज बनिरहोस् भन्ने अभिलाषा राख्दै पन्थी बाबुलाई धन्यवाद दिन्छु। धेरै धेरै.....धन्यवाद।

◆◆◆

दुई मुक्तक

✍ w]j ;'dg
काठमाडौं

(१)

कम्पाउण्डभित्र नै, तीन चारवटा कार रैछ,
बैठक कोठा त पूरै सजिएको बार रैछ।
म अदना प्राणी डेराको हेर ! बास छ,
हाम्रो मिलनको बीच त ! करेन्टको तार रैछ !!

(२)

कैले हाँसो कैले रोदन तमाम जिन्दगीको,
थाहै हुन्न भाग्य कस्तो आम जिन्दगीको।
परी आएको ब्यहोर्नैपर्दछ, यही ध्रुव सत्य,
आज यहाँ भोलि कहाँ मुकाम जिन्दगीको !!

◆◆◆

सूब सेनको "शहीद कृष्णलाल" नाटकमा विचरण गर्दा

✍ Clif cfhfb
बुटवल

केही दिन अघि बुटवलमा साहित्यकार सूब सेनसित भेट भयो। मैले उनको नाम २०४० सालदेखि नै सुन्दै आएको थिएँ। पञ्चायत कालमा उनलाई कठोर प्रशासकको रूपमा नाम लिने गरिन्थ्यो। हामीहरू भूमिगत रूपमा संगठन निर्माण गर्ने र आन्दोलन उठाउने अभियानमा लागेका हुनाले होला हामी प्रशासकहरूबाट बच्ने कोशिस गर्थ्यौं। लामो साधना र प्रभावकारी आन्दोलनका कारण हामीहरू क्रमशः सफलताको उत्तरोत्तर शिखरतिर लाग्यौं। कालान्तरमा नेपालमा धेरै ठूलो उथलपुथल भयो। यस उथलपुथलको दबाबमा प्रशासकहरू पनि बदलिँदै आए। जनआन्दोलनको दबाबले बदलिनु बाध्यता थियो। सूब सेन पनि बदलिँदै साहित्यको साधनामा लाग्न थाले।

मेरो अध्ययनअनुसार सूब सेनको अरूहरूभन्दा भिन्दै व्यक्तित्व थियो। उनमा प्रशासक व्यक्तित्व र साहित्यिक व्यक्तित्व अलग-अलग रूपमा देखिन्छ। २०६३ सालपछि त उनी राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा पनि देखा परे। यी तीनवटा आयामहरूलाई समष्टिमा अध्ययन गर्दा उनको व्यक्तित्व मूलतः साहित्यिक व्यक्तित्व नै बन्यो। अहिले उनी साहित्यिक व्यक्तित्वको रूपमा स्थापित भएका छन्।

मैले सूब सेनका केही कृतिहरू हेरें। दरबारको दृष्टिमा सुयोग्य र निष्ठावान् प्रशासक भए पनि उनका कृतिहरूमा देशभक्तिको भावना छ। त्यसै गरी दीनहीनहरूका करुण व्यथा र हृदयविदारक कथा छ। यिनका कृतिहरूमा प्रगतिशीलता छ। परिवर्तनप्रतिको सन्देश छ। मानवीय संवेदना छ। अनुसन्धान एवं शोधखोजमा आधारित थुप्रै कृतिहरू छन्। 'शहीद कृष्णलाल' नाटकको विषयवस्तु त्यसै ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित छ। उनले समाजशास्त्रीय क्षेत्रमा पनि कलम चलाएको देखिन्छ।

नेपालमा राजनैतिक परिवर्तन आयो। त्यो परिवर्तनको प्रवृत्ति र विशेषता पनि आफ्नै खालको छ। परिवर्तनलाई जित-जित सिद्धान्त र जित-हार सिद्धान्तका आधारमा टुङ्ग्याउने गरिएको छ। तर नेपालमा २०६३ सालको परिवर्तनमा राजतन्त्रलाई जित-हार सिद्धान्तको आधारमा र लोकतन्त्रवादीहरूलाई जित-जित सिद्धान्तको आधारमा व्यवस्थापन गरिएको छ। यो यहाँको मौलिक विशेषता हो। यसले हारेकालाई पनि पश्चात्ताप र क्षमाको आधारमा व्यवस्थापन गरेको छ। यो मानवीय विषय हो। सूब सेनप्रति पनि प्रशासक भएको नाताले हामीले क्षमा र पश्चात्तापको नजरबाट हेर्नुपर्छ। बरु उनमा भएको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र निर्माणमा लगाउनुपर्छ। उनले गणतन्त्रको लागि ठोस योगदान दिएर त्यो पूरा गरेका छन्।

जित-हार सिद्धान्तमा पुरानो सत्ता र त्यसका सञ्चालक दुबै विस्थापित हुन्छन् । नयाँ शक्ति पूरै स्थापित हुन्छन् । जित-जित सिद्धान्तमा पुरानो शक्ति र नयाँ शक्तिको समान रूपमा जित हुन्छ । २०४६ सालको जनआन्दोलनले पनि आन्दोलनकारी र राजतन्त्र बीच जित-जित सिद्धान्तलाई अँगाल्दै निरङ्कुश राजतन्त्रलाई अङ्कुश लगाई संवैधानिक बनायो । त्यसमा असन्तुष्ट पक्षहरू २०५२ सालपछि संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई आधार बनाएर सशस्त्र युद्धतिर लागे । त्यो युद्धताका सूब सेन दरबारको पक्षमा राम्रोसँग लागेका थिए । उनी देशभक्त राजा वीरेन्द्र शाह र राष्ट्रवादी नेता मरिचमान सिंहको विचारमा सहमत हुँदै अघि बढ्न चाहन्थे । दरबार हत्याकाण्डपछि सूब सेन एकाएक निराश भए । उनमा राजनैतिक विचलन आयो । उनको हृदयमा प्रतिशोधको ज्वाला दन्कियो । उनले वीरेन्द्रको वंश नास गर्नेहरूलाई सत्ताच्युत गर्न तत्कालीन अवस्थामा बलियो शक्तिको रूपमा उदाएको माओवादी विद्रोहीसँग भित्रभित्रै सम्बन्ध बढाउन थाले । यसैको परिणाम १२ बुँदे सम्झौता हुँदै शान्तिपूर्ण आन्दोलनको सफलतापछि भएको पहिलो संविधान सभामा उनले माओवादीबाट समानुपातिक सभासद् बनेर संसद्मा पुगी गणतन्त्र नेपालको पक्षमा ताली ठोकेका थिए । त्यो समयमा उनले वीरेन्द्र शाहलाई साँचो अर्थमा न्यायसहित श्रद्धाञ्जलि दिएको महसुस गरेका थिए ।

नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिको लागि झण्डै ५० वर्षदेखि लागिपरेका सूब सेन औसत रूपमा प्रत्येक वर्षमा एक एक कृति प्रकाशन गरेको देखिन्छ । उत्तरार्द्धमा धेरै कृतिहरू प्रकाशित गरे पनि पूर्वार्धमा लेखिएका उनका कृतिहरू कमजोर छैनन् । १९९६ सालमा गुल्मी जिल्लाको पुरकोट बाँझकटेरीमा जन्मेका उनी कुशल प्रशासक, कूटनीतिज्ञ, व्यवस्थापक, योजनाकार मानिन्छन् । उनले नेपाली वाङ्मयमा थुप्रै कृतिहरू पस्केका छन् । ती कृतिहरूमध्ये ९ वटा यात्रा संस्मरण, ७ वटा उपन्यास, ३ वटा कथा-संग्रह, ३ वटा कविता-संग्रह, २ वटा नाटक, ९ वटा इतिहासमूलक रचना, ४ वटा नेपालवादमा आधारित कृति र ४ वटा संस्मरणहरू छन् । यी सबै कृतिहरूमा देशभक्ति र जनसेवा मुख्य विशेषता रहेका छन् । नेपाली वाङ्मयमा यति ठूलो योगदानलाई हामीले मुक्त कण्ठले प्रशंसा गर्नैपर्छ । आज म उनका झण्डै ५० कृतिहरूमध्ये 'शहीद कृष्णलाल'को ऐतिहासिक नाटकको विषयमा पूर्वीय तथा पाश्चात्य सिद्धान्तको कसीमा समान्य समीक्षा गर्न चाहन्छु ।

नाटक 'नट' शब्दबाट विस्तार भएको हो । अरूको बोली र व्यवहारलाई नक्कल गर्ने व्यक्तिलाई 'नट' भनिन्छ । अरूको रूपको नक्कल वा अनुकरण गर्ने हुनाले यसलाई 'रूपक' पनि भनिन्छ । संस्कृत साहित्यमा नाटकलाई पाँचौं वेद मानिन्छ । नाटकमा यजुर्वेदबाट अभिनय, ऋग्वेदबाट संवाद, सामवेदबाट गीत र अथर्ववेदबाट रस लिएर चारै तत्त्वको संयोजन गरी नाटक बनेको हो भनिएको छ । नाटक पश्चिममा भन्दा पूर्वमा ज्यादा विकसित विधाको रूपमा लिने गरिन्छ । पूर्वमा नाट्याचार्य भरतलाई नाटक विधाका पहिलो सिद्धान्तकार मानिन्छ ।

पूर्वीय साहित्यमा नाटकलाई सुखान्तको रूपमा लिने गरिएको छ । तर पाश्चात्य मुलकमा साहित्यलाई दुःखान्तको रूपमा लिने गरिन्छ । नाटकको अन्त्यमा नायकको आफ्नै कमजोरी (ह्यूमर्सिया)का कारण असफलता वा वियोग देखाएर करुणा र त्रास उत्पन्न गराई दर्शकलाई गल्ती नगर्न प्रेरित गर्ने भएकोले दुःखान्त नाटकलाई पाश्चात्य जगत्का समाज सुधारको महत्त्वपूर्ण अस्त्र मानिन्छ । यो प्रचलन विस्तारै पूर्व पश्चिम सबैतिर हटेर सुखान्त, दुःखान्त र सुख-दुःखान्त तीनवटै प्रकृतिका नाटक देखिन थालेका छन् ।

हरेक वस्तु वा विषयको संरचना हुन्छ । नाटक पनि केवल शब्द र वाक्यहरूको थुप्रो मात्र हैन, त्यसको निश्चित बनोट र बुनोट हुन्छ । त्यसमा अलग अलग अङ्कहरू हुन्छन् । विषवस्तु वा कथावस्तु हुन्छ । त्यसको आरम्भ, विकास, उत्कर्ष र उपसंहार हुन्छ । स्थान, काल, कार्यसहितको वातावरण हुन्छ । नाटकको उद्देश्य हुन्छ । उद्देश्यले नाटकको प्रभाव देखाउँछ । त्यसमा प्रयुक्त पात्रपात्राहरू हुन्छन् । तिनीहरू बीचमा आपसमा संवाद हुन्छ । संवादको लागि आवश्यक भाषा चाहिन्छ । भाषालाई प्रस्तुत गर्ने शैली चाहिन्छ । त्यसरी नै आङ्गिक, वाचिक र आहार्य र सात्विक प्रकृतिबाट अभिनय हुन्छ । नाटकको लागि दृश्य विधान चाहिन्छ । त्यरी नै नाटकमा रसको पनि आवश्यकता हुन्छ । यी सबै तत्त्वहरूले मात्र नाटक पूरा हुन्छ । यसैका आधारमा नाटकको अङ्ग उपाङ्गहरू पूरा गर्नुपर्छ ।

नेपाली साहित्यका पहिलो शहीद 'मकैको खेती'का स्रष्टा कृष्णलालको भोगाइलाई वि.सं.१९७५-१९८० को परिवेशमा जीवन्त चित्रण गरेर सूब सेनले कृष्णलाल अधिकारीलाई जीवन्त तुल्याएका छन् । यो नाटक बाह्रौ अङ्कमा संरचित छ । विषयवस्तुका दृष्टिले ऐतिहासिक, प्रस्तुतिका दृष्टिले नाटकीय, प्रकृतिका दृष्टिले दुःखान्त, संरचनाका दृष्टिले पाश्चात्य, समाज अध्ययनका दृष्टिले राणाकालीन रूपमा लेखिएको यो नाटक नेपाली नाट्य परम्परामा एउटा जीवन्त कृतिको रूपमा रहने देखिन्छ । यसबाट सूब सेन नाट्य विधामा सदा झल्किरहने छन् ।

यस नाटकमा पहिलो दृश्यमा रामहरि अधिकारी, डिठ्ठा उपेन्द्र बस्नेत, मुखिया शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल, जागिरे, पशुपतिभक्त पन्त, हेड पण्डित सोमनाथ, चुरामणि, भोजराज काफ्ले आदिसँग छलफल चल्छ । 'मकैको खेती' पुस्तक कृष्णलालाले नै लेख्ने जिम्मा पाउँछन् । दोस्रो दृश्यमा कृष्णलालले मकैको खेती लेख्छन् । अरूहरूबाट सामान्य सुझाव पाउँछन् । तेस्रो दृश्यमा कृष्णलालकी श्रीमतीको दुःखद एवं कारुणिक निधन हुन्छ । चौथो दृश्यमा कृष्णलाल आफ्ना छोराछोरी लिएर तिलपुङ्ग रामेछापमा जान्छन् । परिवारका सबै सदस्यहरू शोकविह्वल हुन्छन् । पाँचौ दृश्यमा कृष्णलालले केशर शमशेरबाट मकैको खेती पुस्तक छाप्न अनुमति पाउँछन् । छौठौं दृश्यमा प्रेसको मालिक श्रीपन्त शङ्का बीचमा पनि पुस्तक छाप्ने निर्णयमा पुग्छन् । पुस्तक एक हजारप्रति छापिन्छ । त्यसै समयमा एकजना भोलाराज वा भोजराज भन्ने व्यक्तिले एकप्रति पुस्तक लगेर जान्छ । ऊ सिआइडीको रूपमा आएको हुन्छ । त्यो घटनाले नयाँ

मोड लिन्छ । सातौं दृश्यमा कृष्णलाललाई प्रहरीले पक्रेर हतकडी र नेलसहित भीम शमशेरको दरबारमा पुऱ्याइन्छ । त्यहाँ अरू सहभागी पनि पक्रिएर आउँछन् ।

आठौं दृश्यमा कृष्णलाललाई भीम शमशेरको अगाडि पुराइन्छ । उनको बयान लिइन्छ । भीम शमशेरले अभियुक्तको बयानको मुचुल्कासहित महाराजको इजलासमा पेस गर्नू भन्ने आदेश दिन्छन् । नवौं दृश्यमा कृष्णलाललाई पदबाट खोसुवा गरी ६ वर्षको सजाय र एउटा पुस्तक लुकाएको आरोपमा थप ३ वर्ष सजाय दिने घोषणा गरिन्छ । त्यसरी नै डिठ्ठा उपेन्द्र बस्नेत, मुखिया शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल, हेड पण्डित सोमनाथ, चुरामणि, भोजराज काफ्ले, प्रेसका सञ्चालक श्रीपन्त र कृष्णचन्द्रलाई जनही ५० रूपैयाँका दरले दण्ड जरिमाना गरिन्छ । दसौं दृश्यमा आत्मजीवनी लेखेका हुन्छन् । पहलमान सिंहले उक्त जीवनी जोगाउने कुरा बताउँछन् । एघारौं अङ्कमा कृष्णलाल निकै बिरामी देखिन्छन् । खोक्दा रगतै रगत बान्ता हुन्छ । राणाहरूबाट राजद्रोहीलाई औषधि गर्ने इजाजत छैन भन्ने अमानुषिक जवाफ आउँछ । तर केही समयपछि माफी मागेमा उपचारसम्म गर्न पाउने कुरा पनि आउँछ । बाह्रौं दृश्यमा कृष्णलालको देहान्त हुन्छ । कृष्णलालको बाबु लक्ष्मणलाल आएर शव बुझ्छन् । शवलाई दाह संस्कारका लागि आर्यघाटतिर लगिन्छ ।

यो घटना १९७५ देखि १९८० सम्मको घटना हो । यो सत्य घटनामा आधारित नाटक हो । यस घटनाले नेपालमा राजनैतिक जागरण ल्याउन ठूलो भूमिका निर्वाह गरेको छ । राणा विरोधी उत्तरवर्ती आन्दोलनलाई प्रेरणा प्रदान गरेको छ । वास्तवमा कृष्णलाल उच्च र दृढ मनोबल भएका नायक हुन् । उनले ज्यानको प्रवाह नगरी माफी मागेनन् । यसमा प्रतिनायकको रूपमा आएका चन्द्र शमशेरलाई क्रूर पात्रको रूपमा लिइएको छ । यो नाटक ज्यादै कारुणिक छ । यो नाटकमा आउने पात्रहरू धेरै छन् । मूल नायक कृष्णलाल हुन् । नायकको दुःखद अन्त्य हुन्छ । दृश्याङ्कनको लागि कथावस्तु त्यति जटिल छैन ।

वास्तवमा यो कृतिमा व्यङ्ग्यचेत पनि छ । लेखकबाट राता टाउके र काला टाउके भन्दै राता श्रीपेच र काला श्रीपेच लगाउनेलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । विदेशी कुकुरले भन्दा नेपाली कुकुरले नै सम्पत्तिको रक्षा गर्न सक्छन् भनेर अङ्ग्रेजका भरौटे राणहरूले मुलुकको रक्षा गर्न सक्दैनन् भनेर व्यङ्ग्य गरिएको छ । यसै कारण उनी मारिन्छन् । यसर्थ पनि नेपाली साहित्यमा उनी पहिलो शहीद मानिन्छन् ।

अन्त्यमा भाषा प्रवाहशील छ । शैली बडो रोमाञ्चक छ । वक्ताहरूका संवादहरू स्वाभाविक र सरल लाग्छन् । अङ्क विभाजन नगरी दृश्य विभाजन गरिएको छ । यसमा द्वन्द्वको पनि सफल प्रयोग गरिएको छ । यो दुःखान्त नाटक हो । यो करुण रस प्रधान छ । ८० वर्षीय आदरणीय उमेरमा पनि उनको साहित्यमा जुन सक्रियता देखिन्छ, त्यो निरन्तर रहिरहोस् । हार्दिक शुभकामना ।

◆◆◆

चितवनको महाकाव्ययात्रामा कैकेयी महाकाव्यको योगदान

✍ /d]z k]ft
उपप्राध्यापक
वीरेन्द्र बहुमखी क्याम्पस
भरतपुर

आमुख

कविवर गोविन्दराज विनोदी (२०१०) चितवन र नवपरासीका विभिन्न साहित्यिक संघ–संस्थाहरूसँग कुनै न कुनै रूपमा आबद्धता जनाउँदै आएका प्रखर व्यक्तित्व हुन् । उनी युवापुस्ताका लागि एउटा असल मार्गदर्शक पनि हुन् । उनले नेपाली शास्त्रीय लयका फुटकर कविता, गीत, गजलजस्ता लघुरचनामा निकै चर्चासमेत कमाएका छन् । चितवनको पहिलो पत्रिका **चितवनको चिनोमा रिस** कविता (२०२१) प्रकाशित गरी नेपाली साहित्यमा सार्वजनिक भएका साहित्यकार विनोदी कवि, गीतकार, गजलकार, खण्डकाव्यकारसमेत हुन् । उनले अन्य सर्जकका विभिन्न कृतिमा भूमिका लेखेर भूमिकाकारका रूपमा समेत ख्याति कमाएका छन् । उनको हालै पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित कैकेयी महाकाव्य (२०७४) प्रकाशित भएको छ, जसले उनलाई पाठकसामु महाकाव्यकारका रूपमा समेत उभ्याएको छ । साहित्यका अतिरिक्त उनको सिद्धहस्तता ब्रस र रङका माध्यमबाट चित्रका रूपमा कलाको अभिव्यक्ति गर्नुमा पनि रहेको देखिन्छ ।

चितवनको महाकाव्ययात्राको सङ्क्षिप्त चर्चा

नेपाली महाकाव्यले विभिन्न खालका प्रयोग र प्रवृत्ति अँगालीसकेको अवस्थामा वि.सं. २०५७ मा कवि पोषराज पौडेलद्वारा रचित शहीदगाथा महाकाव्य प्रकाशित भएपछि मात्रै चितवनले महाकाव्यतर्फ पाइला चाल्न थालेको हो । यो यात्रामा होमनाथ पौडेलको विभूति दर्पण, हरिहर सविताको पुष्पपत्र, ईश्वरीप्रसाद ओभ्काको अभिभारा, लकाश पौडेलको शौर्यगाथा, कृष्णादेवी शर्मा श्रेष्ठको क्रान्तिकारी विश्वेश्वरलगायतका महाकाव्यहरू जोडिएको देखिन्छ । यसरी चितवनको महाकाव्ययात्रा थालिएको सत्रवर्षपछि मात्रै कवि गोविन्दराज विनोदी पनि कैकेयी महाकाव्य (२०७४) लिएर सहयात्रीका रूपमा यो यात्रामा मिसिन आइपुगेका छन् ।

महाकाव्यका तत्त्वका आधारमा कैकेयीको विश्लेषण

महाकाव्यका तत्त्वका बारेमा पूर्व र पश्चिमका विद्वान्हरूका विभिन्न खालका धारणाहरू भेटिन्छन् । पूर्वीय काव्यसिद्धान्तले वस्तु, नेता र रसलाई मुख्य तत्त्व मानेको छ भने छन्दयोजना, सर्गयोजना, परिवेश चित्रण आदिको पनि चर्चा गरेको पाइन्छ । त्यस्तै पाश्चात्य काव्यमान्यतामा कथावस्तु, चरित्र, भाषा र विचार प्रमुख तत्त्वका रहेको पाइन्छ । यहाँ दुबै मान्यतालाई मिलाएर कथानक, पात्रविधान, भाषाशैली, परिवेशविधान, सर्गविधान, लयविधान, रसविधानजस्ता तत्त्वका आधारमा कैकेयी महाकाव्यको निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

कैकेयी महाकाव्यको कथानक

रामायणलाई उपजीव्य मानेर तयार पारिएको प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यको आख्यानस्रोत पूर्वीय वाङ्मयको पौराणिक मिथक हो । यसमा रामायणमा स्वार्थी नारीका रूपमा चित्रित र अपहेलित रहेकी कैकेयीलाई मुख्य पात्रका रूपमा उभ्याएर एकालापीय शैलीमा उसका मुखबाट कथावाचन गरी कथानकलाई अगाडि बढाइएको छ ।

प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यको पहिलो सर्गमा रामको राज्याभिषेकको सन्दर्भ आएको छ भने दोस्रो सर्गमा कैकेयीले आफ्नो अतीतको स्मृति गरेको पाइन्छ । यस्तै तेस्रो सर्गमा मन्थराले कैकेयीसँग छोरा भरतलाई राजा बनाउन राजासँग लिन बाँकी वर माग्ने सल्लाह दिएको पाइन्छ भने चौथो सर्गमा राजाले युद्धका समयमा कैकेयीलाई दुई वरदान माग्न दिएको कुराको पूर्वप्रसङ्ग आएको छ । यस्तै गरी पाँचौँ सर्गमा रानी कैकेयीले राजा दशरथसँग पहिले दिएको वचनअनुसार वर माग्न गरेको नाटकको चित्रण गरिएको छ भने छैठौँ सर्गमा राजाले रामलाई चौध वर्ष वनवासका सट्टा अरू वर माग्न गरेको अनुनयको प्रसङ्ग आएको छ । त्यस्तै सातौँ सर्गमा रामको वनप्रस्थानको कुरा छ भने आठौँ सर्गमा छोराको वियोगमा राजा दशरथले देहत्याग गरेको कुरा पाइन्छ । त्यस्तै नवौँ सर्गमा मावलीबाट भरतको गृहआगमनको कुरा गरिएको छ भने दशौँ सर्गमा भरतले राज्यारोहण अस्वीकार गरी दाजु रामलाई नै असली राज्यको हकदार मानेको कुरा पाइन्छ । त्यस्तै एघारौँ सर्गमा चित्रकूट पर्वतमा राम र भरतको मिलन भएको देखाइएको छ भने बाह्रौँ सर्गमा भाइ भरतले राजा बन्न गरेको आग्रहलाई रामले चौध वर्षका लागि अस्वीकार गरेको देखाइएको छ । त्यस्तै तेह्रौँ सर्गमा भरतले रामको प्रतिनिधित्व गरी राज्य चलाएको देखाइएको छ भने चौधौँ सर्गमा कैकेयीले पश्चात्तापपूर्ण जीवन बाँचेको चित्रण गरिएको छ । पन्धौँ सर्गमा ऋतुपरिवर्तन देखाउँदै चौध वर्षको वनवास सकिएको देखाइएको छ भने सोह्रौँ सर्गमा रामको अयोध्यामा पुनरागमन भएको देखाइएको छ । त्यस्तै सत्रौँ सर्गमा माता कैकेयीले छोरा रामसँग क्षमायाचना गरेको देखाइएको छ भने अठारौँ सर्गमा समग्र काव्यको उपसंहार राखिएको छ ।

महाकाव्यका कथावस्तुका सम्बन्धमा लेखकको भनाइ यस्तो पाइन्छ :

> **बृहत् श्री रामगाथाको यो सानो अंश केवल**
> **कचौराले उबाएको महासागरको जल** *(अभिवादन, पृ. ६)*

महाकाव्यको कथावस्तु बृहत् र व्यापक हुनुपर्छ भन्ने काव्यमान्यतालाई यो महाकाव्यले पालना गरेको छैन । रामायण महाकाव्यभित्रको सानो अंशलाई लिएर तयार पारिएको यो महाकाव्यले कथानकको विस्तार नभएर छोटो र छरितोपनलाई अङ्गीकार गरेको छ ।

कैकेयी महाकाव्यको पात्रविधान

विवेच्य कैकेयी महाकाव्यको प्रमुख पात्र कैकेयी हुन् भने अन्य पात्रका रूपमा राजा दशरथ, उनका छोराहरू राम, भरत, लक्ष्मण र शत्रुघ्न, गुरु वशिष्ठ, ऋषि भारद्वाज, राजा अश्वपति, युवराज युधाजित, लङ्कापति रावण, विभीषणजस्ता पुरुष पात्रहरू गौण पात्रका रूपमा आएका छन् । त्यस्तै राजा दशरथका रानीहरू कौशिल्या र सुमित्रा, बुहारीहरू सीता र ऊर्मिलाजस्ता नारी पात्रको भूमिका पनि गौण पात्रकै रूपमा देखिन्छ। यहाँ प्रमुख पात्रका रूपमा चित्रित कैकेयीको निम्नानुसार चरित्रचित्रण गरिन्छ :

प्रस्तुत महाकाव्यको मुख्य भूमिकामा देखिने कैकेयी रामायणमा वर्णित केकय देशका राजा अश्वपतिकी छोरी, अयोध्या नरेश दशरथकी माहिली रानी, राजकुमार भरतकी माताका रूपमा रहेको पाइन्छ। उनमा रूप, गुण, शिक्षा, राजनैतिक ज्ञान, युद्धकौशल आदिजस्ता विविध विशेषता रहेको देखाइएको छ। राजा दशरथले आफ्ना जेठा छोरा रामलाई राजा बनाउन खोज्दा उनमा अथाह खुसी छाएको पाइन्छ, तर उनकी दासी मन्थराले उनलाई राजा बन्नु र नबन्नुको भेद देखाई भरतलाई राजा बनाउन राजासँग लिन बाँकी दुईवटा वरदान सम्झाएपछि उनमा पुत्रमोह जाग्छ । पतिलाई वाचामा पारेर रामलाई चौध वर्ष वनवास र भरतलाई राज्य माग्नु नै उनको ठूलो भूल भएको देखाइएको छ ।

कैकेयीको चरित्रका बारेमा उनका छोरा भरतको यस्तो भनाइ पाइन्छ :

> **कुमाताको हुँदा पुत्र मलाई अपशोच छ**
> **तर श्रीराममा मेरो चित्त यो अनुरक्त छ** *(१०/४७, पृ. १४०)*

आफूले आफ्नो पुत्रका लागि गरेको कार्यका बारेमा कैकेयीको धारणा यस्तो छ :

> **रहलान् कहिलेसम्म निन्दाका बोझिला क्षण**
> **वात्सल्य प्रेमको मेरो होला चर्चा कुनै दिन** *(१०/७२, पृ. ११९)*

कैकेयीका बारेमा लेखकले यस्तो धारणा राखेका छन् :

> **कैकेयी बिचरी नारी सोची सन्तानको हित**
> **गर्दा निर्णय आफैँले भइन् व्यर्थै कलङ्कित** *(१८/५९, पृ. २११)*

महाकाव्यको नायक भव्य खालको हुनुपर्छ भन्ने काव्यमान्यतालाई यो महाकाव्यले पालना गरेको छैन । रामायणमा पुत्रमोहका कारण स्वार्थी र पतीत पात्रका रूपमा चित्रित पात्रलाई मुख्य पात्र बनाइएको यो महाकाव्यमा कैकेयीलाई उच्च देखाउन खोजेको भए पनि उनले छोरा रामसँग नाहकमा वनवास पठाएकोमा क्षमायाचना गरेको देखाएर नायकत्वमा दोष देखाइएको पाइन्छ ।

कैकेयी महाकाव्यको भाषाशैली

प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यमा सरल र सहज भाषाको प्रयोग भएको छ । यो महाकाव्य यसकी प्रमुख पात्र कैकेयीका मुखबाट एकालापीय शैलीमा प्रस्तुत भएको छ । यसमा छोटाछोटा शब्दहरूको प्रयोग ज्यादा भएको छ ।

एउटा सरल खालको श्लोकको उदाहरण हेरौँ :

> **राम्रा स्वप्नहरू जस्तै विपना पनि भैदिए**
> **अहा ! जीवन मान्छेका कति धन्य हुने थिए** *(२/५३, पृ. २६)*

संस्कृतका श्लोकको प्रयोग भएको केही जटिल खालको उदाहरण हेरौँ :

> **सानैदेखि सुनेँ मैले उक्ति सद्गुरुको यही**
> **'पुत्रस्य परमो धर्मः पित्र्युद्धारसमो न हि'** *(१२/५८, पृ. १४०)*

महाकाव्यको भाषा भव्य खालको हुनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई यसले पालना गरेको छैन । कतैकतै संस्कृतका श्लोकको उद्धरण गरिएको भए पनि यो महाकाव्यको भाषा सामान्य पाठकले समेत ग्रहण गर्न सक्ने खालको देखिन्छ ।

कैकेयी महाकाव्यको परिवेशविधान

प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यमा मूलतः अयोध्याको चित्रण पाइन्छ भने स्मृतिका रूपमा केकय देशको पनि चर्चा पाइन्छ । यसमा राम वनमा रहँदा भरतले राजा बन्नका लागि फर्काउन जाने सन्दर्भमा चित्रकूट पर्वत वरपरको वन्य वातावरण पनि आएको छ । त्यस्तै पन्धौँ सर्गमा ऋतुपरिवर्तनको चर्चा गर्दै परिवेशचित्रणमा व्यापकता समेटिएको छ । यो महाकाव्यमा चौध वर्षको चित्रण गरिएको भए पनि मूलतः रामको राज्याभिषेक हुने बेलाको करिब एक महिना र राम वनबाट फर्केको केही दिनको वर्णन मूल रूपमा भएको छ ।

महाकाव्यमा केकय देशमा हुने कलासाहित्यप्रतिको अनुरागको चित्रण यसरी गरिएको छ :

> **समारोहहरू हुन्थे गीत सङ्गीत नृत्यका**
> **कला साहित्य मानिन्थे ठूला वैभव राज्यका** *(२/२८, पृ. २३)*

महाकाव्यको परिवेश व्यापक हुनुपर्छ भन्ने पूर्वीय काव्यमान्यताको यसले आंशिक रूपमा मात्रै पालना गरेको छ । परिवेश चित्रणका दृष्टिले यसमा अपूर्णता पाइन्छ ।

कैकेयी महाकाव्यको सर्गविधान

प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यका कूल १८ सर्गमा जम्मा १३०९ श्लोकहरू रहेका छन् । यसको सोह्रौँ सर्ग सबैभन्दा छोटो छ, जसमा केवल ६३ श्लोक छन् । त्यस्तै यसको सबैभन्दा लामो सर्ग पन्ध्रौँ सर्ग हो, जसमा १०१ श्लोक रहेका छन् । यसमा सर्गान्तमा बाहेक सबै श्लोकहरू अनुष्टुप् छन्दमा रचना गरिएका छन् । प्रत्येक सर्गका अन्त्यमा शालिनी छन्दको चतुष्पदी एक श्लोक छ भने बाँकी सबै श्लोकहरू द्विपदी ढाँचाको अनुष्टुप् छन्दको पाइन्छ ।

पूर्वीय काव्यमान्यतामा महाकाव्य हुनका लागि कम्तीमा आठ सर्ग र एक हजार श्लोक हुनुपर्ने धारणा पाइन्छ । यो महाकाव्यमा कूल अठार सर्गमा १३०९ श्लोक हुनु भनेको औसतमा प्रति सर्ग ७२ श्लोक हुनु हो । श्लोक सङ्ख्या र सर्ग सङ्ख्याका हिसाबले यो महाकाव्यको सर्गविधान उपयुक्त छ ।

कैकेयी महाकाव्यको लयविधान

कूल अठार सर्गमा विभक्त प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यमा जम्मा १३०९ श्लोकहरू रहेका छन् । यसमा अनुष्टुप् छन्दका १२९१ श्लोक छन् भने शालिनी छन्दका जम्मा १८ श्लोक छन् । यो महाकाव्यको सर्गान्तमा बाहेक सबै श्लोकहरू अनुष्टुप् छन्दमा रचना गरिएका छन् । प्रत्येक सर्गका अन्त्यमा शालिनी छन्दको चतुष्पदी एक श्लोक छ भने बाँकी सबै श्लोकहरू द्विपदी ढाँचाको अनुष्टुप् छन्दको पाइन्छ । यस आलेखमा लिइएका सबै उदाहरण अनुष्टुप् छन्दका छन् भने शालिनी छन्दको श्लोकको एउटा उदाहरण यस्तो छ :

> **कैकेयीका पुत्र सत्ताविरागी**
> **योगीजस्तै देखिए खूब त्यागी**
> **रामैलाई राज्य सुम्पन्छु भन्दै**
> **थाले यात्रा दण्डकारण्य खोज्दै** *(१०/७७, पृ. १२०)*

सर्गान्तमा छन्दपरिवर्तन गर्ने पूर्वीय मान्यताको पालना गरिएको भए पनि छन्द र लयगत विविधताको कमी यो महाकाव्यमा रहेको पाइन्छ ।

कैकेयी महाकाव्यको रसविधान

प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्यको अङ्गीरसका रूपमा शान्त रस रहेको भए पनि रसपरिपाकका दृष्टिले पूर्णता हासिल गरेको पाइन्न । यसमा अङ्गरसको राम्ररी विकास भएको नपाइए पनि वात्सल्यभाव अधिक देख्न पाइन्छ । महाकाव्यकी नायिका कैकेयीमा आफ्नो पुत्र भरतलाई राजा बनाउने चाहना बढ्नु त्यसको नमुना हो । त्यस्तै यसमा कतैकतै करुण भाव पनि पाइन्छ ।

वात्सल्यभावको एउटा उदाहरण हेरौँ :

पुत्रको हितमा स्वार्थी बन्नु के अपराध हो ?
पाएको हक मेरो हो भन्नु के अपराध हो ? *(८/६६, पृ. ९५)*

त्यस्तै करुण भावको एउटा उदाहरण हेरौँ :

हे ईश्वर तँ नै बुझ्लास् मान्छेमा छैन त्यो कला
पीडामै बाँच्नुको चल्ला कहिलेसम्म शृङ्खला ? *(५/२२, पृ. ५५)*

कुनै रसलाई परिपाकमा पुऱ्याउन नसक्नु, अङ्गरसको समुचित विकास नहुनुजस्ता लक्षणलाई हेर्दा रसविधानले यो महाकाव्यमा पूर्णता पाएको देखिन्न ।

चितवनको महाकाव्ययात्रामा कैकेयीको स्थाननिर्धारण

महाकाव्यका तत्त्वहरू कथानक, पात्रविधान, भाषाशैली, परिवेशविधान, सर्गविधान, लयविधान, रसविधान आदिका आधारमा हेर्दा प्रस्तुत कैकेयी महाकाव्य पूर्ण महाकाव्य नभए पनि एउटा सुन्दर काव्य भने बनेको देखिन्छ । अठार सर्गमा रचना गरिएको यो काव्य कथावस्तुको एकाङ्गी गति, एकल पात्रको विकास, सीमित परिवेशको चित्रण, सीमित छन्दको प्रयोग तथा रसप्रयोगमा देखिएको अपूर्णतालाई नियाल्दा महाकाव्य कम खण्डकाव्य ज्यादा देखिन गएको छ ।

महाकाव्यका सम्बन्धमा स्वयं महाकाव्यकारको भनाइ यस्तो रहेको छ :

यौटी अनादृता नारी कैकेयीको लिई कथा
एकालापीय शैलीमा उनकै मनका व्यथा

पोख्ने यत्न गरेको छु यो सानो काव्यमा तर
स्रष्टाले सृष्टिको चित्र कोर्न सक्ला बृहत्तर ? *(अभिवादन, पृ. ६)*

समग्र चितवनको महाकाव्य यात्रालाई गौर गरेर हेर्दा शहीदगाथा, विभूति दर्पण, शौर्यगाथा, क्रान्तिकारी विश्वेश्वरजस्ता महाकाव्यहरू केवल गाथाका रूपमा रहेको

पाइन्छ भने पुष्पपत्र महाकाव्यमा पत्रशैलीको प्रयोग गरी केवल उपदेश दिन खोजेको पाइन्छ । यस्तो अपूर्णतामा महाकाव्यकार गोविन्दराज विनोदी परिपुष्ट कथानक र वर्णनमा निखार लिएर देखिनुलाई एउटा उपलब्धि मान्न सकिन्छ । महाकाव्यका लागि चाहिन प्रचुर साधनामा भने कमी देखिएको छ । उनको आगामी महाकाव्य सम्पूर्ण महाकाव्य बनोस् यही शुभकामनासहित कलम रोक्न चाहन्छु ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज, २०५६, **पूर्वीय समालोचना सिद्धान्त**, (**छैठौं संस्क**.), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
- उपाध्याय, केशवप्रसाद, २०६१, **पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त**, (**चौंथो संस्क**.), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
- थापा, हिमांशु, २०३६, **साहित्य परिचय**, काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।
- विनोदी, गोविन्दराज, २०७४, **कैकेयी**, काठमाडौं : शिखा बुक्स ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, २०६७, **पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक, प्रकाशन ।

◆◆◆

२०७५ सालको विजया दशमी र दीपावलीको पावन अवसरमा स्वदेश र विदेशमा रहेका सम्पूर्ण नेपालीहरू र संसारभरका समस्त हिन्दूहरूमा सुख, समृद्धि, समुन्नतिका लागि हार्दिक शुभकामना ।

चन्द्र / निर्मला आचार्य

वाङ्ला, अर्घाखाँची

नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालयको वर्तमान अवस्था र भावी सोच

✍ ofbj rGb|lg/f}hf
उपसचिव
पुस्तकालय समन्वय शाखा
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

१. पृष्ठभूमि

सत्येसत्यवती यत्र त्रेतायाम् तु तपोवनम् ।
द्वापरे मुक्तिसोपानं कलौ नेपालीका रवि ।

नेपालको इतिहास कति लामो छ भन्ने कुरा स्कन्ध पुराण हिमवत्खण्डमा वर्णन गरिएको माथिको श्लोकबाट अनुमान लगाउन सकिन्छ । यो भूमि राजा जनक, सीता, भगवान् गौतम बुद्धको जन्मस्थल मात्र होइन व्यासलगायतका मनीषीहरूको तपोभूमि पनि हो । महामुनि व्यासले यसै भूमिमा बसेर श्रीमद्भागवतलगायतका १८ पुराणको रचना गरेको ऐतिहासिक प्रमाणलाई आधार मान्दा नेपाली सभ्यता र संस्कृतिको इतिहास धेरै पुरानो रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

श्रुति, स्मृतिका रूपमा अध्ययन अध्यापन कार्य पनि ऐतिहासिक सभ्यता संगसंगै एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा क्रमशः हस्तान्तरण हुँदै आएको देखिन्छ । आफूले गरेका कामहरू भावी पुस्तका लागि समेत उपयोगी हुन्छन् र तिनीहरूलाई लिपिबद्ध गरेर राख्नुपर्छ भन्ने चेत रामायण र महाभारत जस्ता महान् ग्रन्थहरूको रचना र तिनीहरूको संरक्षण र सम्वर्धनमा तक्षशिला, नालन्दा, विदेहजस्ता उच्च अध्ययनका केन्द्रको स्थापना र सञ्चालनमा समाजले देखाएको चासोबाट स्पष्ट हुन्छ । प्राचीन कालका मठ, मन्दिर, गुम्बा, विहार तथा गुरुआश्रम आदि स्थानहरू शिक्षा हासिल गर्ने प्रमुख ठाउँहरू थिए ।

पुस्तकालय मानव सभ्यताको संरक्षण र सम्वर्धन गर्ने प्रमुख थलो हो । सभ्यताको विकास संगसंगै मानवीय गतिविधिहरू बढ्दै गए । यस्तो बढ्दो गतिविधिलाई अभिलेखीकरण गरेर पुर्खाको नासोलाई भावी पुस्ताका लागि जोगाएर राख्ने काम पुस्तकालय, सूचना केन्द्र, प्रलेखन केन्द्र आदिजस्ता संस्थाहरूकै हो ।

पुस्तकालयहरूलाई कार्यप्रकृति र सेवाका आधारमा शैक्षिक, सार्वजनिक, सामुदायिक,

विशेष तथा राष्ट्रिय पुस्तकालयका रूपमा विभाजन गर्ने गरिएको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त बाल पुस्तकालय तथा निजी पुस्तकालयका रूपमा पनि वर्गीकरण गरिएको पनि पाइन्छ । सामान्यतः सबै प्रकारका पुस्तकालयमा बालबालिकाहरूका लागि बेग्लै संकलन भएको बाल शाखाको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । बेग्लै बाल पुस्तकालयको मात्र व्यवस्थासमेत गरिने प्रचलन पनि छ ।

नेपालमा पुस्तकालयको स्थापना कहिले भयो भनेर मिति किटान गरेर भन्न सक्ने अवस्था छैन । मल्लकालमा भक्तपुर दरबार नजिकै करिब १४००० हस्तलिखित ग्रन्थहरू भएको राजकीय पुस्तकालय (साकोथा) रहेको थियो र यो पुस्तकालयमा भारतमा मुसलमान आक्रमण हुँदा सोबाट बच्न नेपाल आएका लिच्छवीहरूले आँफूसंगै ल्याएका महत्त्वपूर्ण हस्तलिखित ग्रन्थहरू रहेका थिए भनिन्छ (सुवाल २०७०) । नेपाल एकीकरणको क्रममा सो पुस्तकालय आगलागीमा पर्‍यो । आगलागीबाट बचेखुचेका ग्रन्थहरू एकीकरणपछि काठमाडौंको हनुमान ढोकामा ल्याएर राखिए भनिन्छ (अधिकारी, २०७४) । तिनै पुस्तकहरूलाई पुस्तकालयका रूपमा व्यवस्थित गरी राख्नका लागि राजा गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहदेवको शासनकाल (वि.सं. १८६९ भाद्र १५ गते) मा पुस्तक चिताई तहविल स्थापना गर्ने लालमोहर जारी गरिएको पाइन्छ । यसै ऐतिहासिक दिनको संझनास्वरूप वि.सं. २०६५ सालदेखि हरेक वर्ष भाद्र १५ गते नेपालमा पुस्तकालय दिवस मनाउन थालिएको हो । **'समृद्ध पुस्तकालयः सुदृढ समाज'** आदर्श वाक्यसहित एघारौं पुस्तकालय दिवस यस वर्ष मुलुकका ७ वटै प्रदेश, ७७ वटै जिल्ला, ७५३ वटै स्थानीय निकाय, सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरू, सार्वजनिक तथा सामुदायिक पुस्तकालयहरू, पठन संस्कृतिको विकास र विस्तारमा संलग्न विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको आयोजनमा भव्य रूपमा मनाइयो ।

नेपालमा पुस्तकालय

पृष्ठभूमिमा उल्लेख भएजस्तै नेपालमा मल्लकालमै पुस्तकालयको स्थापना भएको भए पनि हाल यसको कुनै अवशेष बाँकी छैन । आधुनिक नेपालको पहिलो पुस्तकालयका रूपमा पुस्तक चिताइ तहविललाई नै मान्नुपर्ने हुन्छ । स्थापना हुँदा यसको उद्देश्य दरबारका सीमित पाठकको सेवा गर्नु र त्यहाँ भएका पठन सामग्रीको संरक्षण र सम्वर्धन गर्नु नै थियो । दरबार स्कूलको स्थापनापछि यस पुस्तकालयलाई शैक्षिक पुस्तकालयका रूपमा थापाथली दरबारको जैसीकोठामा स्थानान्तरण गरियो । थापाथली दरबारबाट रानीपोखरीमा स्कूल सरेपछि यो पनि त्यतै सर्‍यो । वीर शमशेरका पालामा पुस्तकालयका लागि बेग्लै भवनको आवश्यकता महसुस भएपछि वि.सं. १९५७ सालमा वीर पुस्तकालयको नाममा पुनः सञ्चालनमा ल्याइएको पाइन्छ । घण्टाघरसँगै पुस्तकालय रहेकाले यसलाई घण्टार लाइब्रेरी वा घण्टाघर पुस्तकालयसमेतका नाम

दिइएको पाइन्छ। यसरी एउटै पुस्तकायले कुनै बेला शैक्षिक पुस्तकालयको त कुनै बेला सार्वजनिक पुस्तकालयको काम गरेको देखिन्छ ।

वि.सं. १९८७ सालमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालगायतका ४६ जना युवाहरूले सरस्वती सदन नामक पुस्तकालय खोल्न खोज्दा आफूहरूमध्येकै एकजना रामचन्द्र अधिकारीले दरबारमा सूचना दिएका कारण सो पुस्तकालय स्थापना गर्न संलग्न सबैलाई जनही १०० देखि १००० सम्म जरिवाना गरिएको घटनालाई नेपालको इतिहासमा पुस्तकालय पर्वको रूपमा पढिन्छ। भकुण्डोलाई जति जोडले दवायो त्यति नै माथि उफ्रेजस्तो यस घटनाले नेपालमा पुस्तकालयको स्थापनामा केही समय विराम लिए पनि राजधानी बाहिर विभिन्न स्थानमा पुस्तकालयहरू खुल्न थाले । पुस्तक पढ्ने दलानका नाममा स्थापना भएको पाल्पाको धवल पुस्तकालय यसैको उदाहरण हो। निजीस्तरमा केशर पुस्तकालय, सिंह पुस्तकालय तथा भारती भवन पुस्तकालयजस्ता केही पुस्तकालयहरू खुलेका भए पनि यिनीहरूमा पाठकको पहुँच थिएन ।

२००७ सालमा प्रजातन्त्रको स्थापनापछि अन्य क्षेत्रमा जस्तै पुस्तकालयहरूको स्थापना र सञ्चालनमा पनि व्यापक जनलहर आएको पाइन्छ। वि.सं. २००९ सालमा गठन भएको नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगले तयार पारेको प्रतिवेदन नेपालमा शिक्षा, २०११ ले विद्यालय पुस्तकालयलाई नै सामुदायिक पुस्तकालयको रूपमा उपयोग गर्न सकिने गरी व्यवस्था मिलाउन सिफारिस गरेको थियो । २०१८ सालको सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको रिपोर्टमा सामुदायिक पुस्तकालयलाई संकलन तथा साधन र स्रोतका आधारमा क, ख, र ग वर्गमा विभाजन गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति २०२८/३२ सम्मको योजनाले सार्वजनिक तथा सामुदायिक पुस्तकालयका सम्बन्धमा खासै व्यवस्था गरेको देखिदैन । यस बीचमा वि.सं. २०३७ सालमा नेपाल पुस्तकालय संघ (नेपुसं) को स्थापना भयो । वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापनापछि नेपुसं. ले २०५४ र २०६० सालमा मुलुकभर रहेका सार्वजनिक पुस्तकालय तथा सामुदायिक पुस्तकालयहरूको सर्भेक्षण गरेको थियो । मुलकभर करिब ८०० सामुदायिक पुस्तकालय रहेको तथ्याङ्क सार्वजनिक गरेको थियो । सर्भेक्षण गरिएका अधिकांश पुस्तकालयहरूको अवस्था सन्तोषजनक नरहेको कुरा औंल्याएको थियो। विसं। २०४९ सालमा गठन भएको राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदनले 'स्थानीय तहमा नवसाक्षरहरू र अन्य साक्षरहरूलाई ज्ञान र सूचनाका निम्ति पुस्तक र पाठ्यसामग्री उपलब्ध गराउने सेवा कार्य तथा जनसहभागिताको परिचालन गर्नुपर्छ। जनघनत्व भएका गाउँ, नगर र उपनगर क्षेत्रमा पुस्तकालय तथा वाचनालयहरूको स्थापना गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ । प्रत्येक गाउँ विकास समितिमा वाचनालयको व्यवस्था गर्न र जिल्ला विकास समिति तथा नगरपालिकाहरूमा आवश्यक पत्र-पत्रिका तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीसमेतका पुस्तकालयहरूको स्थापना गर्न प्रोत्साहित

गर्नुपर्छ साथै पुस्तकालय तथा सूचना सेवाका लागि उचित शुल्कको निर्धारण गरी लक्षित समूहलाई सेवा उपलब्ध गराउनुपर्छ । समाजमा पठनशीलताको सम्वर्धन गर्ने उद्देश्य राखी शुल्क न्यूनतम हुनुपर्छ' भनेर सिफारिस गरेको थियो ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा गाउँ विकास समिति, नगरपालिका, जिल्ला विकास समितिका विभिन्न काम, कर्तव्य र अधिकारहरूमध्ये सामुदायिक पुस्तकालय (वाचनालय) को स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने कुरा पनि उल्लेख भएको भए पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेन । नेपालमा हाल सबै खालका सामुदायिक र सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको कुल संख्या करिब १००० रहेको अनुमान गरिए पनि यकिन तथ्याङ्क छैन । शैक्षिक पुस्तकालयका हकमा हरेक शैक्षिक संस्थामा पुस्तकालय हुनुपर्ने प्रावधान राखिएको छ । अधिकांश शैक्षिक संस्थामा रहेका पुस्तकालयहरूले प्रभावकारी रूपमा सेवा दिन सकेका छैनन् । विशेष पुस्तकालय तथा अनुसन्धान पुस्तकालयहरूको अवस्था तुलनात्मक रूपमा प्रभावकारी देखिए पनि यिनीहरूको संख्या उल्लेख्य छैन ।

नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालय

सिद्धान्ततः त्यस्तो पुस्तकालयलाई सार्वजनिक पुस्तकालय भनिन्छ जुन 'स्थानीय सरकार वा प्रदेश सरकार वा संघीय सरकारको सहयोग र सहायतामा समुदायका सबै वर्ग, धर्म, लिङ्ग, जातजाति, भाषाभाषीलगायतका सबै उमेर र पेसा व्यवसायमा संलग्न नागरिकहरूलाई विनाभेदभाव सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले स्थापना र सञ्चालन भएको हुन्छ । यस्ता पुस्तकालयहरू पूर्ण रूपमा सरकारी (संघीय, प्रादेशिक वा स्थानीय सरकार) अनुदानमा सञ्चालन भएकाले यिनीहरूबाट प्रदान गरिने सेवाहरू पनि पूर्ण रूपमा निःशुल्क वा न्यनतम शुल्कमात्र लिने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । नागरिकको मौलिक हक र कर्तव्यको कार्यान्वयन गर्न गराउनका लागि यस्ता पुस्तकालयहरूले प्रमुख भूमिका निर्वाह गरिरहेका हुन्छन् । यस्ता पुस्तकालयमा काम गर्ने जनशक्ति पनि कुनै न कुनै सरकारकै मातहतमा रहेको हुन्छ ।

यसैकारण हुन सक्छ मुलुकको समृद्धिको मापन गर्ने विभिन्न परिसूचकहरूमध्ये सार्वजनिक पुस्तकालयको स्थापना र व्यविस्थत सञ्चालनलाई पनि प्रमुख आधार मान्ने गरिएको । अनि सार्वनजनिक पुस्तकालयलाई जनताको विश्वविद्यालय भनिएको छ ।

उल्लिखित परिभाषाका आधारमा नेपालमा हालसम्म यस्ता प्रकृतिका पुस्तकालयहरूको स्थापना र सुसञ्चालन भएकै छैन भन्दा पनि हुन्छ । संघीय सरकारअन्तर्गत रहेका नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय तथा केशर पुस्तकालय एवम् विकास समिति ऐनअनुसार सञ्चालित डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी स्मारक पुस्तकालयले केही हदसम्म सार्वजनिक पुस्तकालयको काम गरे पनि पूर्णरूपमा यसको मर्मलाई आत्मसात् गर्न सकेको

देखिदैन । किनभने यी पुस्तकालयहरूबाट सर्वसाधारण पाठकले सदस्य बनेर चाहेको समयमा घरमा लगेर वा पुस्तकालय परिसरवाहिर लगेर अध्ययन गर्न पाँउदैनन् ।

नेपालको पुरानो पुस्तकालय धवल पुस्तकालय वा विभिन्न नाममा खुलेका पुस्तकालय तथा वि.सं. २०६० सालमा खुलेको काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक पुस्तकालयलगायत विभिन्न पुस्तकालयहरूले आफ्ना विधानमा सार्वजनिक पुस्तकालय नाम राखेको पाइन्छ । तर यस्ता पुस्तकालयलाई पनि पूर्ण रूपमा सार्वजनिक पुस्तकालयको परिभाषाभित्र राख्नु उपयुक्त देखिदैन । यसको प्रमुख कारण यस्ता पुस्तकालयहरूमा सरकारी अनुदानको मात्रा सीमित छ र कार्यरत कर्मचारीहरू या त करार सेवामा वा अस्थायी रूपमा रहनु हो । अतः यस्ता कर्मचारीहरूले निजामती कर्मचारीसरहको कुनै सेवा र सुविधा पाउन सकेका छैनन् ।

नेपालमा सामुदायिक पुस्तकालय

स्थानीय समुदाय, समाजसेवी, वा सामुदायिक संस्था, गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूको अगुवाइमा स्थापना र सञ्चालन भएका पुस्तकालयहरूलाई सामुदायिक पुस्तकालयको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरू जस्तो रिड नेपालले स्थानीय समुदायको समेत सहभागितामा खोलेका पुस्तकालय तथा स्रोतकेन्द्रहरूलाई पनि सामुदायिक पुस्तकालय नै भन्नु उपयुक्त हुन्छ । यस्ता पुस्तकालयहरूको सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने साधन र स्रोत सम्बन्धित संस्थाले नै जुटाएको हुन्छ । तर यस्ता सामुदायिक पुस्तकालयका लागि एकमुष्ठ रूपमा वा कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि आंशिक सहयोग संघ, प्रदेश वा स्थानीय सरकारले गर्न सक्छ । आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ र सोभन्दा अगाडि नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले यस किरण पुस्तकालयलगायतका विभिन्न पुस्तकालयहरूलाई प्रदान गरेको अनुदान रकमलाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

गहन विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक र सामुदायिक पुस्तकालयका थुप्रै भिन्नता र विशेषता रहेका भए पनि नेपालमा विगत लामो समयदेखि दुबै प्रकृतिका पुस्तकालयलाई पर्यायवाची शब्दका रूपमा व्यवहार गरेको पाइन्छ । तर सार्वजनिक शब्दले जति व्यापक अर्थबोध गराउँछ सामुदायिक शब्दले त्यति गराउँदैन ।

वि.सं. २०६४ साल असार २८ गते मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत भएको पुस्तकालय तथा सूचना सेवा राष्ट्रिय नीतिको दफा छ मा सार्वजनिक पुस्तकालयसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । यस नीतिमा उल्लेख भएका उद्देश्य हासिल गर्न सार्वजनिक पुस्तकालयका सम्बन्धमा विभिन्न ८ वटा बुँदाहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ । ती बुँदाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१ सार्वजनिक पुस्तकालयलाई समाजको अभिन्न अंगको रूपमा लिई सामाजिक शैक्षिक संस्थाको रूपमा विकास गर्न स्थानीय निकायबाट सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने,

२ सन् २०१५ सम्म सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमलाई सफल बनाउन प्रत्येक स्थानीय निकायमा मौजुदा पुस्तकालयहरूलाई व्यवस्थित गर्ने र नभएका स्थानमा सामुदायिक/सार्वजनिक/बाल पुस्तकालय स्थापना गर्दै जाने,

३ सार्वजनिक पुस्तकालयको स्थापना, सञ्चालन र दीगो विकासको लागि स्थानीय समुदाय र सामाजिक संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने,

४ पुस्तकालय सञ्चालनको लागि आवश्यक जनशक्ति निर्माण गर्न नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायसंग सम्बन्धन लिई पुस्तकालय तथा सूचना विज्ञानसँग सम्बन्धित पेशागत संघ-संस्थाहरूलाई छोटो अवधिका तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने,

५ नेपाल सरकारद्वारा प्रकाशित सूचना सामग्रीहरू सम्बन्धित विभागीय पुस्तकालयहरूले जिल्लास्तरीय निकायमार्फत सामुदायिक पुस्तकालय तथा सूचना केन्द्रसम्म पुरयाउने व्यवस्था गर्ने,

६ ग्रामीण र कठिन यातायात भएका दुर्गम स्थानहरूमा तोकिएका जिल्लास्तरीय सार्वजनिक पुस्तकालयहरूले घुम्ती पुस्तकालय सेवा सञ्चालन गर्ने,

७ आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकासलाई ध्यानमा राखी डिजिटल तथा भर्चुअल (virtual) पुस्तकालय स्थापना र विकास गर्न सहयोग गर्ने,

८ स्थानीय निकायहरूले पुस्तकालय तथा सूचना केन्द्र वा सामुदायिक स्रोतकेन्द्र स्थापना गर्न आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने ।

उल्लिखित बुँदाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भने भएको पाइदैन ।

यसैगरी सामुदायिक तथा सार्वजनिक पुस्तकालय व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६९ को परिच्छेद ५ मा सार्वजनिक तथा सामुदायिक पुस्तकालयसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । जसमा यस्ता पुस्तकालयहरूको दर्ता प्रक्रिया, पुस्तकालय व्यवस्थापन समितिको गठन, काम, कर्तव्य एवम् अधिकार, आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन, पुस्तकालय व्यवस्थापन तथा भौतिक व्यवस्थापनसम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ ।

सार्वजनिक पुस्तकालयका वर्तमान समस्या

अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसारको सार्वजनिक पुस्तकालय नेपालमा छैन भनेर माथि नै

चर्चा गरिसकिएको हुँदा यहाँ थप चर्चा गरिरहनु आवश्यक रहेन । जनताको विश्वविद्यालयका रूपमा रहेका सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको स्थापना र सञ्चालनमा राज्य यति अनुदार हुनु उचित होइन । हामीले अहिलेसम्म स्थानीय समुदाय वा गैरसरकारी संस्थाले स्थापना र सञ्चालन गरी आएका सामुदायिक पुस्तकालयहरूलाई नै सार्वजनिक पुस्तकालका रूपमा चित्रण गर्दै आयौं । मुलुक एकात्मक शासन प्रणालीबाट संघीय शासन प्रणालीमा प्रवेश गरी सोको अभ्याससमेत भइसकेको अवस्थामा अबको सार्वजनिक पुस्तकालयमा सोहीअनुसारको अभ्यास हुनु आवश्यक छ ।

यस्ता पुस्तकालयहरूका लागि पर्याप्त बजेट र कानुनको अभाव छ। पुस्तकालयमा काम गर्ने दक्ष जनशक्तिको समेत अभाव छ ।

भावी दिशा

नेपालमा पहिलो पटक वि.सं. २०७४ साल कार्तिक १२ र १३ गते मुलुकभर रहेका सार्वजनिक तथा सामुदायिक पुस्तकालयहरूको स्थापना र सञ्चालनमा संलग्न पुस्तकालयकर्मी तथा अभियन्ताहरूको सहभागितामा काठमाडौंमा पहिलो राष्ट्रिय सम्मेलनको आयोजना गरिएको थियो। सम्मेलनको अन्त्यमा पारित घोषणापत्रको १४ नंवर बुँदामा प्रत्येक वर्ष संघ र प्रदेशहरूमा सार्वजनिक र सामुदायिक पुस्तकालयहरूको सम्मेलनको आयोजना गर्न माग गरिएको थियो । पहिलो पटक पाँच नम्बर प्रदेशस्तरीय सम्मेलन किरण पुस्तकालयको स्वर्णजयन्तीको अवसर पारेर आयोजना गरिएकोमा आयोजकलाई बधाइ ।

सार्वजनिक पुस्तकालयको विकास र विस्तार गर्नका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले निम्नलिखित बुँदामा विशेष ध्यान पुरचाउनु उपयुक्त हुन्छ :

- प्रदेश स्तरमा प्रदेश केन्द्रीय पुस्तकालयको स्थापना र व्यवस्था गर्नुपर्छ र सो पुस्तकालयले प्रदेश सभाको पुस्तकालयको समेत काम गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।
- संघीय सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय सरकारले प्रदान गर्ने आर्थिक सहयोगबाट पूँजीगत शीर्षकका अतिरिक्त निश्चित रकम साधारण शीर्षकमा समेत खर्च गर्नसक्ने व्यवस्था मिलाउनु उपयुक्त हुन्छ ।
- प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारले निर्माण गर्ने शिक्षा ऐन, नियमावली तथा अन्य ऐन, कानूनमा सार्वजनिक पुस्तकालयको सञ्चालन र दर्तासम्बन्धी प्रावधानहरू राख्नुपर्छ ।

- सार्वजनिक पुस्तकालय जीवनपर्यन्त शिक्षा हासिल गर्ने थलो भएकाले हरेक स्थानीय निकायमा एक सुविधासम्पन्न सार्वजिनक पुस्तकालयको स्थापना र सञ्चालनमा पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्न प्रदेश तथा स्थानीय निकायका सरकारलाई प्रोत्साहित गरिनुपर्छ ।
- एक गाउँ एक सार्वजनिक पुस्तकालयको अवधारणालाई साकार पार्न सबैका लागि शिक्षा, सबैका लागि स्वास्थ्य भनेजस्तै सबैका लागि पुस्तकालय अभियान सञ्चालन गर्नुपर्छ र कम्तीमा एउटा स्वास्थ्य चौकी वा एउटा आधारभूत विद्यालयका लागि विनियोजन गरेजति रकम स्थानीय निकायमा स्थापना गरिने सार्वजनिक पुस्तकालयका लागि छुट्याउनुपर्छ ।
- स्थानीय निकायमा स्थापना हुने सार्वजनिक पुस्तकालयले सम्बन्धित स्थानीय निकाय (गाउँपालिका, नगरपालिका) भित्र रहेका महत्त्वपूर्ण स्थान, कला, संस्कृति, साहित्यलगायत सबै विषयसँग सम्बन्धित पठन सामग्रीहरूको संकलन गरी सेवा प्रदान गर्नुपर्छ । यस्ता पुस्तकालयले स्थानीय निकायबाट प्रकाशन हुने सबै खालका ऐन, कानून, नीति, निर्देशिकालगायतका सबै खालका दस्तावेजहरू संकलन र सम्वर्धन गरी खोजेको बखत तुरून्त पाउने गरी राख्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।
- प्रदेश स्तरमा स्थापना र सञ्चालन हुने पुस्तकालयका लागि सम्बन्धित प्रदेशभित्रका र आवश्यकताअनुसार प्रदेशबाहिरका विशेषज्ञ रहेको एक सल्लाहकार समूह गठन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकार सबै स्वायत्त सरकार भएका कारण एक सरकारले अर्को सरकारलाई नियन्त्रण र निर्देशन दिनेभन्दा सहजीकरण गर्ने गर्नुपर्छ ।

(किरण पुस्तकालयद्वारा आयोजित ५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनमा प्रस्तुत कार्यपत्र – सम्पादक)

◆◆◆

विगत ४५ वर्षदेखि प्रकाशित हुँदै आइरहेको "हाम्रो पुरुषार्थ" राष्ट्रिय त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिकामा सूचना, सन्देश र विज्ञापन छपाई लाभ लिनुहोस् ।

सार्वजनिक पुस्तकालयका समस्या र समाधानका उपाय

✍ jgdfnL lg/fsf/
अध्यक्ष
शहीद स्मृति पुस्तकालय
सिद्धार्थनगर, रूपन्देही

विषय–प्रवेश

पुस्तकालय ज्ञानको भण्डार हो। मानिस स्वभावैले ज्ञान पिपासु हुन्छ। आफ्नो ज्ञानको पिपासालाई शान्त गर्न मानिसले धेरै र विविध प्रकारका उपायको खोज गर्‍यो। त्यसमध्येको एक खोज हो अध्ययन। अध्ययनबाटै मानिसले आफ्नो ज्ञान वृद्धि गर्न सक्ने भयो। अध्ययनका लागि विभिन्न प्रकारका पत्र–पत्रिका, पुस्तकहरूको आवश्यकता पर्दछ। एउटै व्यक्तिले विविध प्रकारका पत्र–पत्रिका, पुस्तक संकलन तथा अध्ययन सामग्री संकलन गर्न असम्भव जस्तै हुन्थ्यो र हुन्छ पनि। मान्छे त्यस्तो असम्भव कार्यलाई सम्भव बनाउने उपायको खोजमा लाग्यो र पुस्तकालयको निर्माण गर्‍यो। पुस्तकालय मानव निर्मित ज्ञान मन्दिर हो। यसबाट मानिसले आफ्ना जिज्ञासा शान्त गर्न सक्दछ। हरेक क्षेत्रका र विषयका पुस्तक र पत्र–पत्रिका तथा अध्ययन सामग्री यहाँ संकलित गरिने हुनाले विविध विषयमा रुचि भएका मानिसहरूलाई उपयोगी हुन्छ। त्यसैले पुस्तकालयको महत्त्व अत्यन्त विशाल छ। पुस्तकालयको महत्त्व र उपदेयताका विषयमा अचेल यदाकदा प्रश्न उठे तापनि वास्तवमा महत्त्व घटेको छैन, म त अझ महत्त्व बढेको देख्दछु। परम्परागत पुस्तकालयको तौर तरिकामा परिवर्तन होला। विद्युतीय कारणले यसको स्वरूप र प्रयोगमा परिवर्तन होला। काममा समेत भिन्नता देखिएला तर पुस्तकालयको मूल मर्म अध्ययन अनुसन्धानमा प्रयोग हुनु हो। त्यो मूल मर्ममा परिवर्तन भएको छैन र हुने पनि छैन भन्ने मेरो ठम्याइ छ। यो सानो अवधारणा–पत्रमा पुस्तकालयको इतिहास, प्रारम्भ र विकासको चर्चा गर्नतर्फ लागिएको छैन। यसमा सार्वजनिक पुस्तकालयमा केन्द्रित रही यसको अवस्था, समस्या र समाधानसम्बन्धी विषयमा केन्द्रित हुन खोजेको छु।

परिभाषा

पुस्तक र आलय शब्दको सन्धि प्रक्रियाबाट निर्मित शब्द हो पुस्तकालय। यसको अर्थ हुन्छ (पुस्तकको घर या पुस्तक राख्ने घर। अँग्रेजीमा यसलाई Library भनिन्छ। यो Library शब्द पनि ल्याटिन भाषाको Liber र फ्रान्सेली librairie शब्दबाट Library शब्द बनेको हो।

A Library is a collection of sources of information and similar resources, made accessilole to defined community for reference or poreourity.

जहाँ अध्ययन सामग्री–पुस्तक, फिल्मी पत्र–पत्रिका, मानचित्र, हस्तलिखित ग्रन्थ, ग्रामोफोन रेकर्ड एवम् अन्य पठनीय सामग्री संगृहीत र सुरक्षित गरिन्छ–त्यसलाई पुस्तकालय भनिन्छ ।

पुस्तकालयलाई लेखी, छापी, कोरी, खिची वा यस्तै अरू विभिन्न माध्यमद्वारा तयार पारिएका पुस्तक–पुस्तिका, अखबार, पत्रिका, नक्सा, चित्र, फिल्म आदि ज्ञान सामग्री सुव्यवस्थित रूपमा उपलब्ध गराई जीवनभर शिक्षा प्रदान गर्ने शैक्षिक केन्द्र मानिन्छ ।

विश्वमा पुस्तकालयको इतिहास धेरै लामो छ । सर्वप्रथम ३०० ईशापूर्व ग्रीस राज्यमा प्रिसिस्ट्राटसनले पुस्तकालयको स्थापना गरेका थिए । कोही कोही विद्वान्हरू त्यो समय भन्दा अगाडि पनि शैक्षिक संस्थानहरू र मन्दिरहरूमा धार्मिक र अन्य ग्रन्थहरूको संग्रह थियो भन्ने मान्यता राख्दछन् । जे होस् पुस्तकालयको इतिहास लामो भए पनि नेपालमा यसको शुरुवात १८६९ बाट भएको मानिन्छ । १८६९ भाद्र १५ गते गीर्वाण युद्ध विक्रम शाहले पुस्तक चिताई तहविल नामको कार्यालय खडा गरी सरकारसँग भएको पुराना लिखत र हस्तलिखित ग्रन्थ व्यवस्थित गर्न शुरु गरिएकाले नेपालमा पुस्तकालयको शुरूवात त्यहींबाट भएको भनिन्छ र २०६५ सालदेखि सोही भाद्र १५ लाई पुस्तकालय दिवसको रूपमा मनाउने गरिएको छ ।

यसरी १८६९ मा पुस्तकालयको शुरुवात भए तापनि विश्वका अन्य मुलुकमा भए जस्ता सार्वजनिक/सामुदायिक पुस्तकालयको प्रारम्भ नेपालमा धेरै पछि भएको हो । समुदायको चन्दाबाट संचालन भएको पहिलो सार्वजनिक पुस्तकालय ई.सन् १७१३ मा अमेरिकाको फिला डेल्फियामा स्थापना भएको हो ।

पुस्तकालयको व्यवस्थापन, स्वामित्व क्षेत्र आदिका आधारमा पुस्तकालय विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । सरकारी पुस्तकालय, वैदेशिक नियोगका पुस्तकालय, व्यक्तिगत निजी पुस्तकालय, स्कुल कलेजका पुस्तकालय, सम्बन्धित कार्यालयीय पुस्तकालय र सार्वजनिक पुस्तकालय ।

सार्वजनिक पुस्तकालय त्यस्तो पुस्तकालय हो जो आम जनताद्वारा चन्दा संकलन गरेर आम समुदायका लागि स्थापना, संचालन र व्यवस्थापन गरिन्छ । १८६९ मा नेपालमा पुस्तकालय स्थपना भएको मानिए तापनि नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालय धेरै पछि मात्र शुरु भएको हो । १८६९ मा पुस्तक चिताइ तहविलबाट शुरु भएको पुस्तकालय विकासको लामो इतिहास भए पनि सार्वजनिक रूपमा पुस्तकालय शुरुवात हुन सय वर्ष पर्खनुपऱ्यो ।

सार्वजनिक पुस्तकालयको अवस्था

नेपालमा राजनैतिक, सामाजिक र शौक्षिक चेतनाको वृद्धिसँगै पुस्तकालयको स्थपना पनि जोडिएको छ। व्यक्तिले संकलन गरेर आफ्नै घरमा स्थपना गरेका पुस्तकालयलाई सार्वजनिक गर्नुलाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ। राजनीतिक र शैक्षिक चेतना फैलाउने उद्देश्यले पुस्तकालय स्थपना गर्ने कार्य वि.सं. १९७० पछि शुरु भएको देखिन्छ । त्रिचन्द्र पुस्तकालय (१९७२ सिराहा, पशुपति प्रताप पुस्तकालय (१९८३ तौलिहवा), धवल पुस्तकालय (पुस्तक पढ्ने दलान१९८३ पाल्पा) महावीर पुस्तकालय (२००४ बुटवल) र काठमाडौंको लाइब्रेरी पर्व र त्यसपछि देशैभरि राजनैतिक चेतनाको वृद्धिसँगै पुस्तकालय स्थापना गर्ने लहर नै आयो र नेपालका प्रसिद्ध शहरहरूमा पुस्तकालय खुल्न थाले । विराटनगर, धनकुटा, वीरगञ्ज, भोजपुर, पोखरा, दाङ र नेपालगञ्ज जस्ता शहरहरूमा पुस्तकालयहरू खुले। समुदायका लागि सार्वजनिक रूपमा प्रयोग हुने गरी पुस्तकालयहरू खुल्ने क्रम निकै पछिसम्म चलिरह्यो। यो क्रम रोकिएको छैन र यदाकदा अहिलेसम्म पनि पुस्तकालयहरू खुलेकै छन् ।

सार्वजनिक पुस्तकालयहरू आम जनताबाट उठाइएको चन्दा र सदस्यता शुल्कबाट संचालन र व्यवस्थापन हुने हुनाले स्थापनाका शुरु शुरुमा अत्यन्तै जोश जाँगरमा राम्रो व्यवस्थापनसहित सञ्चालन भएको देखिन्छ । राम्रा राम्रा कार्यक्रमहरू पनि गरेको पाइन्छ र पछि अलि शिथिल हुँदै गएको देखिएको छ। एक दुई पुस्तकालयहरू सक्रिय देखिए तापनि अधिकांश पुस्तकालयहरू येनकेन प्रकारण चलिरहेका छन् । कतिपय पुराना पुस्तकालयहरू प्राय: बन्द भैसकेका छन् । कतिपय पुस्तकालयहरू स्थपनाका समयमा अत्यन्त राम्ररी संचालन भएको देखिन्छ। त्यसपछि विस्तारै निस्क्रिय रहेका र पुन: पछिल्लो समय सञ्चालन भैरहेको देखिएका छन्। पुस्तकालय पुस्तकालय मात्र नभएर सामाजिक कार्यमा, साहित्यिक गतिविधिमा पनि संलग्न भएको देखिन्छ । पत्रपत्रिका र पुस्तकहरू प्रकाशन कार्यमा पनि संलग्न भई आएका छन्। समग्रमा हेर्दा सार्वजनिक पुस्तकालयहरू प्राय: समस्याग्रस्त नै देखिन्छन् ।

सार्वजनिक पुस्तकालयका समस्या

सार्वजनिक पुस्तकालयहरूले आफ्नो स्थपनाको उद्देश्यअनुरूप विकास गर्न नसक्नुका पछाडि विविध कारणहरू छन् । ती कारणहरूबाट समस्या उत्पन्न हुन्छन् । यहाँ सार्वजनिक पुस्तकालयले सामना गर्नु परेका समस्यालाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न चाहन्छु ।

(क) समाजिक चेतनाको अभाव

समाजको लागि पुस्तकालय अत्यावश्यक छ भन्ने चेतना समाजमा नहुनुले पुस्तकालयको निम्ति ठूलो समस्या खडा भएको हुन्छ । पुस्तकालयलाई महत्त्व

नदिने पुस्तकालयका गतिविधिमा चासो नलिने र व्यवस्थापनमा संलग्न व्यक्तिहरूको मात्र पुस्तकालय हो भन्ने धारणा राख्नुले पुस्तकालयको विकास र प्रगतिमा ठूलो बाधा पुऱ्याउँछ । पुस्तकालय वर्तमान समयमा समाजको समृद्धिको एउटा मानक हो भन्ने बुझ्न नसक्नु पुस्तकालयको निम्ति दुर्भाग्य नै हो । निःशुल्क या अत्यन्त कम लागतमा पुस्तकालयले शिक्षा, ज्ञान र सूचना प्रवाह गर्छ भन्ने चेतना नहुनु नै सामाजिक समस्या बन्न पुगेको छ ।

(ख) आर्थिक समस्या

पुस्तकालयको निम्ति सबभन्दा ठूलो समस्या भनेको आर्थिक समस्या हो । पुस्तकालयको आफ्नै बलियो आर्थिक स्रोतको आधार हुँदैन । चन्दा र पुस्तकालयको नियमअनुसार लाग्ने न्यूनतम सदस्यता शुल्कबाट आवश्यकता परिपूर्ति गर्नु पर्ने बाध्यता छ । आर्थिक कारणले नयाँ नयाँ पुस्तक तथा अन्य सामग्री किन्न सकिँदैन । वाचनालयमा राख्न पत्र-पत्रिका र संगृहीत किताबहरू किन्न सक्ने अवस्था हुँदैन । तलब दिन नसक्दा पुस्तकालय पूरै दिन खोल्न पूर्णकालीन समयको लागि कर्मचारी राख्न सकिँदैन । दिनको २/३ घण्टा मात्र पुस्तकालय खोलेको देखिन्छ । अझ अहिलेको अवस्थामा इ-लाइब्रेरीका लागि आवश्यक पर्ने उपकरणहरू खरीद गर्नु पर्ने बाध्यता छ । आर्थिक कारणले पुस्तकालयले त्यो फड्को मार्न सकिरहेको पाइँदैन ।

(ग) सार्वजनिक पुस्तकालय नीतिको अभाव

नेपालमा पुस्तकालयको शुरुवातको २०० वर्ष र विकासको १०० वर्ष हुँदा पनि सार्वजनिक पुस्तकालयसम्बन्धी नीति बन्न नसक्नु अत्यन्त दुःखद पक्ष हो । सरकारले स्थापना गर्नुपर्ने, व्यवस्थापन गर्नुपर्ने र संरक्षण गर्नुपर्नेमा पुस्तकालय नियमन गर्ने निकाय पनि नहुनु दुर्बल पक्ष हो । जनस्तरबाट अत्यन्त मेहनत र उत्साहसाथ स्थापना भएका पुस्तकालयलाई सहयोग गर्ने सरकारी नीति नहुँदा सार्वजनिक पुस्तकालयहरू अन्योलमा छन् । नेपालमा पुस्तकालयलाई व्यवस्थित गर्न २०६९ मा शिक्षा मन्त्रालयमा मन्त्री स्तरीय निर्णयबाट पुस्तकालय तथा सूचना व्यवस्थापन निर्देशिका २०६९ जारी भयो । त्यस निर्देशिकाको परिच्छेद ५ र ६ मा सार्वजनिक पुस्तकालयसम्बन्धी विषय उल्लेख छन् तर त्यो निर्देशिकाअनुरूप काम हुन सकेन । आजसम्म सार्वजनिक पुस्तकालयको अवस्था उस्तै छ ।

आज देश संघीय संरचनामा संगठित छ । तीन तहका सरकार छन् । आ-आफ्नै कार्यक्षेत्र र सीमा छन् । यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक पुस्तकालयले त कुन सकारको दैलो घचघच्याउनु पर्ने हो अर्को समस्या थपिएको छ ।

माथि उल्लिखित मुख्य समस्यहरूबाहेक स्थानीयता र अन्य कारणले विभिन्न पुस्तकालयका समस्याहरू पनि भिन्न भिन्न हुन सक्दछन् ।

समस्या समाधानका उपाय

समस्या नै समाधानका उपाय हुन् भनिन्छ । समस्या पर्छ अनि समाधान खोजिन्छ । त्यसैले सार्वजनिक पुस्तकालयका समस्या असाध्य छैनन्, होइनन् । त्यसैले सानो प्रयास जताततैबाट भयो भने समाधान हुन सक्छन् भन्ने मेरो मान्यता छ ।

१. सार्वजनिक पुस्तकालयप्रति समुदायको उदासिनताका कारणले सार्वजनिक पुस्तकालयको प्रगति हुन नसकेको हो । पुस्तकालय समाजका लागि अझ भावी सन्तानका लागि अत्यन्त महत्त्व राख्दछ भन्ने सम्झाउन वा चेतना दिलाउन सकेमा पुस्तकालयको प्रगति कसैले रोक्न सक्दैन । जबसम्म पुस्तकालय व्यवस्थापन समितिमा बस्ने व्यक्तिहरू वा अझ अध्यक्ष हुने व्यक्तिको मात्र पुस्तकालय भन्ने धारणा बनाइन्छ तबसम्म समस्या समाधान हुँदैन । त्यसकारण पुस्तकालयले आफ्नो नियमित क्रियाकलापका साथै चेतनामूलक कार्यक्रमहरू, बालबालिका केन्द्रित विभिन्न कार्यक्रम र समाजपयोगी शिक्षा, स्वास्थ्यसम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम गर्न सकेमा यो समस्या समाधान हुन सक्दछ ।

२. पुस्तकालयको निम्ति सबभन्दा ठूलो समस्या आर्थिक समस्या हो । अर्थाभावले कुनै पनि कार्यक्रम राम्ररी संचालन गर्न सकिदैन । सार्वजनिक पुस्तकालयका निम्ति नियमित रूपमा आय हुने स्थायी स्रोत नहुँदासम्म समस्या समाधान हुन सक्दैन । सरकारले हाल जम्मा ३ वटा त्यो पनि काठमाडौंमा मात्र पुस्तकालय संचालन गरिरहेको छ । ती पुस्तकालयको पनि अवस्था त्यति राम्रो छैन । जबसम्म पुस्तकालयलाई सरकारले शैक्षिक संस्थाको रूपमा स्वीकार गर्दैन तबसम्म समस्या यथावत् रहन जान्छ । त्यसैले सरकारले अहिले संचालनमा रहेका जिल्लाहरूका पुस्तकालयहरूलाई कम्तीमा २ जना कर्मचारीका दरबन्दी सिर्जना गरी पुस्तकालय संचालनका लागि बजेट छुट्ट्याइदिनु पर्दछ । त्यसो हुन सकेमा मात्र पुस्तकालय संचालन सहजरूपमा हुन सक्दछ ।

   पुस्तकालयले पनि आफ्नो क्षमताअनुरूप रकम संकलन गरी अक्षय कोष स्थापना गर्ने र त्यसबाट आएको व्याजबाट पुस्तकालयका कार्यक्रम संचालन गर्न व्यवस्था मिलाएमा आर्थिक सङ्कट टर्न सक्छ ।

३. सार्वजनिक पुस्तकालयका पक्षमा सरकारी नीति सकारात्मक हुनुपर्दछ । पुस्तकालय सरकारी दृष्टिमा कस्तो संस्था हो प्रष्ट छैन । सार्वजनिक पुस्तकालयलाई एन.जी.ओ., आइ.एन.जी.ओ. वा नाफामूलक कुनै एउटा सामाजिक क्लब जस्तो जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्ता गर्नु पर्ने बाध्यता छ । यस्तो नीतिमा परिवर्तन गरी शैक्षिक संस्थाको रूपमा लिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

   अनि अर्को विद्यालयस्तरको पाठ्यक्रममा पुस्तकालयलाई समावेश गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरू हप्ता वा पन्ध्र दिनमा एक पटक सार्वजनिक पुस्तकालयमा जाने, त्यहाँबाट आफ्नो स्तरको पुस्तक पढ्ने र त्यसका बारेमा आफ्नो विचार (Book Review) लेख्ने । त्यो लेखाइका आधारमा अङ्क दिने र त्यो अङ्क परीक्षाफलमा जोड्ने गरेमा पुस्तकालयको महत्त्व र उपादेयता स्थापित हुन्छ ।

अहिले संघीय संरचनाअन्तर्गत संघीय सरकारले काठमाडौंमा रहेका तीनवटा केन्द्रीय पुस्तकालयसहित सातै प्रदेशको राजधानीमा सातवटा सुविधासम्पन्न सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना गर्ने । त्यस्तै प्रदेशले आफूअन्तर्गतका जिल्ला सदरमुकाममा प्रदेश स्तरीय सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना गर्ने । त्यस्तै गाउँ पालिकाले आफ्नो गाउँको केन्द्रमा र नगरपालिकाहरूले प्रत्येक वडामा पुस्तकालयको स्थापना गर्नुपर्दछ । यसो गर्दा अहिले भएका सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको सक्रियताको अवस्था, क्रियाकलाप आदिको मूल्यांकन गरी केन्द्रीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको पुस्तकालयको रूपमा सरकारी मान्यता प्रदान गरी कर्मचारी र बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

सरकारले देशभरि छरिएर रहेका सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको मूल्यांकन गरी पुस्तकालय दिवसका अवसरमा पुरस्कृत गर्ने परम्परा पनि बसाल्नुपर्दछ । पुस्तकालय स्वयंले आफूलाई समयानुकूल आवश्यकताअनुरूप परिवर्तन गर्दै लैजानुपर्दछ ।

निष्कर्ष

महात्मा गान्धीले पुस्तकलाई रत्नसँग तुलना गर्दै कहिल्यै नास नहुने रत्नागारको रूपमा पुस्तकालयलाई लिएका छन् । यो महत्त्वलाई बुझेर समाजले र राज्यले पुस्तकालयको संरक्षण र सम्वर्धन गर्नु आवश्यक छ । पुस्तकालय सभ्य समाजको प्रतीक हो । समाजको गहना हो । विकसित मुलुकहरूमा पनि पुस्तकालयलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर व्यवस्था गरेको पाइन्छ । नेपालमा भने केशर शमशेरको निजी संकलनलाई केशर पुस्तकालय, राजगुरु हेमराज पाण्डेको निजी संकलनलाई नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय र डिल्लीरमण रेग्मीको निजी संकलनलाई डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी स्मृति पुस्तकालयको रूपमा सरकारले संचालन गरेको छ । यी तीनवटै काठमाडौंमै छन् । जति पनि सार्वजनिक पुस्तकालय सञ्चालित छन् ती सर्वसाधारणको पहुँचमा छैनन् । विश्वविद्यालय र क्याम्पसहरूमा पुस्तकालय छन् । ती सीमामा बाँधिएका छन् । स्कूलहरूमा छ कि छैनको बराबरमा पुस्तकालय छ । रुम टु रिड वा एक स्कुल एक पुस्तकालय अभियान पनि त्यति प्रभावकारी देखिएनन् । त्यसकारण अब सार्वजनिक पुस्तकालय र ती सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई विश्वासमा लिएर सरकारले सार्वजनिक पुस्तकालयको व्यवस्थापनमा नीतिगत रूपमै हिस्सेदारी जनाउनको विकल्प छैन ।

(किरण पुस्तकालय तम्घास, गुल्मीको स्वर्णमहोत्सव-२०७५ को अवसरमा आयोजित ५ नं. प्रदेशस्तरीय सार्वजनिक पुस्तकालय सम्मेलनमा प्रस्तुत अवधारणा-पत्र । यस अवधारणापत्रका लेखक श्री वनमाली निराकार शहीद स्मृति पुस्तकालय, सिद्धार्थनगर, रूपन्देहीको अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।

-सम्पादक)

◆◆◆

पाँच नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनको प्रतिवेदन

✍ uf]kfn kGyL
रेसुङ्गा नगरपालिका–२, तम्घास, गुल्मी

१५३ औं मोती जयन्ती, १०५ औं बी.पी. जयन्ती र किरण पुस्तकालय, गुल्मीको स्वर्ण–जयन्ती वर्षको उपलक्ष्यमा २०७५ भाद्र २४ गते तम्घासस्थित बालमन्दिरको सभाहल तथा जिल्ला समन्वय समितिको सभाहलमा विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रम तथा ५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलन ७ बुँदे तम्घास घोषणा–पत्र जारी गर्दै भव्य रूपमा सम्पन्न भयो ।

पुस्तकालयले स्वर्णजयन्ती वर्षको उपलक्ष्यमा २०७४ साल कार्तिकदेखि २०७५ कार्तिक देवकोटा जयन्तीसम्म वर्षैभरि विभिन्न साहित्यिक, भाषिक, बौद्धिक कार्यक्रमहरू गरी मनाइरहेको छ । विभिन्न पुस्तकहरूको प्रकाशन, विभिन्न प्रतियोगिताहरूको सञ्चालन, पुस्तक खरिद, पुस्तकालय सभा, पुस्तकालय सम्मेलन, पुस्तकालय स्वर्णवर्ष विशेषाङ्क प्रकाशन, पुस्तकालय भवनको शिलान्यास, किरण पुस्तकालयका समग्र प्रकाशनहरूको त्रिदिवसीय प्रदर्शनी जस्ता महत्त्वपूर्ण कार्यहरू गर्दैछ । यी कार्यक्रमहरूमध्ये पाँच नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनको आयोजना एउटा महत्त्वपूर्ण कार्य हो । नेपालमा पुस्तकालय सञ्चालनको इतिहास लामै भए पनि यसको व्यवस्थापन र सञ्चालनको पक्ष टिठ लाग्दो नै छ । पुस्तकालयलाई राज्यले महत्त्व दिई प्राथमिकतामा राखेको पाइँदैन । देशका विभिन्न कुना कन्दरामा समुदायको पहलमा चलेका सार्वजनिक पुस्तकालयको अवस्था कमजोर देखिन्छ । किरण पुस्तकालय गुल्मीले पनि पचास वर्षे यात्रामा विभिन्न आरोह–अवरोहहरू पार गर्दै यो अवस्थासम्म आइपुगेको छ । यद्यपि राज्यबाट भरपर्दो र नियमित स्रोत व्यवस्थापनको अनुभूति गर्न सकिरहेको छैन । यस क्षेत्रका अन्य सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको अवस्था पनि यस्तै होला या पृथक् भन्ने प्रश्नको समाधान तथा संगठित आवाजको आवश्यकता बोध भई पुस्तकालयको आयोजनामा यो ऐतिहासिक प्रदेशस्तरीय पुस्तकालय सम्मेलन पहिलोपटक आयोजना गरिएको हो ।

मिति २०७५ भाद्र २४ गते १५३ औं मोती जयन्ती र १०५ औं बी.पी. जयन्तीको शुभ संयोगको अवसरलाई उपयोग गर्ने उद्देश्यले ५ नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनको आयोजना गर्ने निर्णय पुस्तकालय सञ्चालक समितिले गरेको थियो । सोही निर्णयबमोजिम यस ५ नं. प्रदेशका सबै जिल्लाहरूका पुस्तकालयहरूमा निमन्त्रणा–पत्र पठाइएको थियो । यस सम्मेलनमा सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग, प्रदेश र केन्द्रीय पुस्तकालयहरूलाई समेत आमन्त्रण गरिएको थियो । उक्त सम्मेलनका महत्त्वपूर्ण कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूलाई यस प्रतिवेदनमा समाविष्ट गरिएको छ ।

पाँच नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलन गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम तम्घासमा रहेको बालमन्दिरको सभाहलमा २०७५/०५/२४ गते बिहान ८:०० बजे सञ्चालन भएको थियो । सम्मेलनको खुलासत्रको अध्यक्षता किरण पुस्तकालय, गुल्मीका अध्यक्ष श्री नरप्रसाद श्रेष्ठले गर्नुभएको थियो भने प्रमुख अतिथिको रूपमा पानसमा दीप प्रज्ज्वलन तथा आदिकवि मोतीराम भट्ट, साहित्यकार बी.पी.कोइराला र दिवंगत जानकी ज्ञवालीको तस्वीरमा माल्यार्पण गर्दै कार्यक्रमको उद्घाटन ५ नं. प्रदेशका माननीय सभासद् तथा विशेषाधिकार समितिका सभापति कमलराज श्रेष्ठले गर्नुभएको थियो । उक्त कार्यक्रममा विशिष्ट अतिथिको रूपमा ५ नं. प्रदेशका माननीय सभासद्द्वय दिनेश पन्थी र खड्गबहादुर के.सी.को आतिथ्यता रहेको थियो । यस कार्यक्रममा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलगायत कार्यालय प्रमुखहरू, संघ-संस्थाका प्रमुखहरू, प्रमुख क्रियाशील राजनीतिक दल, नेकपाका प्रतिनिधि हीरा ए.सी., नेपाली काँग्रेसका सभापति भुवन श्रेष्ठ, रेसुङ्गा नगरपालिका प्रमुख डिल्लीराज भुसाल, धुर्कोट गाउँपालिकाका प्रमुख भुपाल पोखरेल, मदाने गाउँपालिकाका प्रमुख दानबहादुर के.सी. लगायतका जनप्रतिनिधिहरू, केन्द्रीय पुस्तकालयका अध्यक्ष तथा प्रतिनिधिहरू, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका उपसचिव यादवचन्द्र निरौलालगायतका पाहुनाहरू, प्राज्ञ डा. तुलसी भट्टराई, इन्दिरा दली, वनमाली निराकर जस्ता विशिष्ट साहित्यकारहरूको उपस्थिति थियो । सम्मेलनमा पुस्तकालय सञ्चालक समिति, संरक्षक तथा आजीवन सदस्य, स्थानीय साहित्यकार, प्राध्यापक, शिक्षक, पत्रकार तथा पुस्तकालयप्रेमी महानुभावहरूको भव्य उपस्थिति रहेको थियो ।

कार्यक्रममा पुस्तकालयका संस्थापक तथा वर्तमान उपाध्यक्ष शशि पन्थीले कार्यक्रमको उद्देश्यमाथि प्रकाश पार्दै स्वागत मन्तव्य प्रस्तुत गर्नुभएको थियो भने स्वागतगीत कमला पहराईले गाउनुभएको थियो । कार्यक्रमको सञ्चालन पुस्तकालय सञ्चालक समितिका सदस्य गोपाल पन्थीले गर्नुभएको थियो । कार्यक्रममा स्वस्ति वाचन, राष्ट्रिय गान, कविको कृति पाठ, नृत्य प्रदर्शन, सम्मान तथा अभिनन्दन, पुस्तक विमोचन, कविता प्रतियोगिता र मन्तव्यका कार्यक्रमहरू रहेका थिए ।

किरण पुस्तकालयबाट प्रकाशित 'हाम्रो पुरुषार्थ'का पाल्पा प्रतिनिधि कमल खत्रीले कवि मोतीराम भट्टको कविता वाचन गर्नुभएको थियो । पुस्तकालयका सचिव दीन पन्थीले सम्मानित हुने स्रष्टा सूब सेनको कृतित्व र व्यक्तित्वबारे चर्चा गर्नुभएको थियो भने जानकी साहित्य पुरस्कार नगद रु.५,०००|-, दोसल्ला र प्रमाण-पत्रले स्रष्टा सूब सेनलाई प्रमुख अतिथि र विशिष्ट अतिथिहरूबाट सम्मान गरिएको थियो । यसै कार्यक्रममा किरण पुस्तकालयको त्रैमासिक प्रकाशन 'हाम्रो पुरुषार्थ'का काठमाडौं प्रतिनिधि डा. कृष्ण भण्डारी 'मुमुक्षु'ले वासुदेव त्रिपाठीको खण्डकाव्यकारितामा विद्यावारिधिको उपाधि हासिल गर्नुभएको खुशियालीमा दोसल्ला र सम्मान-पत्रले अभिनन्दन गरिएको थियो । कार्यक्रममा पुरस्कृत स्रष्टा सूब सेन, सीताराम भट्टराई, प्रमुख जिल्ला अधिकारी यदुनाथ पौडेल, डा. हिरण्यलाल ज्ञवाली, इन्दिरा दली,

यादवचन्द्र निरौला, डिल्लीराज भुसाल, सीताराम भट्टराई, डा. तुलसी भट्टराई, माननीय खड्गबहादुर के.सी., माननीय दिनेश पन्थी, माननीय कमलराज श्रेष्ठले मन्तव्य राख्नुभएको थियो भने डा. हिरण्यलाल ज्ञवाली, वनमाली निराकार, ऋषिकेशव भारद्वाज, शंकरप्रसाद गौतम जस्ता वरिष्ठ कवि तथा साहित्यकारहरूले स्वकीय कविता वाचन गर्नुभएको थियो । स्थानीय तथा जिल्लाबाहिरका करिब २० जना कविका किवता समय अभावले वाचन गराउन सकिएको थिएन । कार्यक्रममा प्रतियोगी कविताहरू पनि वाचन भएका थिए । उक्त कविता प्रतियोगिताको मूल्याङ्कनकर्ताको रूपमा विष्णुकान्त पन्थी, कमल खत्री र राधा पन्थीले भूमिका निर्वाह गर्नुभएको थियो । प्रतियोगितामा नौ जना कविहरूले भाग लिएकोमा पुरस्कृत हुने कविहरू निम्न थिए -

१. रविरमण ज्ञवाली (असंयत परिवेश) प्रथम रु.१,५००।- र प्रमाण-पत्र ।
२. हरिप्रसाद पन्थी (के बेच्न बाँकी छ र ?) द्वितीय रु.१,०००।- र प्रमाण-पत्र ।
३. मनोज अर्याल (गजल) तृतीय रु.७००।- र प्रमाण-पत्र ।
४. विष्णु काला मगर (गजल) चतुर्थ रु.५००।- र प्रमाण-पत्र ।

सम्मेलनको उद्घाटनका अवसरमा सत्य साई केन्द्र, गुल्मीका भाइ-बहिनीहरू सिजन पराजुली, सुदर्शन अर्याल, सिद्धान्त पाण्डेय, नवीन ज्ञवाली, सावन प्रधान, अञ्जलि अर्याल, विन्दु पन्थी, अन्सु पाण्डेय, सृजना महत, यमुना पराजुलीबाट मन्त्रोच्चारणका साथ शान्तिपाठ गरिएको थियो भने गङ्गा बस्नेतद्वारा नृत्य प्रस्तुत गरिएको थियो । त्यस्तै कार्यक्रमको बीच-बीचमा ग्रीष्मा पाण्डे र अर्जुन आवासीय माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरू रञ्जना थापा, सेरिना निशा, अप्सरा रायमाझी, सन्ध्या पाण्डे, इरम खातुन, रेजिना गौचन, मन्दिरा पाण्डे र मनोज पौडेलबाट नृत्य प्रस्तुत गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको दोस्रो बन्दसत्र जिल्ला समन्वय समितिको सभाहल तम्घासमा अपराह्न २:०० बजेदेखि साँझ ८:३० बजेसम्म चलेको थियो । कार्यक्रमको अध्यक्षता सामुदायिक बाल पुस्तकालयका अध्यक्ष श्री इन्दिरा दलीले गर्नुभएको थियो भने पुस्तकालय सम्मेलन आयोजनाको औचित्य, कार्यक्रमका विषयवस्तुहरू, कार्यपत्रको प्रस्तुतिलगायतका विषयवस्तुहरूमाथि प्रकाश पार्दै पुस्तकालयका उपाध्यक्ष श्री शशि पन्थीले मन्तव्य राख्नुभएको थियो । संस्थागत उपस्थितिको जानकारीसहितको परिचय कार्यक्रमले सभाको महत्त्व झल्काएको थियो । केन्द्रसहित १५ जिल्लाका ४० जनाभन्दा बढी सहभागी तथा आयोजक गरी बन्दसत्रमा १०० जनाभन्दा बढीको सहभागिता रहेको थियो । सो बन्दसत्रमा डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी स्मृति पुस्तकालयका अध्यक्ष प्राज्ञ डा. तुलसी भट्टराई र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, पुस्तकालय समन्वय तथा अभिलेख शाखाका उप-सचिव यादवचन्द्र निरौलाले सम्मेलनमा सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नुभएको थियो ।

सम्मेलनमा साहित्यकार वनमाली 'निराकार' र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका उप-सचिव श्री यादवचन्द्र निरौलाले पुस्तकालयसँग सम्बन्धित विषयमा कार्यपत्रहरू प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । ती कार्यपत्रहरूमाथि क्रमशः धवल पुस्तकालय, पाल्पाका महासचिव राजेशकुमार अर्याल, सर्वोदय पुस्तकालय दाङका सदस्य पद्मप्रसाद शर्मालगायतका सहभागीहरूले प्रश्न, जिज्ञासा र टिप्पणी गर्नुभएको थियो । राम्रो सहभागिता र सान्दर्भिक विषयवस्तुहरूमाथि केन्द्रित पुस्तकालय सम्मेलनले निष्कर्षको रूपमा निम्न ७ बुँदामा तम्घास घोषणा-पत्र जारी गर्‍यो । अन्त्यमा अध्यक्षबाट सार गर्भित मन्तव्यसहित सभा विसर्जन गर्नुभएको थियो ।

तम्घास घोषणा-पत्र

१. *प्रदेश नम्बर ५ मा सञ्चालित सामुदायिक तथा सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न प्रदेश सरकारलाई अनुरोध गर्ने ।*

२. *प्रदेश नम्बर ५ मा रहेका सामुदायिक र सार्वजनिक पुस्तकालयहरूमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट स्वीकृत कम्तीमा ३ महिनाको तालिम सञ्चालन गर्नका लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गर्न प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई अनुरोध गर्ने ।*

३. *प्रत्येक स्थानीय तहमा रहेका सामुदायिक र सार्वजनिक पुस्तकालयलाई सो स्थानीय तहमा रहेका सबै पठन सामग्री सङ्कलन भएको पुस्तकालयका रूपमा विकास गर्ने ।*

४. *हरेक स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्र स्थापना र सञ्चालन हुने पुस्तकालयको अनुमति दिने र विवाद भएमा समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने ।*

५. *प्रदेशमा रहेको सामाजिक विकास मन्त्रालयमा सार्वजनिक/सामुदायिक पुस्तकालय हेर्ने डेस्क स्थापना गर्न अनुरोध गर्ने ।*

६. *सामुदायिक तथा सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको सञ्चालनका लागि न्यूनतम आधारभूत विद्यालयलाई दिएको अनुदान रकमसरहको रकम विनियोजन गर्न संघीय र प्रदेश सरकारलाई अनुरोध गर्ने ।*

७. *प्रदेश स्तरमा पुस्तकालयको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापनका निम्ति समन्वयात्मक कार्य गर्ने गरी प्रदेश सञ्जालको निर्माण गर्ने ।*

५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनको उद्घाटन सत्रमा २०० भन्दा बढी व्यक्तिहरूको उपस्थिति रहेको थियो । उक्त सभाको उद्घाटन गर्दै प्रमुख अतिथि

माननीय कमलराज श्रेष्ठले पुस्तकालयहरूलाई राज्यले सहयोग गर्ने नीति बनाएरै छाड्ने प्रतिबद्धता जनाउनुभएको थियो ।

उक्त सम्मेलनको अवसरमा श्री सूब सेनद्वारा लिखित 'मातृभूमिलाई दण्डवत् सेवा' नामक कृतिको विमोचन, 'हाम्रो पुरुषार्थ'का सम्पादक श्री शशि पन्थीले गर्नुभएको थियो ।

सम्मेलनबाट फर्केपछि केही सहभागीहरूले सम्मेलनको प्रतिवेदन आफूले प्रतिनिधित्व गरेको पुस्तकालयमा बुझाइसकेको जानकारी किरण पुस्तकालयलाई प्राप्त भएको छ । प्रा.डा. हिरण्यलाल ज्ञवाली, सुनिता सेना ठकुरी, पद्मप्रसाद शर्मा आदिले प्रतिवेदन लेखी सोको जानकारी किरण पुस्तकालयमा पठाइसक्नुभएको छ ।

५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनमा सहभागी हुनका लागि किरण पुस्तकालयले २०७५ साल भाद्र २३ गते बेलुकासम्म प्रतिनिधि, सहभागी र अतिथिहरूलाई तम्घास आइपुग्न अनुरोध गरेको थियो । स्थानीय ५ वटा होटेलहरूमा आवास र भोजनको व्यवस्था आयोजक किरण पुस्तकालयले गरेको थियो भने आवात-जावतको व्यवस्था सहभागी आफैं वा आफ्नो निकायबाट गर्नुपर्ने पूर्व जानकारी दिइएको थियो । किरण पुस्तकालयद्वारा आयोजित उक्त सम्मेलनलाई सफल पार्नका लागि तम्घास बालमन्दिरको तर्फबाट सभाहला निःशुल्क उपलब्ध गराइनुका साथै जिल्ला बाल संगठन, गुल्मीबाट रु.१५००।- को सहयोग उपलब्ध गराइएको थियो । त्यस्तै दोस्रो बन्द सत्र सञ्चालन गर्नका लागि जिल्ला समन्वय समितिको सभाहल निःशुल्क उपलब्ध गराइएको थियो । सम्मेलनको सफलताको कामनासहित किरण पुस्तकालयलाई सिर्जनशील सामुदायिक विकास केन्द्रबाट रु.१०,०००।-, महेन्द्र नमूना माध्यमिक विद्यालयबाट रु.५,०००।-, सिद्धबाबा माध्यमिक विद्यालयबाट रु.५,०००।- होटेल व्यवसायी मञ्चबाट रु.२,५००।- नगद सहयोग प्राप्त भएको थियो । सहभागीहरूलाई २०७५ साल भाद्र २५ गते बिहान रेसुङ्गा दर्शनका लागि लैजान गुल्मी यातायात व्यवसायी संघले २ वटा जीप उपलब्ध गराई सहयोग गरेको थियो भने रेसुङ्गा संरक्षण समितिको सौजन्यमा २५ गते बिहानको भोजन रेसुङ्गामै व्यवस्था गरिएको थियो । सुशीला प्रिण्टर्सले सहभागीहरुलाई फाइलको सहयोग प्रदान गरेको थियो भने रेसुङ्गाबाट फर्केर पुस्तकालयबाट बिदाइ हुने बेलामा मायाको चिनोस्वरूप गुल्मीको कफी दिएर सहभागीहरूलाई बिदाइ गरिएको थियो ।

यसरी ५ नं). प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलन सफलताका साथ सम्पन्न भयो । सम्मेलनको समाचार स्थानीय सञ्चार माध्यम, एफ्.एम्. रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन र राष्ट्रिय पत्रिकाहरूले प्रसारण र प्रकाशन गरेका थिए ।

◆◆◆

५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनमा उपस्थित विशिष्ट महानुभावहरूको नामावली विवरण

सि. नं.	नाम, थर	पद	आबद्ध संस्था वा निकाय	सम्पर्क नं.
१	श्री नरप्रसाद श्रेष्ठ	अध्यक्ष	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	०७९-५२०१०९
२	श्री कमलराज श्रेष्ठ	५ नं. प्रदेशसभा सदस्य, गुल्मी (प्रमुख अतिथि)	प्रदेशसभा सचिवालय, बुटवल, रूपन्देही	९८५७०६४९०७
३	श्री दिनेश पन्थी	५ नं. प्रदेशसभा सदस्य, गुल्मी (विशिष्ट अतिथि)	प्रदेशसभा सचिवालय, बुटवल, रूपन्देही	९८४१६९९०१८
४	श्री खड्गबहादुर के.सी.	५ नं. प्रदेशसभा सदस्य, गुल्मी (विशिष्ट अतिथि)	प्रदेशसभा सचिवालय, बुटवल, रूपन्देही	९८४७१०६८९४
५	श्री यदुनाथ पौडेल	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, गुल्मी	९८५७०१७७७७
६	श्री डिल्लीराज भुसाल	नगरप्रमुख	रेसुङ्गा नगरपालिका, गुल्मी	९८५७०२५०६५
७	श्री हीरा ए.सी.	प्रतिनिधि	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा), गुल्मी	९८५७०६१७७४
८	श्री भुवनप्रसाद श्रेष्ठ	सभापति	नेपाली काँग्रेस, गुल्मी	९८५७०६१६०७
९	श्री दानबहादुर के.सी.	अध्यक्ष	मदाने गाउँपालिका, गुल्मी	९८५७०२७९२०
१०	श्री भूपाल पोखरेल	अध्यक्ष	धुर्कोट गाउँपालिका, गुल्मी	९८५७०६७४४०
११	श्री प्रह्लाद पोखरेल	जिल्ला समन्वय अधिकारी	जिल्ला समन्वय समिति, गुल्मी	९८४१३६०२४१
१२	श्री थानेश्वर घिमिरे	इकाइ प्रमुख	शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, गुल्मी	९८५७०५१६२५
१३	श्री सूब सेन	लेखक	पुर्कोट, गुल्मी	९८४१६६९०७४
१४	श्री जीवनेश्वरी सेन	-	पुर्कोट, गुल्मी	९८४१६६९०७४
१५	श्री अखिलेश्वरप्रसाद पाण्डेय	वडा अध्यक्ष	रेसुङ्गा नगरपालिका-१, गुल्मी	९८५७०२३३४२

पुस्तकालय सम्मेलनमा उपस्थित विशिष्ट महानुभावहरूको नामावली विवरण (दर्ता पुस्तिकाको आधारमा)

सि. नं.	नाम, थर	पद	प्रतिनिधित्व भएको पुस्तकालय, निकाय	सम्पर्क नं.
१	श्री जुजुभाइ डंगोल	पुस्तकालय विज्ञ	काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक पुस्तकालय, भृकुटीमण्डप, काठमाडौं	९८०३०३५९८०
२	श्री रमेशकुमार भुसाल	प्रकाशक	पुस्तकालय आवाज मासिक (नेपाल लाइब्रेरी फाउण्डेशन), काठमाडौं	९८५१११४७५३
३	श्री प्राज्ञ डा.तुलसी भट्टराई	अध्यक्ष	डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी स्मारक पुस्तकालय, काठमाडौं	९८५१०७७५६१
४	श्री सुधा भट्टराई	सदस्य	डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी स्मारक पुस्तकालय, काठमाडौं)	९८४१५४५९३०
५	श्री यादवचन्द्र निरौला	उप-सचिव	शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं	९८४१४९४०६२
६	श्री केशवराज आचार्य	अध्यक्ष	नेपाल सामुदायिक पुस्तकालय संघ, काठमाडौं	९८५५०६६६३३
७	श्री इन्दिरा दली	सदस्य	डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी स्मारक पुस्तकालय, काठमाडौं, अध्यक्ष-सामुदायिक बालविकास पुस्तकालय, ललितपुर	९८४१४३७७१४
८	श्री सुनिता सेन ठकुरी (सिंह)	पुस्तकालय सहायक	नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, हरिहरभवन, ललितपुर	९८४८०३३२३२
९	श्री महेन्द्रराज सिंह	स्व.सचिव	प्रेस काउन्सिल अध्यक्षज्यूको सचिवालय, काठमाडौं	९८६०९८२२२२
१०	डा. कृष्णप्रसाद भण्डारी 'मुमुक्षु'	सहप्राध्यापक	त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, काठमाडौं	९८५६०३२४७७

सि. नं.	नाम, थर	पद	प्रतिनिधित्व भएको पुस्तकालय, निकाय	सम्पर्क नं.
११	श्री वनमाली निराकार	अध्यक्ष	शहीद पुस्तकालय, सिद्धार्थनगर, रूपन्देही	९८४७०३९८६७
१२	प्रा.डा. हिरण्यलाल ज्ञवाली	सल्लाहकार	नवजागृति पुस्तकालय, बुटवल, रूपन्देही	९८६७३३५८५०
१३	श्री परशुराम अर्याल	प्रतिनिधि	वासुस्मृति पुस्तकालय, वनवाटिका, रूपन्देही	९८६७१९६७४०
१४	श्री रामलाल भुसाल	खरिदार	सिद्धार्थ ज्ञानमन्दिर पुस्तकालय, सिद्धार्थ नगरपालिका, रूपन्देही	९८४७०२०३९४
१५	श्री सीताराम भट्टराई		बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही	९८५७०३३४५७
१६	श्री रविरमण ज्ञवाली	शिक्षक	न्यू लाइट मा.वि., शंकरनगर, रूपन्देही	९८६७२१४३३०
१७	श्री माधव गौतम	सञ्चालक	हिमालय बुक्स हाउस, बुटवल, रूपन्देही	९८५१०१३२८१
१८	श्री रुरु शर्मा	बुटवल प्रतिनिधि 'हाम्रो पुरुषार्थ'	तिलोत्तमा नगरपालिका, शंकरनगर, रूपन्देही	९८४७०९३०११
१९	श्री ऋषिकेशव भारद्वाज	वरिष्ठ सल्लाहकार	बाणगंगा सामुदायिक पुस्तकालय, जीतपुर तथा मनकामना संस्कृत गुरुकुल पुस्तकालय, कपिलवस्तु	९८५७०६१२१७
२०	श्री कमला कँडेल	सल्लाहकार सदस्य	बाणगंगा सामुदायिक पुस्तकालय, जीतपुर तथा मनकामना संस्कृत गुरुकुल पुस्तकालय, कपिलवस्तु	०७६-४१११६५
२१	श्री रविचन्द्र शाक्य	सदस्य	कपिलवस्तु वाचनालय, कपिलवस्तु	०७६-५६०८३४
२२	श्री इन्द्रबहादुर कोइराला	अध्यक्ष	कपिलप्रज्ञा पुस्तकालय, कपिलधाम, कपिलवस्तु	९८४१२९२२५२

सि. नं.	नाम, थर	पद	प्रतिनिधित्व भएको पुस्तकालय, निकाय	सम्पर्क नं.
२३	श्री दुर्गाप्रसाद पौडेल	सचिव	कपिलप्रज्ञा पुस्तकालय, कपिलधाम, कपिलवस्तु	९८२१९२३६०५
२४	श्री राजेशकुमार पाण्डे	अध्यक्ष	पशुपतिप्रताप पुस्तकालय, तौलिहवा, कपिलवस्तु	९८४७०४०८८२
२५	श्री सन्तराम अग्रहरि	उपाध्यक्ष	पशुपतिप्रताप पुस्तकालय, तौलिहवा, कपिलवस्तु	९८४७०४०८८२
२६	श्री युवराज पौड्याल	अध्यक्ष	धवल पुस्तकालय, पाल्पा	९८४७०२८०४९
२७	श्री राजेशकुमार अर्याल	महासचिव	धवल पुस्तकालय, पाल्पा	९८५७०६०२०२
२८	श्री टंकप्रसाद पन्थ	सचिव	धवल पुस्तकालय, पाल्पा	९८४७०२८०४९
२९	श्री उपेन्द्र नेपाल	सदस्य	धवल पुस्तकालय, पाल्पा	९८४७०२९८४३
३०	श्री कमलबहादुर खत्री	पाल्पा प्रतिनिधि 'हाम्रो पुरुषार्थ'	किरण पुस्तकालय	९८४७३०८९०८
३१	श्री शिवराज पन्थी	पत्रकार	नयाँयुग राष्ट्रिय दैनिक	९८४७८१९९३६
३२	श्री रामप्रसाद सापकोटा	कोषाध्यक्ष	भुवानी सामुदायिक पुस्तकालय, चितवन	९८५५०६६६३३
३३	श्री लेखबहादुर टण्डन	अध्यक्ष	मनकामना सामुदायिक पुस्तकालय, पाणिनि-५, अर्घाखाँची	९८४७१६७०४५
३४	श्री खगेन्द्र न्यौपाने	अध्यक्ष	सामुदायिक पुस्तकालय तथा स्रोतकेन्द्र पाणिनि-७, अर्घाखाँची	९८५११९८८४३
३५	श्री नारायणप्रसाद पौडेल	अध्यक्ष	किमडाँडा सामुदायिक पुस्तकालय, अर्घाखाँची	९८५७०२८८९६
३६	श्री कमलप्रसाद पराजुली	उपाध्यक्ष	किमडाँडा सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, अर्घाखाँची	९८५७०६३०२४

सि. नं.	नाम, थर	पद	प्रतिनिधित्व भएको पुस्तकालय, निकाय	सम्पर्क नं.
३७	श्री गोपाल भुसाल	सदस्य	किमडाँडा सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, अर्घाखाँची	९८५७०६३०२४
३८	श्री शंकरप्रसाद भुसाल	कोषाध्यक्ष	मोती सामुदायिक पुस्तकालय, बाङ्ला, अर्घाखाँची	९८४७१५७३४९
३९	श्री कमलप्रसाद भट्टराई	अध्यक्ष	मोती सामुदायिक पुस्तकालय, बाङ्ला, अर्घाखाँची	९८६९४१२५९५
४०	श्री बुद्धिराम गैरे	अध्यक्ष	अर्घाँखाँची फाउण्डेशन, भु.न.पा., नुवाकोट, अर्घाखाँची	९८४७१०७४४५
४१	श्री होमलाल शर्मा	सदस्य	सुनगाभा सामुदायिक सिकाइकेन्द्र, रुकुमपूर्व	९८६८९४५६९८
४२	श्री टोपबहादुर ओली	सदस्य	रुक्मिणी पुस्तकालय, रुकुमपूर्व	९८४१२९६६२५
४३	श्री दुर्गाबहादुर कुँवर क्षत्री	उपाध्यक्ष	नवज्योति सामुदायिक पुस्तकालय, प्यूठान	९८०९५६३८७१
४४	श्री टोपाराम आचार्य	सचिव	नवज्योति सामुदायिक पुस्तकालय, प्यूठान	९८४७८२१२६६
४५	श्री ओम के.सी.	कोषाध्यक्ष	जलजला साझा पुस्तकालय, रोल्पा	९८४७८६४२०३
४६	श्री गिरिराज भट्ट	अध्यक्ष	देउखुरी सामुदायिक पुस्तकालय तथा स्रोतकेन्द्र, दाङ	९८५७८४०८८६
४७	श्री हरि पोखरेल	संस्थापक अध्यक्ष	देउखुरी सामुदायिक पुस्तकालय तथा स्रोतकेन्द्र, दाङ	९८५७८२१९४७
४८	श्री पद्मप्रसाद शर्मा	सदस्य	सर्वोदय पुस्तकालय, दाङ	९८५७८३२८२२
४९	श्री नवीन अधिकारी	अध्यक्ष	त्रिभुवन सामुदायिक पुस्तकालय तथा स्रोतकेन्द्र, बाँसगढी न.पा.-८, बर्दिया	९८४८०१७१२

सि. नं.	नाम, थर	पद	प्रतिनिधित्व भएको पुस्तकालय, निकाय	सम्पर्क नं.
५०	श्री सुशील चौधरी	सदस्य	कालिका सामुदायिक पुस्तकालय, बढैयाताल, बर्दिया	९८४८०८१७२२
५१	श्री शंकर गौतम	संस्थापक अध्यक्ष	जानकी साहित्य प्रतिष्ठान	९८५७०६१७४४
५२	श्री सरस्वती भण्डारी	शिक्षक	रेसुङ्गा माध्यमिक विद्यालय	९८४७१०५७४९
५३	प्रेम पन्थी	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	९८४७१८४३३३
५४	प्रेम सुनार	पत्रकार	रेसुङ्गा टेलिभिजन	९८५७०६१५३०
५५	दुर्गाप्रसाद पाण्डे	अध्यक्ष	गुल्मी उद्योग वाणिज्य संघ	९८५७०२५१६७
५६	विवेक पन्थी	शिक्षक	अर्जुन आवासीय माध्यमिक विद्यालय	९८६७१९५१४०
५७	नवराज भुसाल	सभापति	नेपाल पत्रकार महासंघ, गुल्मी	९८५७०६४८३३
५८	चन्द्रकान्त पन्थी	सहप्राध्यापक	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस	९७४७००६८१५
५९	सुरेशचन्द्र भुसाल	अध्यक्ष	रेसुङ्गा संरक्षण समिति	९८५७०६४०३५
६०	ढुण्डिराज पोखरेल	उपप्राध्यापक	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस	९८४७१०५५६६
६१	गुणानिधि शर्मा	सभापति	नेपाल नागरिक समाज, गुल्मी	९८५७०६४६४१
६२	केशरबहादुर थापा	प्रधानाध्यापक	महेन्द्र नमूना माध्यमिक विद्यालय	९८५७०२२६७२
६३	ताराप्रसाद भुसाल	सचिव	नेपाल पत्रकार महासंघ, गुल्मी	९८५७०२८४९५
६४	जनार्दन घिमिरे	प्रतिनिधि	एभिन्यूज खबर	९८५७०२८४९५
६५	हरिबहादुर के.सी.	क्याम्पसप्रमुख	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस	९८५७०६७१४५
६६	लोकनाथ गौतम	लाइब्रेरियन	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, पुस्तकालय	९८४४७८४९४९
६७	जगन्नाथ गौतम	सभापति	नेपाल क्षयरोग निवारण संस्था	९८५७०६१६६१

सञ्चालक, आयोजक तथा जिल्लाभित्रबाट उपस्थित महानुभावहरूको विवरण

सि.नं.	नाम, थर	पद	आबद्ध संस्था	सम्पर्क नं.
१	श्री शशि पन्थी	उपाध्यक्ष	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८५११४८८०७
२	श्री दीन पन्थी	सचिव	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८४७५०६२८८
३	श्री चनकबहादुर कुँवर	कोषाध्यक्ष	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८४७१०६६६४
४	श्री गोपाल पन्थी	सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८५७०६४७४६
५	श्री ध्रुवराज पन्थी	संरक्षक सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८५७०६४९३३
६	श्री रामचन्द्र पन्थी	संरक्षक सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८४७१०५६२०
७	श्री राधा पन्थी	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी तथा अध्यक्ष रेसुङ्गा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, गुल्मी	९८४७१८५६५२
८	श्री यज्ञश्वर पन्थी	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८५७०६१७५६
९	श्री नमोनारायण पन्थी	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८४७३५८७१५
१०	श्री तिलकराम पन्थी	आजीवन सदस्य 'हाम्रो पुरुषार्थ'	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८५७०६७४३५
११	श्री रामप्रसाद खनाल	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८५७०६४५९६
१२	श्री अशोक पाण्डेय	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८६९१३९५५५
१३	श्री गणेश श्रेष्ठ	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८४६१०८६७१
१४	श्री जयप्रकाश श्रेष्ठ	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	०७९-५२००६७
१५	श्री विष्णुप्रसाद खनाल	ग्रन्थपाल	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	०७९५२०२८७

सि.नं.	नाम, थर	पद	आबद्ध संस्था	सम्पर्क नं.
१६	श्री ज्ञानराज मरासिनी	स.ग्रन्थपाल	किरण पुस्तकालय, गुल्मी	९८४७१८५१९५
१७	श्री विष्णुकान्त पन्थी	उप-प्राध्यापक	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, गुल्मी	९८६७७२९९८८
१८	श्री ताराप्रसाद पाण्डे	समाजसेवी	रेसुङ्गा न.पा.-१, तम्घास, गुल्मी	५२०२१३
१९	श्री हरिप्रसाद पन्थी	शिक्षक	भगवती मा.वि., सिमीचौर, गुल्मी	९८४७१०६६८१
२०	श्री अशोक गैरे	कम्प्युटर शिक्षक	साइबर वर्ल्ड कम्प्युटर, तम्घास, गुल्मी	९८४७१०५३५६
२१	श्री बोमबहादुर अर्याल	आजीवन सदस्य, हाम्रो पुरुषार्थ	रेसुङ्गा न.पा.-१, गुल्मी	९८५१२०११२२
२२	श्री केशव पोखरेल	आजीवन सदस्य, हाम्रो पुरुषार्थ	रेसुङ्गा न.पा.-८, गुल्मी	
२३	श्री कृष्णप्रसाद अर्याल	आजीवन सदस्य, हाम्रो पुरुषार्थ	रेसुङ्गा न.पा., गुल्मी	९८४७१०६९२८
२४	श्री विक्रम पन्थी	विद्यार्थी	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, गुल्मी	९८६७२३८४०३
२५	श्री मनोज अर्याल		इस्मा गा.पा., गुल्मी	९८६७७१२६००
२६	श्री सन्तोष गैरे		इस्मा गा.पा., गुल्मी	९८६०२७८८२१
२७	श्री प्रितम बस्नेत		रेसुङ्गा न.पा.-१०, गुल्मी	९८४४७९०६१५
२८	श्री विष्णुकाला मगर		रुरु गा.पा.-६, गुल्मी	९८४४७७०२५६
२९	श्री हिमाल आचार्य		रेसुङ्गा न.पा.-३, गुल्मी	९८६७१४३९८३
३०	श्री चन्द्रबहादुर टण्डन	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय, रेसुङ्गा न.पा.-८, गुल्मी	९८४१९०१३०९
३१	श्री चमेली के.सी.	स्वास्थ्यकर्मी	रेसुङ्गा न.पा.-२, गुल्मी	९८६७३२९०३०

सि.नं.	नाम, थर	पद	आबद्ध संस्था	सम्पर्क नं.
३२	श्री शारदा पन्थी खनाल		रेसुङ्गा न.पा.-१, गुल्मी	
३३	श्री माधवी बस्नेत थापा	शिक्षक	सिद्धबाबा माध्यमिक विद्यालय, रेसुङ्गा न.पा.-२, गुल्मी	९८४७१०५२२५
३४	श्री प्रितमराज श्रेष्ठ		रुरु गा.पा.-३, गुल्मी	९८६७०२८५६५
३५	थमन के.सी.	वडा अध्यक्ष	रेसुङ्गा न.पा.-३, गुल्मी	९८५७०६४०५०
३६	गोपालप्रसाद पाण्डेय	उप-प्राध्यापक	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, गुल्मी	९८५७०६१९०८
३७	माधव ज्ञवाली	उपाध्यक्ष	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, गुल्मी	९८४७०७२१३२
३८	कृष्णप्रसाद भण्डारी	पूर्व अध्यक्ष	गुल्मी उद्योग वाणिज्य संघ	९८५७०२७७६८
३९	हेमराज मरासिनी	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	९८४७१०६३१८
४०	तुलाराम पाण्डे	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	
४१	कमलप्रसाद शर्मा	उप-प्राध्यापक	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, गुल्मी	९८४७३१०५७०
४२	शिवलाल खनाल	उप-प्राध्यापक	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, गुल्मी	९८४७१०४८६८
४३	द्रोण पन्थी	शिक्षाप्रेमी	तम्घास, गुल्मी	९८४७२३१९३१
४४	मुकुन्दहरि गौतम	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	९७४७००७६६७
४५	केशव पाण्डे	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	
४६	घनश्याम सुस्मित	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	
४७	नन्दराम पाण्डे	आजीवन सदस्य	किरण पुस्तकालय	
४८	अशोक पाण्डे	फोटोग्राफर	रेसुङ्गा न.पा.-८, तम्घास, गुल्मी	

◆◆◆

समय खेर नफालौं, पुस्तकालयमा गई पुस्तक, पत्र-पत्रिका पढ्ने बानी बसालौं ।

पुस्तकालय सम्मेलनमा सहभागिता

✍ ;lgtf ;b 7s'/L
नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय
हरिहरभवन, ललितपुर

किरण पुस्तकालयको परिचय : रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका पूर्व क्याम्पसप्रमुख शशि पन्थीको विशेष पहल र अगुवाइमा वि.सं. २०२५ साल कार्तिक २० गते किरण पुस्तकालयको विधिवत् स्थापना भएको हो । प्रसिद्ध तपोभूमि रेसुङ्गाको काखैमा अवस्थित गुल्मीको सदरमुकाम तम्घासमा रहेको यस पुस्तकालयको आफ्नै भवन र जमीन रहेको छ ।

पुस्तकालय सम्मेलनबारे : किरण पुस्तकालयको आयोजनामा ५ नं.प्रदेशस्तरीय बृहत् पुस्तकालय सम्मेलन २०७५भदौ २४ गते गुल्मीको तम्घासमा सम्पन्न भयो । किरण पुस्तकालय स्थापनाको ५० वर्ष पुगेको अवसरमा आयोजित सम्मेलनमा ५ नम्बर प्रदेशसहित राजधानीबाट पुस्तकालय क्षेत्रका महानुभावहरूको उल्लेख्य सहभागिता रहेको थियो । प्रमुख वक्ताका भनाइहरू यस्ता थिए :-

कमलराज श्रेष्ठ, प्रमुख अतिथि, सांसद : पानसमा बत्ती बालेर सम्मेलनको उद्घाटन गर्नुभयो । तीनै तह(संघ, प्रदेश र स्थानीय)मा पुस्तकालय अपरिहार्य रहेको छ । आगामी बजेट तथा कार्यक्रमदेखि सालबसाली पुस्तकालय शीर्षकमा बजेट छुट्याउने व्यवस्थाका लागि पहल गर्नेछु । संसद्मा टेबुल ठोक्नेछु । मान्छेहरू फेसबुक, युट्युव पढ्छन् तर पुस्तक पढ्दैनन् । पठन संस्कृतिको विकास गर्न ठूलो चुनौती छ । आधुनिक खालको पुस्तकालयतर्फ सोच्नुपर्ने बेला भइसक्यो । किरण पुस्तकालयलाई यो स्थानसम्म ल्याउन योगदान दिने आदरणीय व्यक्तित्वहरू समाजका सम्माननीय व्यक्ति हुनुहुन्छ ।

खड्कबहादुर के.सी., सांसद : यो अवस्थामा आइपुग्दा कति उतार चढाव आए होलान् ? मान्छे जन्मन्छ, मर्छ तर समाजमा असल छाप छोड्न सक्यो भने मात्रै मान्छे स्मरणीय हुन्छ । जुन काम शशी पन्थी, दीनपन्थी सरहरूले गर्नुभएको छ ।

दिनेश पन्थी, सांसद : राम्रो कामको शुरुवात भएको छ भन्दै सम्मेलनको सफलताको कामना गर्नुभएको थियो ।

डा. तुलसी भट्टराई अध्यक्ष, डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी पुस्तकालय : इतिहास, संस्कृतिलाई जीवन्त बनाउने पुस्तकालय स्थापना जस्तो पुण्य कार्यका लागि १७ र्षको उमेरमै शशि पन्थी सरले युवाहरू बटुलेर स्वर्ण उत्सवसम्म ल्याइपुर्‍याउनुभयो। उहाँको योगदानको जति प्रशंसा गरे पनि कमै हुन्छ । पुस्तकालयसँगै 'हाम्रो पुरुषार्थ' पत्रिकाले स्वर्णमहोत्सव मनाउने बेला आउँदैछ । एउटा उदाहरण भन्दछु–संसद सचिवालयमा पुस्तकालय छ । ६०१ सांसद हुँदाको अवधिमा १३ जना सांसदले मात्रै पुस्तकालय प्रवेश गरेको रेकर्ड छ । अनि कसरी हुन्छ पुस्तकालयको विकास ?

इन्दिरा दली, विज्ञ : प्रदेशस्तरमा यसप्रकारको सम्मेलन आयोजना हुनुले खुशी तुल्याएको छ। पठन संस्कृतिको विकासका लागि स्थानीय स्तरमा पुस्तकालय स्थापनामा लगानी गर्न कन्जुस्याइँ गर्नु हुँदैन । बालबालिकाको उचित शिक्षातर्फ ध्यान दिनुपर्दछ ।

यादवचन्द्र निरौला, उपसचिव, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय : पुस्तकालय नभएसम्म समाज सुदृढ हुनसक्दैन, सार्वजनिक पुस्तकालय जनताको मुख्य केन्द्र भएकोले पुस्तकालयमा लगानी गर्न जनप्रतिनिधिले पहल गर्नैपर्छ, यस सम्बन्धमा आवश्यक कानुन तथा नीति तर्जुमा हुनुपर्छ ।

यदुनाथ पौडेल, प्रमुख जिल्ला अधिकारी : आयोजकप्रति आभारी छु । यसप्रकारको पुनीत कार्यको लागि मेरो तर्फबाट सदैव सहयोग रहनेछ ।

केशव आचार्य, अध्यक्ष, नेपाल सामुदायिक पुस्तकालय संघ : पठन संस्कृतिको अभाव छ, पुस्तकालयमा पाठकको आगमनमा कमी भएको छ । पुस्तकालयलाई आधुनिक बनाउने र पढ्ने संस्कृतिको विकास गर्नु जरुरी छ । चाडपर्व तथा विविध अवसरहरूमा पुस्तकको आदान–प्रदान गरेर पठन संस्कृतिको विकास गर्न सकिन्छ ।

सीताराम भट्टराई : दिवगंत साहित्यकार जानकी ज्ञवाली (२०७३ मंसिर १२ गते निधन) स्मरणीय व्यक्तित्व हुनुहुन्छ । ३९ वर्षको उमेरमा देहत्याग गर्नुभएकी साहित्यकार जानकीको सम्झनामा उहाँका पति शंकर गौतमले जानकी ज्ञवाली साहित्य प्रतिष्ठान

स्थापित गर्नुभएको छ । प्रतिष्ठानले यसै वर्षदेखि जानकी साहित्य पुरस्कार वितरण गर्ने निर्णय गरेको छ । जसअनुसार पूर्व प्रशासक, जनप्रतिनिधि एवं साहित्यकार सूर्यबहादुर सेन (सूब सेन) लाई प्रदान गरिँदैछ ।

दीन पन्थी, साहित्यकार : सूब सेन समाजका नक्षत्र हुनुहुन्छ । साहित्यका माध्यमबाट समाजलाई जागृत गर्न उहाँका ४५ वटा पुस्तकहरू प्रकाशित हुनुको साथै देशभक्तिपूर्ण फुटकर कविता, लेखहरू थुप्रै प्रकाशित भएका छन् ।

सूर्यबहादुर सेन, साहित्यकार : शशि पन्थीज्यूको योगदानले पुस्तकालयले स्वर्ण उत्सव मनाउन पाएको छ, यस पुस्तकालयले अर्घाखाँचीबासीलाई समेत सेवा दिइरहेको छ । म कुनै राजनीतिक दलप्रति आबद्ध छैन तर पनि बी.पी. कोइरालाको योगदान अतुलनीय रहेको कुरा जाहेर गर्दछु । युवाकवि मोतीराम भट्टले ३० वर्षको उमेरमा साहित्यमा पुऱ्याएको योगदान पनि कम छैन । मोतीराम कवि मात्र थिएनन् पत्रकार पनि थिए । नेपाली भाषाको पहिलो गोर्खा भारत जीवन पत्रिका उनकै सम्पादनमा प्रकाशित भएको थियो । आदिकवि भानुभक्त आचार्यलाई चर्चाको शिखरमा पुऱ्याउने उनी नै थिए । माध्यमिक कालमा अंग्रेजी, हिन्दी र फारसीका जानकार उनले गजल, गीत, कविता प्रशस्तै लेखे । त्यस्तै, दिवगंत गुल्मेली चेली जानकीको नाममा पुरस्कार प्राप्त गर्दै गर्दा उहाँका पति शंकर गौतमले चालेको कदम सराहनीय छ । पुस्तकालय नजाने र घरमा पुस्तक नहुने व्यक्ति नाकाम हुन्छ भन्ने मेरो ठम्याइ छ ।

त्यसैगरी डा. वासुदेव त्रिपाठीको खण्डकाव्यकारिता विषयमा गुल्मीबाट हालै विद्यावारिधि गर्नुभएका कृष्णप्रसाद भण्डारीलाई समेत सो अवसरमा सम्मान गरियो । किरण पुस्तकालयका अध्यक्ष नरप्रसाद श्रेष्ठको अध्यक्षतामा सम्पन्न समारोहमा सूर्यबहादुर सेनद्वारा लिखित **'मातृभूमिलाई दण्डवत् सेवा'** नामक पुस्तक समाजसेवी शशि पन्थीले विमोचन गर्नुभएको थियो । उद्घाटन सत्रमा बोल्दै किरण पुस्तकालयका संस्थापक तथा रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका पूर्व प्रमुख शशि पन्थीले पुस्तकबाट ज्ञान–विज्ञान तथा विगत र वर्तमानको जानकारी प्राप्त हुने भएकोले पुस्तकालय जाने र पुस्तक पढ्ने बानीको विकासमा जोड दिनुभयो ।

१५३ औं मोतीजयन्ती, १०५ औं बी.पी.जयन्ती, बुबाको मुख हेर्ने दिन कुशे औंशीसमेत संयोगले एकै दिन परेको थियो । सो अवसरमा कविता वाचन प्रतियोगिता, तीज गीत,

नृत्य प्रस्तुत गरिएको थियो । समारोहमा क्याम्पसप्रमुख हरिबहादुर के.सी., पत्रकार महासंघ गुल्मी शाखाका नवराज भुसाल, नगरप्रमुख डिल्लीराज भुसाल, साहित्यकार सुधा भट्टराईलगायत उक्त प्रदेशका अर्घाखाँची, कपिलवस्तु, पाल्पा, रूपन्देही, बर्दिया, रुकुमपूर्व, प्यूठान, रोल्पा, नवलपरासीपश्चिम, चितवनलगायतका जिल्लाबाट पुस्तकालय क्षेत्रमा कार्यरत महानुभावहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

उद्घाटन सत्रपछि जिल्ला समन्वय समितिको हलमा आयोजित कार्यक्रममा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका पुस्तकालय समन्वय महाशाखा प्रमुख यादवचन्द्र निरौला, सामुदायिक पुस्तकालय संघका अध्यक्ष केशव आचार्य, शहीद स्मृति पुस्तकालयका अध्यक्ष वनमाली निराकारलगायतका व्यक्तित्वहरूको कार्यपत्रको प्रस्तुति रहेको थियो ।

राजधानीलगायत विभिन्न जिल्लाबाट पाल्नुभएका प्रतिनिधि, अतिथिहरूलाई सम्मेलनको अवधिभर गास, बासको उचित प्रबन्ध गर्नुको साथै आयोजकले २०७५ भदौ २५ गते सोमबार तपोभूमि रेसुङ्गाको दर्शनको व्यवस्थासमेत मिलाउनुभएको थियो । यात्राको क्रममा बाटोमा केही अवरोध भए पनि समग्रमा यात्रा सुखद रहेको थियो ।

पवित्र तपोभूमि रेसुङ्गाबारे संक्षिप्त जानकारी : रेसुङ्गाधाम गुल्मी जिल्लाको प्रसिद्ध धार्मिक स्थल हो, जहाँ प्राचीनकालमा विभाण्डक मुनिका छोरा ऋष्यशृङ्ग ऋषिले तपस्या गरेका थिए । यहाँ अनेक नामका ऋषि, महर्षिहरू आई तपस्या गरी सिद्धि प्राप्त गरेको कुरा शास्त्रहरूमा पाइन्छ । तपोभूमि रेसुङ्गामा सन्त शशिधर, महाप्रभु लक्ष्मीनारायण, स्वामी यदुकानन्द, बालकृष्ण, ठाकुरप्रसाद, कमलापतिले समेत तपस्या गरेको, पण्डित नारायणप्रसाद पोखरेलले महाभागवत लगाउनुभएको र २०४२ सालमा योगी नरहरिनाथले कोटि होम आयोजना गर्नुभएको थियो । अहिले तम्घासबाट ७ कि.मि. कच्ची मोटरबाटो र करिब २ कि.मि. उकालो चढेपछि रेसुङ्गाको यज्ञशाला मन्दिर तथा भ्यू टावरसम्म पुग्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा सो कार्यक्रम व्यवस्थित एवं सभ्य र भव्य रूपले संचालन गर्ने र राजधानी लगायत ५ नं. प्रदेशस्तरीय पुस्तकालयहरूबाट पाल्नुभएका सम्पूर्ण सहभागीहरूलाई विना कुनै झन्झट गास,बास, आवासको पनि उचित प्रबन्ध मिलाई व्यवस्थापन गर्नुहुने किरण पुस्तकालयका उपाध्यक्ष शशि पन्थीज्यूलगायत सम्पूर्ण किरण पुस्तकालय परिवारलाई हार्दिक धन्यवाद । साथै आगामी दिनहरूमा पनि सबै पुस्तकालयहरूले यस्ता प्रकारका कार्यक्रमहरूको आयोजना गरी एकआपसमा हातेमालो गर्दै पुस्तकालयको बृहत्तर विकास र समृद्धिमा सबैको पहुँच पुर्‍याई पठन संस्कृतिको विकास गर्नु अपरिहार्य छ ।

◆◆◆

५ नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलन

नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, पुस्तकालय समन्वय शाखाको आयोजनामा २०७४ साल कात्तिक १२ र १३ गते काठमाडौंमा भएको सर्वाजनिक पुस्तकालय तथा सामुदायिक पुस्तकालयसम्बन्धी दुई दिने राष्ट्रिय सम्मेलनमा किरण पुस्तकालय, गुल्मीको पनि सहभागिता थियो । २०७५ सालमा पुस्तकालय समन्वय शाखाबाट २०० पृष्ठभन्दा ठूलो आकारमा सम्मेलन–पत्र प्रकाशित गरिएको छ । यसमा सम्मेलनको कार्यक्रम, शुभकामना मन्तव्य, सम्मेलनबाट पारित घोषणापत्र, उद्घाटन र विसर्जन समारोहका विस्तृत विवरण, सेसन चेयरकर्ताहिरूको मन्तव्य, लेखरचना, सफलताका कथा, परिशिष्ट, सम्मेलनका सहभागीहरूको विवरण र सम्मेलनका झलकहरू चित्रमा पनि प्रस्तुत गरिएको छ । पुस्तकालय समन्वय शाखाले गरेको यो एउटा महत्त्वपूर्ण कार्य थियो । यस्ता कार्यक्रमहरू निरन्तर गरी पुस्तकालयहरूको विकासमा सरकारको नीति नियम निर्माण गर्न र कार्यान्वयन गराउन हामी सबैले सामूहिक प्रयत्न गर्नुपर्छ भन्ने हाम्रो मान्यता छ ।

सार्वजनिक तथा सामुदायिक पुस्तकालयहरूको यस राष्ट्रिय सम्मेलनले १९ बुँदे घोषणा–पत्र पारित गरी प्रत्येक वर्ष संघ र प्रदेशहरूमा पुस्तकालयहरूको सम्मेलन गर्नुपर्ने माग पनि गरेको थियो । सम्मेलनले सार्वजनिक पुस्तकालयहरूको संस्थागत विकासको कार्यका लागि उच्च प्राथिमकता दिई आवश्यक कानून बनाई बजेट विनियोजन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार समक्ष माग गरेको थियो ।

सम्मेलन भएको एक वर्ष पुग्ने बेलासम्म ती मागहरूबारे कार्यान्वयन गर्ने र गराउनेतर्फ सरकारका कुनै निकाय क्रियाशील भएको देख्न पाइएको छैन । मन्त्रालयले सम्मेलन गर्ने, मन्त्री र सचिवहरूले भाषणबाट त्यसको आवश्यकता दर्शाउने र कार्यान्वयनमा कुनै परिणाम नआउने परिपाटीबाट हाम्रो मुलुक र पुस्तकालयहरूको विकास कसरी होला ? सबैले सोंच्नुपर्ने हुन्छ ।

राष्ट्रिय सम्मेलनबाट पारित एउटा प्रस्तावमा प्रदेश सम्मेलनको पनि माग गरिएको र सो सम्मेलन गराउन कुनै प्रदेश सरकारले चासो नदेखाएको हुनाले किरण पुस्तकालयले आफ्नो स्वर्णजयन्ती वर्षको सन्दर्भ पारेर २०७५ भाद्र २४ गते युवक कवि मोतीराम भट्टको जन्मजयन्तीको अवसरमा ५ नम्बर प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनको आयोजना गरेको थियो । यस सम्मेलनको विस्तृत विवरण 'हाम्रो पुरुषार्थ'को यसै सम्पूर्णाङ्क ७९ बाट सबैलाई विदित हुने नै छ । सम्मेलनले पारित गरेका ७ बुँदे तम्घास घोषणा–पत्र र मागलाई संघीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट यथाशीघ्र कार्यान्वयन गर्न गराउनका लागि हामी हार्दिक अनुरोध गर्दछौं ।

– ***सचिव***

◆◆◆

लक्ष्मीस्मृति पुस्तकालय, राङ्खोला, स्याङ्जा

पुस्तकालय ज्ञान आर्जन गर्ने थलो हो । ज्ञान–विज्ञानको तृष्णा मेट्न पुस्तकालय आवश्यक पर्छ। यही यथार्थलाई आत्मसात् गर्दै भाषा–साहित्य–कला र संस्कृतिप्रेमीहरूले पुस्तकालयको स्थापना गर्दा जेल बस्ने र नगद जरिवाना तिर्न बाध्य भएका थिए । त्यसरी दण्डित हुनेहरूमा नेपाली भाषा साहित्यका महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा पनि हुनुहुन्थ्यो। त्यो घटनालाई नेपालको इतिहासमा ‘लाइब्रेरी काण्ड’ को रूपमा राखिएको छ । नेपालमा वि.सं. १९०३ देखि २००७ सम्म लेख्ने पढ्ने स्वतन्त्रता थिएन । कला सिर्जनाको स्वतन्त्रता पनि थिएन । मूर्ति बनाउने, चित्र बनाउनेहरूका हात काटिन्थे । साहित्य सर्जकहरूलाई यातना दिएर मर्न बाध्य पारिन्थ्यो। लिच्छविकाल र मल्लकालमा सृजित कलाको भण्डार आज विश्व सम्पदा मानिन्छन् तर राणाकाल उल्टै उल्टो काल बन्यो ।

२००७ सालमा राणाशासनको अन्त्य भयो र प्रजातन्त्रको अभ्युदय भयो। केही हदसम्म जनताले मौलिक हकहरूको उपभोग गर्न पाए । २०१५ सालको आम निर्वाचनमा मताधिकारको प्रयोग गर्न पाए। जननिर्वाचित सरकार बन्यो तर काम गर्न पाएन । २०१७ साल पौष १ गते राजा महेन्द्रको असंवैधानिक कदमले देशलाई तीस वर्ष पछि धकेल्यो । संसद्को विघटन गरियो । जन निर्वाचित सरकार भङ्ग भयो । प्रधानमन्त्री बी.पी. कोइरालालगायत सबै मन्त्रीहरू गिरफ्तारीमा परे, सांसदहरू पनि थुनिए, कोही भागेर स्वनिर्वासनमा गए। त्यही नै बेला बनारसमा पढ्न गएका स्याङ्जाली युवाद्वय शिवकुमार अधिकारी र विश्वप्रेम अधिकारीले “लक्ष्मी पुस्तकालय पश्चिम ४ नम्बर, सतौं, राङ्खोला” अङ्कित रबरको छाप बनाई पुस्तक सङ्कलन गर्न थाले। २०१७ बाट २०१९ सालसम्म पुस्तक सङ्कलन भइरहे। परीक्षा दिएर फर्कने क्रममा प्रत्येक वर्ष पुस्तक ओसार्ने काम पनि भयो ।

२०२० सालमा कच्ची घरको भुइँतलाको कोठा मासिक १० रूपैयाँमा भाडामा लिएर विधिवत् उद्घाटन गरी सञ्चालनमा ल्याइयो। उद्घाटन गर्ने व्याक्ति थिए स्याङ्जा जिल्लाका तत्कालीन बडाहाकिम श्री नन्दबहादुर मल्ल। उद्घाटन मन्तव्य दिने क्रममा बडाहाकिम मल्लले एकवर्ष गोरखापत्र दैनिक आफ्ना तर्फबाट निःशुल्क दिने उद्घोष गरे। लिन उनकै कार्यालयमा जानुपर्थ्यो। केही महिनापछि नै उनी गण्डकी अञ्चलकै अञ्चलाधीश भएर पोखरा गएपछि ‘गोरखापत्र’ बन्द भयो। त्यति नै बेला निर्माणाधीन सुनौली पोखरा मोटरबाटो (अहिले सिद्धार्थ राजमार्ग) को जैसीडाँडा (बरजा खण्ड)को टेन्डर भयो । टेन्डरवालाको निर्माण सामग्री गैटी, बेल्चा, साबल, टोकरी आदि

राख्ने ठाउँ चाहियो । त्यही पुस्तकालय भएको ठाँउलाई मासिक रु. २५।- दिएर खोसिएपछि पुस्तक बोकेर घर ल्याइए । त्यतिबेलासम्म नेपाली, संस्कृत, अंग्रेजी र हिन्दीका गरी करीब ४०० पुस्तक र केही साहित्यिक पत्रिका (रचना, मधुपर्क, कल्पना, कविता आदि) पनि थिए। बनारसबाट प्रकाशित सन्देश, बिहानीपख, उजेली, विश्वशिखा, रवि, कोशीको लहर, भानूदय, कल्याणी र युगभाषा आदि पनि थिए।

२०३१ साल साउन ३ गते बनारसबाट केही साथीहरूले ९ बटा ग्रिनेट, ३० राउण्ड मार्कश्री राइफलका गोली र एउटा मेड इन बेल्जीयम पिस्तोल लिएर राङ्खोला उत्रे। साउन चार गतेबाट धरपकड सुरु भयो। कृष्णकुमार अधिकारी, शिवकुमार अधिकारी, विश्वप्रेम अधिकारी र रामकृष्ण अधिकारीको भागाभाग भयो र हतियार सबै बरामत भए। यो घटना 'स्याङ्जा बमकाण्ड' को रूपमा चर्चित रह्यो।

दुईवटा दाइ र एउटा भइ भागेर बनारस पुगे भने विश्वप्रेम अधिकारी गिरफ्तारीमा परे । अवैध हातहतियार र राजकाजको मुद्दा चल्यो । घर खानतलासी भयो । भाग्नेहरूको तायदात सर्वस्व गर्न चलअचलको लागत (मुचुल्का) भयो । पुस्तक र बनारसबाट प्रकाशित पत्रिकाहरू प्रशासनमा दाखिला भए । पुलिस, प्रशासन र मण्डलेहरूको राजकाज चल्यो। पुस्तकालय भाँडमा गयो।

२०३५ सालको विद्यार्थी आन्दोलन, २०३६ सालको जनआन्दोलन र २०३७ सालको जनमतसंग्रहपछि अधिकारी बन्धुहरू निर्वासन र जेलबाट फर्के। राजनीतिक परिवर्तन केही भएन । फेरि २०४६ सालमा आन्दोलन भयो, पञ्चायत ढल्यो, पार्टीमाथिको प्रतिबन्ध हट्यो, चुनाव भयो, परिवर्तन आयो। यसैबेला राङ्खोला स्थित चक्रकमला प्रा.वि.मा प्र.अ. भएर रामकृष्ण आएपछि ब्रिटिस सेनाबाट निवृत्त दुई जना लाहुरे भाइहरू मनबहादुर गुरुङ् र बिलबहादुर गुरुङ्ले हङ्कङबाट पुस्तकालय निर्माणका लागि ६२,०००।- चन्दा उठाएर पठाएपछि त्यही चक्रकमला प्रा.वि.को पुरानो घडेरी, जो सडक-सीमाभित्र पर्थ्यो त्यहीँ भवन बन्यो। भवन तयार गर्न लामो समय लाग्यो र पनि पक्की भवन बन्यो। २०४९ सालमा शिवकुमार जि.वि.स. स्याङ्जाको सभापति भएर पाँच वर्ष बिताए । त्यतिखेर आर्थिक सहयोगका लागि प्रयत्नशील रहेकाले निर्माण कार्य सम्पन्न भएर पुस्तकालय सञ्चालन भने भएन। २०५७ सालमा शिवकुमार अधिकारीको नै सल्लाहमा दुर्गबहादुर शाहको संयोजनकारी भूमिकामा स्थानीय समाजसेवी, बुद्धिजीवी र व्यापारीको भेलाले शिवकुमार अधिकारीकै अध्यक्षतामा पुस्तकालय सञ्चालक समितिको गठन भयो। २०५७ साल चैत्र २५ गते यसै समितिले पुरानो "लक्ष्मी पुस्तकालय प.४ नं. सतौं राङ्खोला, लक्ष्मी स्मृति पुस्तकालय पु.ब.न.पा. १२" नामकरण गरी सञ्चालन गर्‍यो ।त्यो समितिमा निम्न व्यक्तिहरू थिए -

अध्यक्ष : शिवकुमार अधिकारी
उपाध्यक्ष : दुर्गबहादुर शाह
सचिव : काजीमान श्रेष्ठ
कोषध्यक्ष : जीवन थापा
सदस्यहरू : विश्वप्रेम अधिकारी, लीलाबहादुर श्रेष्ठ, सु. गंगाराज श्रेष्ठ, किशोर कुमार श्रेष्ठ, निर्मलकुमार श्रेष्ठ (गणेश), केशवलाल श्रेष्ठ र इ.पदमनारायण श्रेष्ठ

पछिका दिनहरूमा समितिमा नयाँ युवाहरू पनि थपिदै गए । हालमा दुर्गबहादुर शाह कार्यवाहक अध्यक्ष छन् । सांगठनिक स्वरूप निम्नानुसार छ :

का.वा.अध्यक्ष: दुर्गबहादुर शाह
सचिव : काजीमान श्रेष्ठ
कोषध्यक्ष : अग्निप्रसाद पौडेल
सदस्यहरू : विश्वप्रेम अधिकारी, लीलाबहादुर श्रेष्ठ, किशोरकुमार श्रेष्ठ, निर्मलकुमार श्रेष्ठ (गणेश), कृष्णप्रसाद पौडेल, भीमसेन पौडेल र सुरजकुमार अधिकारी

हाल यस पुस्तकालयमा एक जना कर्मचारी (लाइब्रेरियन) सन्तोषी शाहसेवारत छन् । सार्वजनिक बिदाबाहेकका दिनहरूमा बिहान १० बजेबाट चार बजेसम्म पुस्तकालय खुला रहन्छ । गोरखापत्र, कान्तिपुर, नागरिक, काठमाडौं पोष्ट (समाचारपत्र), नेपाल, हिमाल, र नारी पत्रिका, रजस्थल, ज्यागदीखोलाको तरङ्ग र हाम्रो पुरुषार्थ जस्ता त्रैमासिक र कान्तिपुरको सहप्रकाशन साप्ताहिक नियमित पढ्न पाइन्छ । नेपाली, अंग्रेजी, हिन्दी र संस्कृत भाषामा लेखिएका वेद, उपनिषद्, पुराणेतिहास, दर्शन आदिका महत्त्वपूर्ण ग्रन्थहरू पुस्तकालयमा सजाइएका छन् ।

नेपाली साहित्यका चर्चित पुस्तहरू प्रायः छन् । दैनिक, साप्ताहिक पत्रिका पढ्ने पाठक पनि छन् तर पुस्तक पढ्ने पाठक साह्रै थोरै छन् । पुस्तकहरूको संख्या ३ हजारभन्दा बढी छ । पुस्तकालयको नियमित आयस्रोत आफ्नै भवनको तल्लो तलाका तीन सटरबाट मासिक रु.१४,०००।- चौधहजार आउँछ । रु.१२ लाख जतिको अक्षयकोष छ । यसैबाट पत्रपत्रिका खरिद गर्ने र कर्मचारीको पारिश्रमिक दिने गरिन्छ । बेला बखतमा कवि जयन्ती मनाउने र साहित्य गोष्ठी गर्ने गरिन्छ ।

– ***सुष्मा शर्मा, स्याङ्जा***

◆◆◆

नौलो सृष्टि : सानो दृष्टि

१. वैजयन्ती : समालोचना

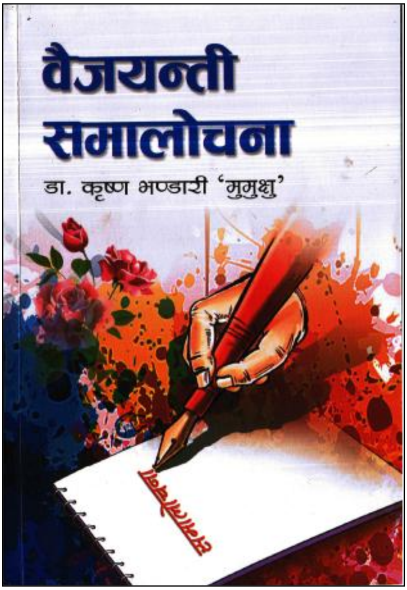

गीत, गजल, कविता, समालोचना र निबन्धका माध्यमबाट आफूलाई नेपाली साहित्यमा चिनाउन सफल व्यक्तित्व डा. कृष्ण भण्डारी 'मुमुक्षु'ले नेपाली साहित्यका ख्यातिप्राप्त साहित्यकारहरूका कृतिहरूमाथि समीक्षा गर्दै एघारवटा समालोचनाको संग्रह 'वैजन्ती' तयार गर्नुभएको छ ।

यसभित्र भानुभक्त आचार्यका कवितामा छन्दविधान, विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको कथाकारिता, भैरव अर्यालका निबन्धको चिरफार, देवकोटाको पागल कविता, माधव घिमिरेको आश्वत्थामा गीति नाटक, इन्द्रबहादुर राईको लीला लेखन, खण्डकाव्य : विधा एक रूप अनेक जस्ता पक्षहरूमा समीक्षा गरिएको छ । तुल्सी, कुन्द, पारिजात, मन्दार र कमल पाँचथरी फूल मिलाएर तयार गरिएको माला वैजयन्ती भएजस्तै आख्यान, कविता खण्डकाव्य, निबन्ध र गीतसमेतको समीक्षाबाट प्रस्तुत 'वैजयन्ती' तयार भएको छ । यसभित्रका समालोचना सामग्री रङ्गी-विरङ्गी छन् । पूर्ववर्ती नेपाली समालोचकहरूका मूल्य मान्यताहरूका आडमा नै प्रस्तुत समीक्षा ग्रन्थ तयार भएको छ । तापनि समालोचना प्रक्रियामा केही भिन्न ढाँचा अँगाल्ने प्रयत्न भने भएको देखिन्छ । जस्तै समीक्षाको शुरुमा सार, शब्दकुञ्जी, विषय परिचय, सामग्री र विधिजस्ता शीर्षकद्वारा पछि मात्र मूल विषय सन्दर्भमा प्रवेश गरेको देखिन्छ भने कतिपय समीक्षामा यो क्रम भङ्ग भएको देखिन्छ ।

जे होस् समीक्षक डा. मुमुक्षुले अत्यन्त परिश्रमपूर्वक प्रस्तुत 'वैजयन्ती' माला तयार गर्नुभएको छ । यसले नेपाली समालोचनाको इतिहासमा सुवास र सौन्दर्य दुबै छर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

२. नरपुराण

वि.सं. २०७३ मा 'मनको बह' कविता प्रकाशित गरेका गुणनिधि पन्थीले पुनः २०७४ मै 'नरपुराण' प्रकाशित गर्नुभएको छ । 'नरपुराण' गम्भीर/सारगर्भित शीर्षकभित्र १०८ वटा विभिन्न कविता गुच्छा गाँसिएका छन् । शुरुमा पाँचौंदेखि सातौं क्रमसम्म प्रथमदेखि तेस्रो अध्याय राखिएको छ भने एक्काईसौं क्रमदेखि माथि नवौं अध्यायसम्म

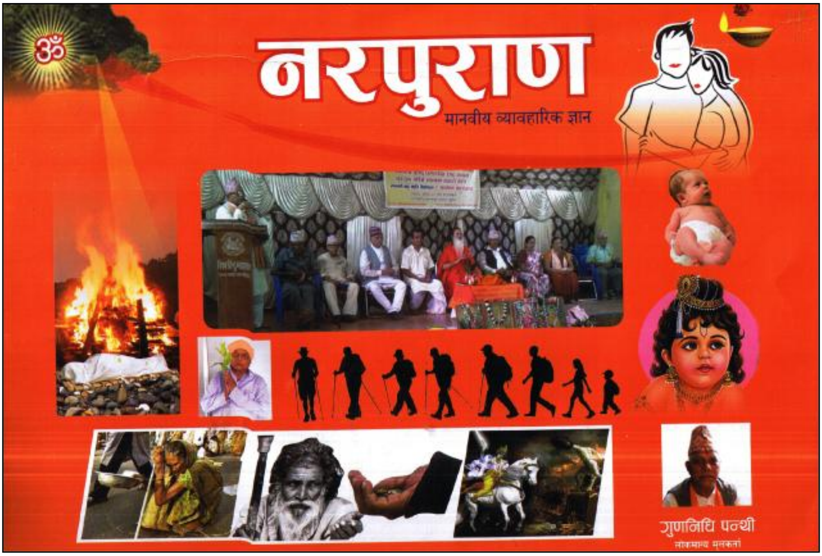

क्रमशः राखिएको छ । अन्य ९९ वटा शीर्षकहरू छन् । ४१ औं क्रममा विराट् गोरक्षा महायात्राका केही झलकहरू राखिएका छन् । यसअन्तर्गत चार श्लोक कविता र बाँकी सबै ४२ वटा छायाँचित्रहरू सङ्कलन गरिएका छन् । यसभित्र सङ्कलित कविताका शीर्षकहरू सामान्यदेखि गम्भीर प्रकृतिका छन् । कवितात्मक अभिव्यक्ति पनि गम्भीरदेखि अत्यन्त सामान्य स्तरसम्मका छन् । अनुप्रास अलङ्कार कतै स्वाभाविक गतिमा आएको छ भने कतिपय सन्दर्भमा कविले जवर्जस्ती लतारेका छन् । मानवगुण, नैतिक शिक्षा, मानवधर्म, समानता, सदाचारलगायतका विविध भावप्रवाह कविताभित्र गरिएको छ । कविको भावना, कामना र विचार महान् छ, सो महानतालाई कविताले ताते गर्दै पछ्याउने प्रयास गरेको छ । अनवरत प्रयास गरेर ९९ वटा अन्य शीर्षक र नौं अध्यायभित्र आफ्ना विचारहरू पस्केर स्वादिलो कविता व्यञ्जन तयार पार्ने स्रष्टा साधुवादका पात्र हुनुहुन्छ । कविको कलम अझ खारिँदै जाओस् । निरन्तर प्रगतिको कामना !

– *अकिञ्चन*

◆◆◆

४० वर्ष पहिले हाम्रो पुरुषार्थको छैठौं अ प्रति सहयोगीहरूको विचार

बाहिरबाट हेर्दा पुस्तक जस्तो र भित्र हेर्दा डाइजेष्ट 'हाम्रो पुरुषार्थ' ले यस अङ्कमा २७ वटा लेख, कविता र कथाहरू छापेको छ । साथमा आफ्नो पुस्तकालयको बारेमा विविध विवरणहरू पनि दिएको रहेछ ।

यसको सम्पादकीय नेपालका पुस्तकालयहरूको स्थितिबारे लेखिएको रहेछ जसलाई एउटा आम सङ्कटबारे उठाइएको पहिलो र ज्यादै स्वस्थ र गहन स्वर हो भन्नुपर्दछ। बधाइ–किरण पुस्तकालयलाई । साथै किरण पुस्तकालयको फोटो हेर्दैमा के ठम्याउन सकिन्छ भने 'हाम्रो पुरुषार्थ' परिवार आफै संघर्ष गरेर मात्र बोलिरहेको छ ।

रचनाहरूमा कविताहरू त नाम पुस्तकमा छाप्न लेखिएका जस्ता रहेछन् । धेरै जसो कवितामा अनुभूतिको कुनै अर्थ नै राखिएको छैन । त्यस्ता कविताहरूलाई कवितामय शैलीमा लेखिएका पर्चा भन्दा पनि हुन्छ । नेपाली साहित्यमा भक्ति कालमा ईश्वरको पूजा गर्ने, राणा वा त्यस्तै मालिकहरूलाई खुशी पार्न कवितामय शैलीमा चाकडी लेखिन्थ्यो । अर्कोतर्फ आफ्नो पाण्डित्याइँ देखाउन वा आशु कविको उपाधि पाउनका लागि जे पनि कवितामय शैलीमा लेखिने परम्पराबाट अब हामीले मुक्त हुनुपर्दछ । कमलमणि दीक्षितले साझा प्रकाशनका कविता संकलनहरूको भूमिका कवितामय भाषामा लेखे झैं यसमा काशीराज शर्मा सुवेदी, दधिराम सापकोटा, नैना नेपाल, मधुसूदन पोखरेल आदिका कविताहरू छन् । अरू कवितामा शशि पन्थीको कवितामा मीठो व्यङ्ग्य भए पनि परम्पराप्रति मोह छ । गोकर्णराज 'श्रमिक' को कवितामा सामान्य आक्रोश पाइन्छ ।

यस अङ्कमा सबैभन्दा राम्रो रचना निर्माया थापाको कथा 'ग्यास च्याम्बर' हो । शीर्षक हेर्दै आकर्षित हुनुपर्ने यस कथाले नोकर शाही (ब्यूरोक्रेसी) को जाँतोमा पिसिएर आत्महत्या गर्न बाध्य रामबहादुर कार्की जस्ता धेरै निम्न तहका कर्मचारीको एउटा अति स्वाभाविक स्थितिको चित्रण गरेको छ । यस्तै अर्को कथा नरु थापाको 'म पनि जान सकिन' हो । जसले बाढी आएर सुकुम्बासी एउटा बञ्जर र बगर कोट्याएर बाँच्नुपर्ने बाध्यता छ भन्ने चित्र झल्काएको छ । अर्को कथा दीन पन्थीको 'बौलाहा' हो जसले आजको बेकारी समस्याको झल्को दिन्छ । अरू कथाहरूमा सामान्य अनुभूतिका कुराहरू छन् ।

हाम्रो पुरुषार्थमा केही शोधपूर्ण निबन्धहरू प्रकाशित गरिएका छन् । 'मगर जातिको परिप्रेक्ष्यमा मगराती भाषा' मा रामप्रसाद शर्माज्यूले मगर जातिको परिचयका साथ मगराती भाषाको विकास गरिनु पर्ने आवश्यकतालाई औंल्याउनुभएको छ । डा. टीकाराम पन्थीको 'व्यासको गण्डकी क्षेत्र रोमान्टिक उच्छ्वास', गोपीकृष्ण शर्माको 'तेस्रो आयाम र नेपाली साहित्य', हीरामणि शर्माको 'बसाइँ एक समीक्षा' र डा. गोविन्द सुवेदीको 'चार्वाक दर्शन दिग्दर्शन' पठनीय रचनाहरू हुन् ।

'हाम्रो पुरुषार्थ' ले आफ्ना भेगका नवोदित प्रतिभाहरूलाई स्थान दिएर स्तरीयताको वृद्धि गरोस् यही शुभकामना । अस्तु

– प्रेम कैदी

सुरमा सरोवर (साप्ताहिक)

(वर्ष १, अङ्क ३२, २०३४।१०।४)

('हाम्रो पुरुषार्थ' वर्ष ६, अङ्क ७, कार्तिक १४, २०३५ बाट पुनः मुद्रित)

◆◆◆

किरण पुस्तकालय

तम्घास, गुल्मीबाट

एक दर्जनभन्दा बढी पुस्तकहरू प्रकाशित भएका छन् । गुल्मीबारे जानकारी प्राप्त गर्न यी पुस्तकहरू खोजी खोजी पढ्नुहोस् ।

पाठक–प्रतिक्रिया

पहाडको टिकाउ पत्रिका "हाम्रो पुरुषार्थ"

सम्पादकज्यू,

हाम्रो पुरुषार्थ (राष्ट्रिय त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिका), किरण पुस्तकालय, गुल्मी ।

हाम्रो देशको पहाडतिर पत्रिका निकाल्न गाह्रो छ। तैपनि तपाईंहरू निकालिरहनुभएको छ। यो काम कसरी गरिरहनुभएको छ ? हेर्दा निकै आश्चर्य लाग्छ। पहाडतिर अलि असम्भव जस्तो काम तपाईंहरूले सम्भव छ भन्ने प्रमाणित गरिरहनुभएको छ ।

हो, पहाडतिर पनि यदाकदा फाट्टफुट्ट पत्रिका निस्किइरहेका छन्। तर ती सबै टिकाउ छैनन् । २–४ अङ्क निस्कन्छन् । २–४ वर्ष चल्छन् । फेरि बन्द हुन्छन् । नयाँ छापिन्छन्। अब चल्छन् कि भन्यो। ती पनि १०–२० वर्षपछि फेरि बन्द हुन्छन्। यस्तै छ नेपाली साहित्यिक पत्र–पत्रिकाको स्थिति । समाचारपत्रहरू त साहित्यिक पत्रिका जति टिकेको पनि पाइँदैन ।

गुल्मीबाट, त्यो पनि एउटा पुस्तकालयबाट विगत ४५ वर्षदेखि 'हाम्रो पुरुषार्थ' निस्किइरहेको छ । यसको नियमित प्रकाशन आफैमा एउटा पुरुषार्थ हो । यसका सम्पादक मण्डलका सदस्य र सहयोगीहरू पुरुषार्थी भएर नै 'हाम्रो पुरुषार्थ' चलिरहेको छ। हाम्रो पुरुषार्थका सम्पादक, सहयोगी, लेखक, कवि, पाठकहरू सबैलाई म हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अहिले मेरो हातमा 'हाम्रो पुरुषार्थ'को वर्ष ४५, अङ्क ३, सम्पूर्णाङ्क ७८ छ। २०७५ वैशाख–असारको यो अङ्कको बाहिरी आवरणमा रातो रङ्गमा विश्वविख्यात दार्शनिक र चिन्तक कार्लमार्क्सको फोटो छ। भित्र सम्पादकीयले अजरामर मार्क्स जन्मेको सन् २०१८ मा दुई शताब्दी पूरा भएकोमा उनीप्रति सम्झना र श्रद्धाञ्जलि प्रकट गरी आवरण पृष्ठको औचित्य पुष्टि गरेको देखिन्छ । विश्वका महान् विचारक २०० वर्षपछि पनि उत्तिकै सम्मान्य छन्। हाम्रो पुरुषार्थले पनि तिनको सम्मान गरेको छ। यस पटकको भेटघाट गुल्मी जिल्लाकै स्रष्टा सूब सेनसँग गरिएको रहेछ। स्थानीय स्रष्टालाई स्थान दिएको उचितै लाग्यो। दीन पन्थीको 'सूर्ता नगर'मा मीठो व्यङ्ग्य छ । डा. हिरण्यलाल ज्ञवालीले प्रेमलाई वासनामा भन्दा उपासनामा लिनुपर्ने कुरा बताएका छन्। शिवशरण ज्ञवालीले नेपाली भाषामा शिक्षा दिनुपर्ने आवश्यकतामाथि जोड दिएका छन् । रुद्र ज्ञवालीले प्रेमिका र रमिते सरकारको एउटै प्रकृतिको चरित्र देखाएर सरकारप्रति तीखो व्यङ्ग्यबाण प्रहार गरेका छन्। जयदेव गौतमले 'चित्रलेखा' पढ्नैपर्ने उपन्यास हो भनी सिफारिश गरेका छन्। प्रा. कपिल अज्ञात, डा. शंकरप्रसाद गैरेसहितका अन्य लेखहरू, कविताहरू पठनीय नै छन्। दीपक सुवेदीले विक्रम सम्वत्को वैज्ञानिकता पुष्टि गर्न अझ बढी प्रमाण दिएको भए राम्रो हुन्थ्यो। राशिफललाई साहित्यिक पत्रिमा स्थान नदिएको भए पनि हुन्थ्यो। सबैको समीक्षा यहाँ सम्भव छैन। पत्रिकामा छोटा तर मीठा रचनालाई स्थान दिने गरेमा अझ राम्रो होला भन्ने मेरो सुझाव छ।

– योगेन्द्र कार्की, जाजरकोट ।

◆◆◆

/fli6«o cv08tf,
;fdflhs dof{bf,
e]befj /lxt ;TotYo
;"rgfsf] ;Dk]|f0f u/L
zflGtk|j{wgdf cu|;/
x'g' xfdL ;a}sf] st{Jo
xf].

नेपाल सरकार

सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय

सूचना विभाग

५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनका विभिन्न दृश्य

प्रा.डा. हिरण्यलाल ज्ञवाली

पुस्तकालयका उपाध्यक्ष शशि पन्थी

पुस्तकालयका सचिव दीन पन्थी

पुस्तकालयका सदस्य गोपाल पन्थी (दायाँ)

कविता वाचन गर्दै शारदा खनाल

विद्यार्थीहरूद्वारा नृत्य प्रस्तुत

सम्मेलनमा राष्ट्रिय गान गाउँदै सहभागीहरू

५ नं. प्रदेशस्तरीय प्रथम पुस्तकालय सम्मेलनका अतिथि र सहभागीहरू

सुशिला प्रिन्टर्स, गुल्मी (५२०४५०)